

KERESZTÉNY MAGVETŐ

Z UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

TARTALOM:

	Lap
Vári Albert: A dévai mártír	135
Zoltán Sándor: A művészetek szerepe az unitárius vallásos életben	143
Dr. Gál Kelemen: Élethivatás és erkölcsi autonomia	151
Dr. Boros György: Brassai hite és vallása	164
Lőrinczi László: Egy amerikai unitárius pap hit- vallása	173
Dr. Varga Béla: Filozófia és vallás	181
K. Engel Ella: Egyházunk és a nőkérdés	195
Irodalom	198
Különfélék	206

XI. ÉVF.

1929. JUL.—OKT.

4—5. FÜZET

ARVIN" KÖNYVNYOMDA CLUJ—KOLOZSVÁR, STRADA N. IORGA No. 17. — TELEFON: 567.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

FŐMUNKATÁRSÁK :

BENCZÉDI PÁL, KAUNTNÉ ENGEL ELLA, KELEMEN
LAJOS, KERESZTESI DÉNES, KOVÁCS LAJOS,
LŐFI ÖDÖN, PÉTER LAJOS ÉS
DR. VARGA BÉLA.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcséleti és történeti tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár címére küldendő. (Cluj-Kolozsvár, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre: 300 lej. Pártoló-díj egész évre: 350 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj-Kolozsvár, Unitárius Kollégium). Az Unitárius Irodalmi Társaság alapító tagjai 250 leiért kapják a folyóiratot.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXI. ÉVF.

1929. JULIUS—OKTÓBER

4—5. FÜZET.

A dévai mártir.

„Kétszer tíz évig szolgáltam a hazát, s hiveségemet sokszor bebizonyítottam. Ha kérded, mi a vétkem, miért jöttem hazám előtt gyűlöletbe? Az, hogy egy s nem három Istent tiszteltem. Kegyeségem, mely az Istent nem engedte sokszorosítanom, bűnökké lett. Hogy a részek nélküli egészet szét nem osztottam s a végest a végtelennel összezavarni nyelvem nem bírta, hogy a szülöttet féltem az örökkévalóval felcserélni, hogy elmémet rabbá tenni, a hamisat igazként hinni nem bírtam, hogy Sabellius átkos tanát nem követtem, s a megmérhetlent, akit a mindenség befogni nem bír, egy szűznek méhébe zárni átaltam; mert tagadtam, hogy Isten gyermekként sirjon, éhezzen és szomjuhozzák, irtozzék a fájdalomtól, s rút halállal haljon meg; hogy nyelvemet vakmerőleg, tiszta lelkemet, hamisat szólva, beszennyezni szégyeltem, — hogy az igazat kimondtam, a nem igazat tagadtam . . . Ezek az én bűneim, ez az én istentelenségem, ezek az én boldogtalanságomnak az okozói. Ezért érdemeltem büntetést, amin a késő kor bámulni fog, melyről hiszem, hogy tisztább hitet fog vallani . . . Mikor szünik meg az emberi ész a hamisságnak hinni? Mikor hagyja el a babona e földet? Mikor fogja a világ az egy igaz és nem három Istent a maga egyszerűségében tisztelni? Adja Isten, hogy térjen vissza ismét az igazságban való régi állhatatosság, a földet igazgassa ősi jog és törvény“. A hagyomány a legújabb időkig Dávid Ferencnek tulajdonította ezeket az erős meggyőződésre valló, elegikus szavakat, melyekkel még a börtön szenvedései között is vigasztalta és erősítette volna magát az egy Istenben való hitnek ez a bizó mártirja.¹⁾ Az újabb történelem valamelyik jeles kortársa róla írott epitáfiumának tartja. De bárhogyan keletkeztek ezek az igék: megható közvetlenséggel és filozófiai mélységgel adják elő röviden a Dávid Ferenc tragédiáját.

Mint minden mártir, saját korát megelőzte. Olyan eszménye-

¹⁾ Jakab Elek: Dávid Ferenc Emléke. Budapest, 1879. 243 l.

kért hevült s olyan magasan szárnyalt, ahova kortársai nem tudták követni. Az eszmékért való harcban nem ismerte a fegyver letételt, a fokozatos haladásban a megállást. Nem egyetlen igazság győzelméért harcolt, nem egy hitrendszer kialakulását kereste, nem egy egyházi szervezetet kívánt létesíteni; hanem az emberi lélek előtt a haladás végtelen útját akarta megnyitani. Amennyire természetesenek s a protestántizmus elvéből önkényt folyónak látszik ma előttünk, annál érthetlenebb és megfoghatatlanabb volt ez a Dávid Ferenc korában. Akkor, amikor a vallási reformációt a Luther, Zwingli és Kálvin tanaiban örökre lezártak gondolták; amikor a genfi máglya tüze, mint egy tilalomfa, állott a lelki szabadság útjában: valóságos istenkisértés volt az igazságnak további kutatása. De Dávid Ferenc, mind a wittenbergi, mind a svájci reformációt csak egy állomásnak tekintette, mely után újabb és szebb kilátásoknak kell következniök. Ezért mondja a saját reformációját igazoló könyve I. fejezetében: „Ha szemeink előtt a nagy sötétség után, az evangelium teljes fénye egyszerre fölgyult volna, a tömerek világosság tán látásunktól fosztott volna meg. Isten tanácsából volt, hogy lassankint, fokról-fokra haladva derítetett fel előttünk az igazság, mint midőn a kisdedek előbb tejjel étetnek s lassanként szoktattatnak táplálóbb eledelhez“. A megvénült világban — mondja tovább — Luther, Zwingli, Kálvin és a többi reformátor a pápai hatalmat meggyöngítette s az evangeliumi igazságot világosságra hozta. Utánuk következett Serveto, ki már az Isten egységét tanította s bár őt megégették, de hátramaradtak művei, melyek alapján a nagy kérdés ismét vita-tárgyává lett s nincs kétség benne, hogy a kegyetlen ellenségek mellett is az egyház lassankint „a régi költött Istentől“ megszabadul. De addig hosszú és nehéz út vezet. Borzasztó káromlásokat és keresztekkel kell az ellenségtől elszenvadni, de mindez hiában való lesz, mert „az Urnak útját többé senki fel nem tartóztathatja“. ¹⁾

Semmi akadálytól vissza nem rettenő, eme bizó lélekkel indult el Dávid Ferenc azon az uton, amelynek szenvedéseit és megpróbáltatásait ha sejtette is, de a végét be nem láthatta. Elindult, hogy az egyházat a „régibabonáktól“ megtisztítsa. hogy az apostolok és első keresztények „tudományát“ helyreállítsa. Ebben a nagy munkában egyetlen tanítómestere Jézus, ki „az égből volt küldve“

¹⁾ „Két könyv Az Egy Atya Istennek, a Fiúnak és Szentléleknek hamis és igaz ismeretéről“.

s egyetlen fegyvere az „Isten ígéje“. Ami ezenkívül van, azt el nem fogadhatja. A háromságos Isten „vérontással“, „öldökléssel“, „ámítással“ hozatott be a keresztény egyházba. Konstantin császár pápává lett, s megparancsolta, hogy minden ember a pápa hitét kövesse, mint szentet és igazat. Így terjedt el a keresztények között a bálványimádás, melyet annyira megszokott a világ, hogy akik az igazságot keresik, azoknak jutalma a kárhoztatás és a gyalázatos halál. Az igazság soha sem terjedt háborúság nélkül, mert a sötétség gyermekei mindjárt feltámadnak, ha az igazsággal az ő országukat kezdik ostromolni. De hasztalan kívánják a háromságos Isten oltalmazói, hogy az emberek hunyják be szemeiket, s semmit se lássanak és halljanak, mért gonosz békesség az, mely az Isten ígéje ellen van. Az igazi hívőknek az „írással“ kell hadakozniok, hogy a hamisság nyilvánvalóvá legyen s a szentírás igaz értelmére világosság derüljön. Az Isten lelkét elfojtani nem tanácsos, mert ez által mind Istent, mind lelkiismeretünket megbántanók.

Isten lelkétől illetve, s a szentírással felfegyverkezve, kezdette meg a harcot az igazság kiderítésére. Nem célunk ezuttal e harc különböző fordulatainak jellemzése, az elért sikerek és kivívott dicsőség rajzolása. Nem célunk követni a bátor vitázót, amaz országos hitvitákra, melyeken az ország szeme rajta csüngött; sem a hatalmas szónokot nem kísérhetjük folyton fölfelé ívelő utjában, mely egész a fejedelmi trónig emelte. Nem emlékezhetünk ama nagyszabású irodalmi működésről sem, melyből ama kor legkiválóbb magyar írójának és legtudósabb teológusának a képe domborodik ki. Hallgatunk az egyházalapító püspökről, kit fejedelmével együtt követ egy ország népe. Nem idézzük fel annak a kornak a lelkét, melyet ő ébresztett fel álmából, melyet az egykorú krónika író így jellemez: „Hallottál volna akkor egész Erdélyben mindenfelé falun és városon, a köznépnél is nagy disputatiot, étel, ital közben, este, reggel, éjjel és nappal, közbeszédben és prédikáló székről“. Mindezek a történelemhez tartoznak. Minket ma, halálának 350-ik évfordulója alkalmából első sorban mártir-sorsa ragad meg.

Rajta is beteljesedett az, amit ő az igazság bajnokairól általában mondott: „A sötétség gyermekei mindjárt feltámadnak, ha az igazsággal az ő országukat kezdik ostromolni“. A Dávid Ferenc nagyszabású vallási tevékenysége amennyi tisztelőt és barátot, éppen annyi ellenséget szerzett neki. Leghevesebb ellenfelei voltak a magyarországi ref. papok élén a nagy tudományú Melius Péter debreceni püspökkel és a bibliafordító Radics (Károlyi) Gáspár kassa-

völgyi esperessel. Az előbbi vitatkozás és irodalmi uton is küzdött ellene, de gyakran hivatkozott a hatalom elnémitő erejére. Így egyik zsinatot egybehívó levelében ezeket mondja: „Arius, Cerinthus és Gentile trágikus véget értek, Servetot a keresztények hamúvá égették: szintűgy nem lehet kételkedni aziránt, hogy a skorpiók pestises utódai, a viperák ezen szülőtti is Isten igazságos ítélete által ily tragikailag fognak kimulni“. Radics (Károlyi) Gáspár pedig miután Egri Lukácsot Svendi Lázár kassai császári parancsnok segítségével elhallgattatta, megjelent a nagyváradi vitalkozó gyűlésen s ott a fejedelmet arra kérte, hogy miként hajdan Nagy Konstantin császár az Arius száját „bedugaszolá“, ő is nevezzen ki bírákat, kik a vesztés feleket megbüntessék. De az a tűz, amelyet Dávid Ferenc Erdélyben gyújtott, egész Közép-Európát bevilágította. Magyarországon kívül több európai híru hittudós nagy szorgalommal látott hozzá a kioltásához. A Lutheri és Kálvini reformáció élén állott kiváló vezérek, hol közvetve, hol közvetlenül foglaltak állást ellene s javasoltak módozatokat elhallgattatására. Közülük a legtovább ment *Major György* wittenbergi egyetemi tanár, ki könyvet írt ellene, amelyben nem elégedett meg szellemi érvei felsorakoztatásával és személyét bántó alantas gyalázkodással, hanem az európai fejedelmeket egyenesen felhívta „az elítélt és kárhoztatott szakadároknak és eretnekeknek, vérök kiontására, hogy a rossz tovább ne harapozzék“. ¹⁾)

A folytonos gyalázkodás, rémitgetés és fenyegetés közben Dávid Ferenc soha egy pillanatra sem veszítette el nyugalmát s az igazság győzelmében vetett hitét. Sőt minél hevesebb volt ellenfeleinek támadása: Ő annál nagyobb mérsékletet tanusított s arra intette társait és követőit is. Mert „nem vafegyverrel, de az Úr lelkével, szeretettel küzdve győzték le Isten fiai a sátánt. Azért nem viszonzozzák elleneik káromlását, hanem inkább szüntelen imádkoznak azokért, akik őket átkozzák és ü'dözik“ — írja első reformátori könyvében. Ez az alaphang végig húzódik egész reformátori pályáján s még a leghevesebb harcok tűzében sem engedte magát az ellenkező indulattól elragadtatni. A nagyváradi vitalkozás föltételei között, midőn az ellenfél a legyőzött fél megbüntetését kérte a fejedelemtől, Dávid Ferencék azt válaszolták: „A legyőzött félnek nem megbüntetését kérik, de azt, hogy őket minden tisztességgel illessék,

1) Jakab Elek: Dávid Ferenc Emléke. 133 l.

mert Isten azt akarja, hogy a bűnös térjen meg és éljen“. Amikor pedig Meliusék azt kívánták, hogy a kérdés a külföldi akadémiáknak küldessék meg s azok döntése legyen az irányadó: ezek azt válaszolták, hogy „az Isten igazsága soha sem függött emberek ítéletétől; a tudomány igazságát nem az akadémiák próbálják meg, hanem az idő és tűz“. A Major György vérontásra szólító felhívására válasza ez: „Ők is emberek s gyarlóságuk a sértés nem türesére, s visszatörülésére ösztönöznék. De nem teszik Istenért és Szent fiáért, sőt egy keresztény Atyával azt felelik: Mikor valaki téged gyaláz és bántalmaz, erőszakosságra csábít, s viszontszidalomra ösztönöz, olyankor hallgass, maradj néma és ne pirulj; bűnös a kihívó, aki téged is magához hasonlóvá akar tenni“. „Az igaz túrje szótlannul a méltatlanságot, ne gyakorolja, hallgasson lelkiismeretére, figyeljen a jók véleményére inkább, mint a rágalmazók gyalázkodására. Aki bosszút áll, Krisztus egyházának nem tagja. Járjanak ők ennek nyomán. Illesse hát ellenfelük az *eretnek* egész világtól gyűlölt szavával, s ügyüket tegye utálttá, ők békén viselik, imádkozva azokért, kik átkozzák, lelkiismeretük nyugalmát s az általuk hirdetett igazság ügyét mindennek szívök teljes gyönyörével teszik elébe, hálát adva Istennek azon nagy kegyelemért, hogy őket, méltatlanokat, méltóknak tartotta arra, hogy azért az emberek bosszantását, kárhoztató ítéletét és szitkait hordozzák“. De azért még sem türte némán az ellene szórt vádak és rágalmakat, hanem egymásután adta ki reformátori könyveit álláspontja megvilágítására. Eljárását így jellemzi 1571-ben a János Zsigmond halála után alig egy hónappal kiadott: „Az egy ő magától való felséges Istenről“ stb. című művének Hagymási Kristófhhoz intézett előszavában: „A javítás nehéz. Elrettenti az embereket az igazság követésétől a világ ítélete, kárhoztatása, a gyalázatos halál, mellyel megölik a jámbor keresztényeket, kik megismerték az igazságot s nem akarnak megmaradni a bálványozásban. Volna mit felelnie ellenfelei káromlására, igazsággal tudná meghamisítani őket; de az igaz bosszúálló Istenre hagyta magát s arra az igazságra, melyet igéiből tanult és tanított“. „Isten hiveinek nem szokása perpatvarkodni, ügyüket nem szidalmakkal oltalmazzák“. „Az ócsárlást az ellenfélre hagyják, akiknek polyva és pozdorja minden, ami vélekedések ellen van“. De — folytatja tovább — mégis szólania kell, mert „ellenfelei az ő vallásos írásait eretnekséggel és hamissággal vádolják; meg kell mutatnia, hogy meg tudja azokat oltalmazni a szentírásból, honnan vette, hogy az ő igazsága s az ellenfél hamissága kitessek. Nekik Isten ezen fegyverénél egyebük nincs“.

Ez a türelmes, Istenben s az igazságban rendületlenül bízó szellem uralta Erdélyt, ennek törvényhozását és fejedelmét: János Zsigmondot. Ez a szellem szülte az 1568-ik évi tordai országgyűlés azon határozatát, hogy „a prédikátorok minden helyen hirdessék az evangeliumot, ki-ki az ő értelme szerint és a község ha venni akarja jó, ha nem, senki rá ne kényszerítse, az ő lelke azon meg nem nyugodván; de tarthasson oly prédikátort, akinek tanítása ő neki tetszik. És ezért senki a superintendensek közül, se mások a prédikátorokat meg ne bánthassák, a religioért senki ne szidalmaztassék az előbbi constitutiók szerint. Nem engedtetik meg senkinek, hogy a tanításért más bárkit is fogsággal vagy helyétől megfosztással fenyegetsen, mert a hit Istennek ajándéka, az hallásból leszen, mely hallás az Isten ígéből vagyon“. Ez a szellem nyilatkozott meg a János Zsigmond ajakán, midőn a nagyváradai vitatkozás során így szólott: „A mi birodalmunkban mi azt akarjuk, hogy szabadság legyen, mert tudjuk, hogy a hit Isten ajándéka és a lelkiismeret semmire erőszakkal nem vitethetik“. Ez a szellem tette lehetővé, hogy Erdélynek nemessége és köznépe között az unitárius vallás olyan gyors hódítást tett olyan időben, amikor Európa többi országaiban még dühöngött a vallási üldözés.

Azonban a Báthoriak reakciós uralma alatt más szelek kezdtek fújni Erdély bércei között. Jött a cenzura. Jött a szabadszelleme unitáriusoknak az udvartól való eltávolítása. És jött az ú. n. innovációs-törvény, melyet két év alatt háromszor újított meg az országgyűlés, mely kimondta, hogy „senki, akár külső, akár a fejedelem erdélyi és magyarországi birodalmában levő ember a religióban innovatíót behozni ne merjen, a fejedelem a hozott törvényeket tartsa meg minden cikkelyében, viseljen alattvalói lelkére gondot, az efféle innovátorokat ne szenvedje, sőt büntesse meg. Erre most is teljes hatalmat adnak“. A közelgő vihar kitörését első sorban Dávid Ferenc érezte meg. Rossz sejtelmek köde ülte meg mindig bízó és reménykedő lelkét. Már 1573. végén azt írja Krakkóba menekült küzdő társának: Paleologus Jakabnak: „Minden nap rosszabbra fordul dolguk, viszályaikkal fölzavarják az egyházat. A következő év január 1-re gyűlése lesz az országnak, ahol tart tőle — nehogy őket, mint az ország törvényei megrontóit vádolják, s helyükről elűzzék, ha csak az Isten ellenségeik szándékát véletlenül meg nem akadályozza“. ¹⁾ Ez a sejtelme nem vált valóra.

¹⁾ Jakab E. i. m. 208 l.

A Békés és Báthori István háborúja késleltette az eseményeket. Azonban a viharfelhők egyre gyülekeztek. De Dávid Ferenc ment a maga útján. A rendes zsinatokat megtartotta s 1578-ban 322 pap jelenlétében behozták az ú. n. „communis profetia“-t, amely szerint a zsinatilag meg nem állapított hitelvek fölött szabadon vitatkozhatnak. Azonban a külső veszedelmet súlyosabbá tette az egyház kebelében megindult belső viszály. A Blandrata magatartása mind gyanusabbá lett. Újabb és újabb kísérleteket tett a Dávid Ferenc elhallgattatására. De ő rossz sejtelmei között is még mindig a mártírok útját járók optimizmussával bízott és remélt. „Nem teszem fel rólad — írta Blandratának — hogy kegyetlenebb légy hozzám, mint Kálvin volt Servetohoz, vagy amilyennek óhajtottad volna, hogy ő hozzád legyen“. Evvel a reménykedő lélekkel szólott még 1579 februárjában is a Tordára zsinatot egybehívó levelében pap-ságához: „A próféták és apostolok tudományán épült tanokat szél és habok nem sodorják el s Isten ígéje, mint élő tűz, mely élesebb a kétélű kardnál, oly mély gyökeret ver az emberi szívben, hogy azt onnan kiszagatni nem lehet“.

Azonban a Blandratában helyezett bizalma mégis megcsalta. Az ő simulékony olasz jelleme befolyását és tekintélyét úgy megtudta tartani a kath. Báthoriak alatt, mint volt az unitárius János Zsigmond idejében. Befolyására ugyanez évben a kolozsvári városi tanácshoz fejedelmi rendelet érkezett, „hogy Dávid Ferencet a templomi tanítás kötelességétől mentse fel, tartsa őrizet alatt és a fejedelem másképpen intézkedéseig senkit hozzámenni ne engedjen“. „Én ezeket már régen sejtettem“ — mondta Dávid Ferenc, mikor ezt tudomására adták. Azután az események gyorsan peregtek. Hogy sorsa annál tragikusabb legyen, súlyos betegség lepte meg, amely éppen ékesen szóló hangját bénította meg. A fejedelmi parancs junius 1-re Gyulafehérvárra rendelte az elgyöngült áldozatot, aki sem kezét, sem lábát nem tudta már mozdítani. Félholtan tették székerre. Rettentő látvány, mintha a bánat fellege borult volna a szép, vidám kinézésű városra! Csaknem az egész város könnyhullatás között kísérte szeretett lelkipásztorát, aki alig tudta hozzájuk e pár búcsúszót kimondani: Isten veletek, engem többé nem láttok — írja Jakab Elek. A kihallgatás és tárgyalás még szomorúbb képet nyújtott. Az a férfi, aki trombita hangjával s szellemének bátor, szabad szárnyalásával az ország népét magával ragadta, akit mint prófétát követett Erdély a Luther vallásától a kálvinizmuson keresztül az unitarizmusig, most értelmetlenül beszél s csaknem

egyedül maradva, nem talál védőt, ki ügyében támogatója legyen. A veje: Trauzner Lukács állott mellette mint védő. Kendi Sándor kancellár a tárgyalás harmadik napján hirdette ki az ítéletet, mely így szólt: „A méltóságos fejedelem az egész ügyet megértette, hogy te agyad tanácsát követve, az egyház beleegyezése nélkül ezen istentagadó, kárhozatos és hallatlan káromlásra vetemedtél s az ország törvényei ellenére újításokat tettél; ő nagysága azért téged érdemed szerint megbüntetve például állít, hogy az másokat is hasonló, örült újításoktól visszarettentsen. További határozatig pedig őrizet alatt fogsz tartatni“. Az ítélet után harmadnapra holtig tartó fogságra a dévai várba vitték. A dévai vár komor falai közül 1579 november havában szállt vissza Teremtőjéhez az a nagy lélek, aki egész életében az igazságot kereste s az igazságot kereső útjában az egyedül való igaz Isten imáadásához jutott.

Déva vára fölé sötét felhők tornyosultak. Századok röpültek el e kínos egyhanguságban. A komor falak között baglyok, vércsék és denevérek ütöttek tanyát. Környezetét a gyom és cserje felnötte, melyek között mérges viperák leskelődtek. Minden a rom és pusztulás képét mutatta. De a haladó századok viharai lassankint széttépték Déva vára fölül a sötét felhőket. A nap sugarai behatoltak és csókolgatni kezdték az ódon falakat. Madárdal és virágillat száll az egykor sötét és komor helyről a magasba. A hosszú éjszaka után virrad. A Dávid Ferenc szelleme feltörte a sirt s ott világol ma, mint örökké égő mécs. Az utódok hálás kegyelete zarándok-hellyé avatta, ahova két világ fiai és leányai járnak, hogy a régi fénynél új szövétneket gyűjtsanak, hogy az örökkön bűzgő ősforrásból hitet és lelket merítsenek. Így valósította meg a dévai mártír nagy Mestere jós igéit: „Aki elveszti életét én érettem, megtartja azt“.

Vári Albert.

A művészetek szerepe az unitárius vallásos életben.

A templom külső és belső megjelenési formájában kifejeződő művészi szép a templomban végbemenő liturgikus cselekményeknek mintegy a külső keretet adja. Ha a külső keretül szolgáló templomnak úgy építésében, mint belső berendezésében épen a vallásos érzés szempontjából kell elsőrendű szerepet juttatnunk a művészi törekvésnek, nem mellőzhetjük ezt a benne lefolyó liturgikus cselekményeknél sem, mert azok részben a vallásos érzés akarati kifejezései s vonatkozásban állnak az etikai irányú kielégülés keresésével, részben pedig az értelem kapcsolódásai a vallással, ezekről pedig tudjuk, hogy a lélek számára a szép aranyalástjában kell megjelenítődniök.

A liturgikus cselekményekben a templomi gyülekezet vagy aktív, vagy passzív szerepet játszik, aszerint, amint az éneklésben, imádkozásban tényleg résztveszen-e, vagy csak hallgatja azokat a prédikációval együtt. Akármint is legyen, a liturgikus cselekménynek, istentiszteletnek teljes és befejezett egésznek kell alkotnia. Gyülekezeti éneknek, imának, beszédnek — bármilyen dogmatikus színezetű is legyen ez esetleg — tartalmi kapcsolatban kell állni egymással s megjelenési formájukból a szépnek nem szabad hiányozni. Az istentisztelet középpontját a prédikáció alkossa mindig s ehez igazodjék a többi liturgikus cselekmény. Németországban mikor bemegy az ember a templomba, a mutató táblán már előre megjelölve látja az istentisztelet alatt énekelendő összes énekeket annak jelétül, hogy előre megállapították az istentisztelet programját. Így aztán nem történhetik meg, hogy a hit győzelmét hirdető beszéd előtt és után lemondást kifejező, bűnbánó himnuszt énekeljenek mélabús lágy hangnemben.

Az egyházi beszéd célja rendszerint a lélek elhatározása, valamely erkölcsi cselekvésre való rábírás. Az unitárius hittani felfogásból kifolyólag a cselekvés rugója nem lehet a félelem, sem a jutalom reménye, hanem az erkölcsi jónak, mint önértéknek felismerése. Ebből következik, hogy a liturgikus cselekményeket körülölelő művészi törekvéseknek is ezt kell kifejezniök, éreztetniök. Az unitárius egyházi beszéd ennél fogva sohasem lehet jeremiádoknak az elsírása, sem a pokol borzalmainak fantasztikus leírása, sem ótestamentumi átkoknak a szórása. De nem lehet unalmas, száraz értekezés sem. Az unitárius egyházi beszéd legyen a lélek beszéde a lelkekhez, legyen a fölfelé vágyó lélek megnyilatkozása, az Atyához, az Élet igaz szelleméhez vezető útnak keresése. Ne legyen pongyola stílusban elmondott közhelyek, frázisok halmaza, de ne legyen koturnusos pátosszal előadott dodonai kijelentések tömege sem. Az unitárius prédikáció legyen a meggyőződés hangján, a templom ünnepélyes komolységához méltó nyelvvezettel előadott, kellő gonddal kidolgozott szónoki beszéd. Ha a pap hosszabb gyakorlat után sem tud megfelelő beszédet írni, inkább adja elő a mások beszédeit, melyek az ő gondolatkörét fedik, mintsem rossz, művészietlen beszédekkel szoktassa el a gyülekezet tagjait a templomba járástól. A beszéd tartalmasságánál és gondos, művészi kidolgozásánál ne tegyünk különbséget falusi és városi pap között; mindkettő törekedjék arra, hogy gyülekezetének a lehető legjobbat adja, mert a szép, tartalmas beszédet a falusi ember sem veti meg és sokszor bár nem is érti meg teljesen a tartalmat, de a beszéd szépsége mégis vált ki belőle oly érzelmeket, melyek elhatározók lehetnek erkölcsi életére. Az esztétikum, a szép ne legyen mellékes az imádkozó, prédikáló papra, a liturgusra nézve, mert csak így őrizheti meg magát a megszokottá és unalmassá válástól.

Az imádkozásra és prédikációra a gyülekezeti ének készíti elő a híveket. Hogy az éneknek a predikációval tartalmi összefüggésben kell állnia, már volt szó arról, valamint arról is igen, hogy művészi, esztétikai hatás elérése végett a zenét kell első sorban fokozott mértékben igénybe vennünk. „Az egyházi zene már a legrégebb kultúrnépeknél a vallásos érzés fokozására szolgált ünnepélyes istentiszteletek alkalmával“, mondja Herm. Wolff (Kurzgef. Allg. Musiklehre). Ma is ezt a célt szolgálja és mintegy előkészíti a lelkeket az áhitatos imádkozásra, a prédikáció figyelmes, érdeklődő hallgatására. A zene alaptörvénye a feszültség, mely a nyugalmi állapot felé törekszik s már ez az alaptörvény mintegy

predesztinálja a vallásos érzés szolgálatára. Hiszen az emberi lélekben is, akár csak egy zeneműben, az érzelmi és akarati hullámnázások feszültségi csomópontokat hoznak létre, melyek a megnyugvási állapot bekövetkezését kívánják — amit a vallásos érzés kielégülése mozdít hathatósan elő — s egész életünk nyugalma, lelkünk egyensúlya attól függ, hogy ez a megnyugvási állapot a feszültségi csomópontok erejével milyen viszonyban áll: teljesen feloldja-e őket, létrehozza-e a tökéletes kiegyenlítődést, vagy nem? A zene mintegy a jelenségek világa mögé nyúl s lelkünket, e mikrokozmoszt, a mindenség: a makrokozmosz legbensőbb lényegével, lelkével kapcsolja össze s mint a mindenségen átvonuló világakarát hullámnázása csap lelkünkbe és kényszeríti akaratumkat a maga szolgálatába, az általa mutatott irány követésére.

A zene feszültségeiben lelkünk felviharzása s azok feloldódásában lelkünk megnyugvása fejeződik ki. A zene leghívebb kifejezője a legbensőbb lelki élet hullámnázásainak s azok összefüggésének a jelenségek világa mögötti nagy ismeretlennel. Ezért elképzelni sem lehet vallásos életet zene nélkül, mert hiszen a vallásos felhevülés, a vallásos érzelem kitörésének pillanatában mintegy a mindenség szellemének az emberi lelken való átrendülését véli megérezni az ember s ez átrendülés megérzésének visszhangjaként megzendül ajkán a vallásos ének és az ünnepélyesen előretörő dallamban nyer feloldást a tufeszült vallásos érzelem.

Lelkünk vallásos érzésének megnyugvást kereső vágyakozása sok tekintetben, azokban a dicséret- és zsoltárdallamokban fejeződik ki, melyeket templomainkban szoktunk énekelni. Mily megragadó, mily fölemelő, mikor egy népes gyülekezet ajkán zendülnek meg azok s a sokféle színezetű hang eggyé olvadva, az érzések, vágyak tarka sokfélesége is egy vággyá, egy érzéssé tevődik össze és mint hatalmas áradat hömpölyög a dallam által létesített mederben. De vajjon hol zendül meg a zsoltár, az Istent dicsőítő magasztalás, mint népes templomi gyülekezet közös érzelmének kitörése és kifejezője? Nem mindenütt, különösen nem városi templomainkban, ahol pedig azt várná az ember, hogy a városi közönség fejlettebb művészi érzéke következtében a vallásos érzés fokozott mértékben fogja keresni a megnyugvást, kielégülést az éneklésben, az énekek dallamában levő feszültségi feloldódásokban. A városi gyülekezet nagyon gyakran rábizza az éneklést a kántorra és a liturgikus cselekményben aktíve résztvevő hívek serege helyett átalakul hallgató közönséggé. Ez a jelenség a templom szerepét sajátosan módosítja,

hangversenyterem jellegűvé teszi, hol sokan szórakozást keresnek, nem pedig a vallásos szükségletek kielégítését. Néha e visszasság kifejlődését a kántor is előmozdítja azzal, hogy az imádság és prédikáció közé a gyülekezet éneke helyébe hangverseny darabokat iktat be gyakran a lelkész előzetes tudta nélkül és így a gyülekezet, melynek énekében a lelkésszel való imádkozás áhitatának visszhangja kellene, hogy megzendüljön, akarva, nem akarva hangverseny hallgatósággá alakul át. Nem lehet kifogásunk a vallásos zeneirodalom remekeinek előadása ellen a templomban, de ezt nem a gyülekezet liturgikus cselekményének rovására kell tenni. Németországban remek templomi hangversenyeket hallottam, de sohasem az istentisztelettel kapcsolatban, hanem azon kívül. Az istentisztelet legyen a lelkész és gyülekezet együttes liturgikus cselekménye.

Természetes, hogy városi templomainkban helyet kell adnunk a magasabb zenei igények kielégítésének is vallásos műdarabok előadásával. Föltétlenül szükséges ennél fogva a templomi hangversenyek bevezetése lehetőleg a téli időszakban. Megeshetik, volnának ósdi felfogású emberek, kik ezen megbotránkoznának, de 1—2 hangverseny után ők lennének az eszme legteljesebb támogatói. Lehetőleg minden héten vasárnap délután, esetleg havonként kellene 1—1 hangversenyt rendezni, melynek anyagát úgy kellene mindig összeválogatni, hogy a zeneirodalom klasszikusai mellett régi és újabb egyházi énekeink is helyet nyerjenek énekkari, esetleg orgonakiséretes szóló-előadásban. Ezzel elérnők azt, hogy a közönség megismerné sok énekünk benső szépségét és kedvet kapna — az istentisztelet alkalmával való éneklésre. E célból városi kántorainknak, zeneértő tanárainknak jutna fontos szerep, miből következik, hogy feltétlenül gondoskodni kellene arról, hogy ahol templomi vallásos hangversenyek rendezése lehetséges és szükséges, mindenütt zeneileg elsőrendű kántor legyen, aki szerepének, munkájának megfelelő javadalmazásban is részesüljön.

E vallásos hangversenyek részletes tárgyalásában nem bocsátkozhatom, mert az tulesik e dolgozat szűk keretén; azt azonban hangsúlyozom, hogy épen a vallásos érzés esztétikai irányban való kielégülésének a vágya követeli meg magasabb műveltségű és zeneileg képzetebb városi gyülekezeteinknél, hogy e tekintetben valamit tegyünk.

Sokat hallunk templomi éneklésünk vontatottságáról, rithmusatlanságáról, kacskaringózásáról. Ebben van is igazság sok gyülekezetünkre vonatkozólag, de ha különösen faluhelyen nem meg-

felelő az éneklés, annak nagyon gyakran nem a gyülekezet az oka, hanem a kántor, aki csak megadja a hangot s aztán kíséri az orgona jó, rossz akkordjaival a hívek tetszés szerinti énekét, mint a pásztor a csordát. Hogy egy lelkiismeretes kántor, aki nemcsak hangadó, hanem valóságos énekvezér, milyen eredményt tud elérni, azt magam is tapasztaltam egy fiatalabb, ámbiciózus, jó zeneértő és esztétikai érzékkel bíró kántorunk templomában, hol a régi vontatott, cikornyás módszert kifogástalan rithmusú éneklés váltotta fel. Igaz, hogy ez az énekvezér nem csupán kenyérkereseti mellékfoglalkozásnak tekinti a kántorságot, hanem hivatásnak, amibe lelkét, jóérzését és legjobb tudását viszi bele. Ha minden egyház-községünk kántora így fogná fel a dolgot, meg volna oldva a gyülekezeti éneklés rithmusának a kérdése.

Sajnálatos dolog, hogy templomi énekeink közül több elég szép dallamut gyülekezeteink nagy részében nem énekelnek a kántorok nemtörődömsége miatt. Különösen a 16—17. sz.-ból származó régies, ódon szövegű énekeink nem örvendnek közkedveltségnek, pedig azoknak szövege is, dallama is sokszor rejt magában annyi szépséget és művészi becsot, ha nem többet, mint akárhány felkapott, idegenből importált új ének. „Nem minden rossz, ami régi s nem minden jó, ami új“.

Régi énekeink között vannak olyanok, melyeknek eredeti dallamán változtatott, módosított az évszázados használat. Kár a purizmus szent nevében visszaváltoztatni az ilyen dallamokat eredeti alakjukra, mert a használat rendesen a dallamnak idegen lélekből fakadt idegenszerűségeit változtatta át a mi népünk lelki világának megfelelővé s így a visszaváltoztatás csak ront a mi szempontunkból. Az „Erős várunk“ dallama is pl. eltért az eredeti lutheri dallamtól, de azért határozottan kár volna kidobni énekeskönyvünkől azt, mi egészen sajátunkká lett s helyette betenni azt, ami fülünknek mindig idegenszerű lenne.

Falusi vallásos estéink keretében, mihelyt azoknak rendszeres megtartása lehetővé válik, gondot kell fordítanunk az egyházi énektanításra felnőtt híveink között. Meg kell őket tanítani arra, hogy milyen a helyes és szép éneklés; be kell mutatni nekik a vontatott, cikornyázott és a rendes, komoly, ünnepélyes rithmusú éneklés közt levő nagy különbséget; rá kell szoktatni őket, hogy az éneklésben is szeressék és keressék a szépet; föl kell világosítani, hogy az éneklés és ordítás nem azonos fogalmak s aki túl akar kiabálni mást magasabb és mélyebb hangokon, nem bizonyos, hogy szépen

és jól is énekel. Kellő rithmizálással be kell tanítani az ismeretlenebb dallamú énekeket is s fel kell venni azokat a templomban énekelendők közé, hogy változatosabb legyen a gyülekezeti éneklés s ne állandóan ugyanazt az 5—6 dallamot ismételjék.

A vallásos esték helyett vagy hiányában a nyári vasárnap délutánokat is nagyon üdvösen fel lehetne használni a felnőtt hívek énektanítására, akik — tapasztalásból tudom — szeretnek vallásos éneket tanulni is, énekelni is, csak legyen ki lelkiismeretes jóakarattal ebben segítségükre legyen. S ha a pap és énekvezér ezt megcselekszik, minden bizonnyal építő munkát végeznek.

A jó és szép énekléshez megfelelő orgonázás is kell. Sokat vitatkoztak az orgona szerepe fölött, hogy vajjon vezeti-e vagy kíséri az éneket, alája van-e rendelve vagy föléje emelkedik. Álljon valaki a vitázók bármely pártján, nem osztom nézetét. Az orgonázás sem nem vezet, sem nem kísér, hanem együtt halad az énekléssel, a kettő együtt alkot egy egészet. Aki a többszólamúság lényegét, a harmonia-tan esztétikáját, törvényeit ismeri, az tudja, hogy minden szólamnak megvannak külön a maga feszültségi csomópontjai, emelkedései, esései s az összhangzatosság, a többszólamúság ezeknek a különálló feszültségeknek, feszültségi feloldódásoknak egymással való küzdelmét, közös feszültségbe egyesülését és feloldódását, az együttes emelkedésben és esésben való részvételét, sajátos szerepét mutatja be. Az orgonajáték ezt a küzdelmet tárja a hallgató elé. Az orgonajátékban végbemenő eme közdelembe kapcsolódik bele a gyülekezet éneklése, amely az énekdallam megfeszüléseinek és feloldódásainak egymásutánosságában, a dallam befejeződésével létrejövő megnyugvásban egy oly kozmikus hullámozást mutat be, mely vagy párhuzamosan halad az orgonajátékban kifejeződő közdelemmel vagy néha keresztezi azt, azonban minden esetben ölelkezik vele és egymást kiegészítik.

Ebből következik, hogy az orgonajáték nem lényegtelen, hanem nagyon is fontos része az istentiszteletnek s kárhoytatandó az a kántor, ki nem fordít semmi gondot az orgonázásra s játszik — közszólás szerint — blindre. Az előjátéktól az utójáték befejező üteméig kifogástalan játékkal kell közreműködni mindvégig a gyülekezeti éneklés és az istentisztelet szépségének emelése céljából. Rossz orgonázással el lehet rontani a legjobb gyülekezeti éneklés esztétikai hatását is, jó orgonázással azonban az éneklésnek, sőt a dallamnak hiányait is jóvá lehet tenni, el lehet enyészteni, épen az orgonázás és gyülekezeti éneklés között levő, fennebb vázolt

viszony alapján. Énekvezéreink szeretnek az orgonák általános rosszaságával előhozakodni, mikor a sok rossz orgonázásról van szó. Tagadhatatlan tény, hogy igen sok egyházközségünkben rossz, kiselejtezni való orgona van, de ezzel szemben az is igaz, hogy a jó orgonista rossz orgonán is több művészi szépet tud produkálni, mint a rossz orgonista jó orgonán.

A fő az, hogy a szép, az igazi *művészi szép* érvényesüljön mindenütt vallásos nyilvános életünkben s templom, istentisztelet, prédikáció, ének, zene, minden hirdesse, hogy az unitárius vallás nem csupán a rideg józan észé, hanem a melegen érző szivé is s ki tudja elégiteni ennél fogva a vallásos érzés esztétikai irányú szükségletét is.

*

Az eddig elmondottakban bemutatni törekedtem nagy vonásokban, hogy a mi unitárius nyilvános vallásos életünkben a művészetek mely ágai játszanak szerepet s ez a szerep hová és meddig terjedhet ki. Nagyjában megjelöltem a teendőket is, melyek ránk várnak a művészetek nagyobb mértékű felkarolásánál vallásos életünkben. Hogy megtegyük azokat s ezáltal a vallásos lelkek esztétikai irányú kielégülését is az eddiginél fokozottabb mértékben elősegítsük, a kor parancsolja. A modern ember igényeinek megfelelő művészetet kell bevinni templomainkba, istentiszteletünkbe, hogy a vallásos érzésnek semmiféle szükséglete se maradjon kielégítetlenül. Csak így akadályozhatjuk meg a vallásos közömbösség, hideg egyháziatlanság kifejlődését híveink lelkében s csak így keltethünk érdeklődést vallásunk iránt azok lelkében, akik keresik a kor kulturális követelményeinek megfelelő vallást.

Azonban minden törekvésünk kárba vesztet, ha olyan papok állnak egyházközségeink élén, kik nélkülözve a művészi képzettséget és érzéket, nemcsak hogy vezetők nem tudnának lenni a művészetek nagyobb szerephez juttatásában, sőt még akadályul szolgálhatnak a művészi törekvések érvényesülésénél. Itt kell legelső sorban segíteni. A vallásos művészet szempontjából és érdekében ne csupán a kántorképzés foglalkoztasson, hanem a papképzés is. Ha a multakban több művészi érzékkel bíró papjaink lettek volna, sok értékes műkincsünk nem kallódott volna el, sok művészietlen templomunk helyett izlésesebb, szebb templom épült volna és sok egyházközségünkben magasabb nívón állna a gyülekezeti éneklés. A teológián nemcsak tudományos, de bizonyos fokú művészi képzést is kell nyernie a leendő papnak. Föltétlenül be kell vezetni

A művészetek szerepe az unitárius vallásos életben.

a teológiai tantárgyak közé a művészettörténelmet, különös tekintettel az egyházi művészetre és az esztétikát. Kevesebb száraz tudományt, több erkölcsi és esztétikai érzéket adjon a teológiai akadémia növendékeinek s akkor oly papság fog keletkezni, mely egy évtized alatt többet fog építeni egyházi és vallásos életünk templomán, mint egy száraz tudományokkal teletömött, de laza erkölcsi felfogású és művészi érzékkel, művészi meglátással nem rendelkező papság egy évszázad alatt.

Unitárius vallásunkban nagy eszmei érték van, melynek az emberiség közkincsévé kell válnia, de addig ez nem következik be, míg a mi föltárt aranybányánkká nem lesz. Szűkkeblűség, maradiság, nemtörődés és tudatlanság ne legyenek akadályai annak, hogy e gazdag eszmei tartalmat, értéket feltárva, a szép aranypalástjában állítsuk önmagunk és a világ elé.

(Vége.)

Zoltán Sándor.

Élethivatás és erkölcsi autonomia.¹⁾

(A székeskeresztúri unitárius diákkonferencián tartott előadás.)

Tegnap még az iskola padjaiban ültetek. Ma bezárul mögöttetek az iskola kapuja s holnap ki kell lépni az életbe. Eddig minden lépésetek elő volt írva. Ma megszűnt a heteronom törvényhozás. Holnap saját magatok törvényhozása alá kerültök. Tegnap még egész munkátok receptív volt, befogadó, elsajátító. Ma már a teremtő és alkotó munka kezdődik. A gyermekkor boldog, verőfényes korszaka eltűnt. Kicsi nektek már az a világ, nem érzitek jól magatokat benne. Kapujában álltok egy új világnak, melynek útjai még ismeretlenek előttetek. Mindkét világban idegentül érzitek magatokat: a régiben, melyből már kinőttetek s az újban is, melyben még nem vagytok otthon.

A serdülés, a második megszületés vajudó krízisét élitek. A remények, nagyratörő tervek, az álmok és ábrándok hősi kora ez, mely sok ballépésen, sok tévedésen s lelki forrongások zavaros hullámain keresztül vezet, míg végül az ifjú ember megtalálja önmagát, míg kialakul az én.

Elindulnátok tehát, de még az első lépés megtétele előtt elétek mered az a kérdés: hová? merre? A teremtő munka és tevékenység életünkben azzal indul meg, hogy keressük igazi hivatásunkat. Ez az útkeresés minden fiatal embernél súlyos probléma s boldog az, akinek a kor meghozza az égető kérdések megoldását s megadja a feleletet arra a kérdésre, hogy mi végre van itt a földön?

¹⁾ Források: G. Grunwald, Die Pädagogik des zwanzigsten Jahrhunderts. 1927. Freiburg im Breisgau. Eduard Spranger: Psychologie des Jugendalters, Leipzig, 1925. R. Liebenberg: Berufsberatung. Methode und Technik, Leipzig, 1925. Berufsberatung, Berufsauslese, Berufsausbildung. (Landesveröffentlichung zum Reichsarbeitsblatt 32. Sonderheft.), Berlin, 1925. H. Sachs: Probleme und Methoden der systematischen Berufspsychologie. Psychologie und Berufsberatung. Langensalza, 1925. E. Krieck: Philosophie der Erziehung, Jena, 1925. Ionas Cohn: Geist der Erziehung.

Az útkeresés, elindulás az *élethivatás* felé. Súlyos kérdés, mert sokfelé ágazó vonatkozása van. Nemcsak kenyérkereset, tehát gazdasági, hanem szociális kérdés is: legmélyebb gyökere azonban a pszichológiához vezet; de ethikai vonatkozása is nyilvánvaló. Mondd meg, mi akarsz lenni s én bepillantok ezen a résen lelked legtitkosabb zugába, ahol a világnézet tényezői gomolyognak. Titkos vágyaidról és törekvéseidről tesz a feleleted önvallomást, mely kitarja előttünk értékelésed szintjét. De pszichológiai kérdés is, mely a lelki fejlődés lényegének, irányának, tempójának és ritmusának problémáihoz vezet. Élethivatást választani, nem a helyes kifejezés. A valóságnak megfelelően úgy kellene mondanunk: megtalálni, felfedezni az élethivatást. A szó mindnyájunk ajkán forog. De melyik nevelő tudja megmondani, hogy mi az ő tanítványa hivatása? Tudta-e és sejtette-e a 18 éves sátokezdő és szőnyegszövő Pál, hogy minő lelki forrongások után s hova fog vezetni az ő élete útja? Ha forrongott is lelkében valami határozatlan vágy és nyugtalanság, látta-e előre a damaskusi út megvilágosodását? Sejtette-e Spinoza, mikor a műhelyben a szemüvegeket csiszolta, hogy egy egész világ gondolkodását fogja irányítani a csiszolópad mellett érlelődő elmélkedéseivel?

Nem több, mint legfeljebb 20—30 éves a pszichológiának az az ága, melyet pszichotechnikának neveznek. E tudomány lényeges feladata: megvizsgálása és megállapítása a gyermek és ifjú ember képességeinek és diszpozícióinak abból a célból, hogy mindenki az életben arra a pályára, arra a hivatásra kerüljön, amely született diszpozícióinak és hajlamainak legjobban megfelel. E tanítás Amerikából indult el s Európában is nagy és szorgalmas munkát indított meg. Az amerikai tudományos szellem pragmatizmusát és technicizmusát jellemzi az a vonása, hogy a tudomány megállapításait azonnal a gyakorlati élet aprópénzére akarja felváltani. Pszichológusok és pedagógusok között sok a hive, akik sokat, mindent várnak az ú. n. *hivatáslélektantól* (Berufpsychologie) s a *Berufsberatung*-tól. A pszichotechnika feltétlen hivei azt hirdetik, hogy különböző pszichológiai vizsgáló módszerekkel, intelligencia-vizsgálatokkal meg lehet állapítani, hogy ki mire való, ki mire legalkalmasabb. A vizsgálatok megállapításai a gyakorlati életben is érvényesülnek. A háboruban ilyen vizsgálatok alapján szemelték ki a repülőket, az autók vezetőit. A háború után bizonyos szolgálati ágak (posta, vasút, közlekedésügy, rendőrség) ez úton kapják embereiket.

De vannak mások, akik óva intenek a vérmes reményektől.¹⁾ Elismerik ugyan e vizsgálatok hasznát, de hangsúlyozzák, hogy a pszichotechnikai vizsgálatok az egyéniség magvát sohasem fogják feltárni és sohasem fognak bevezetni abba a legsötétebb és legismeretlenebb országba, melynek neve — a lélek. Azt mondják ezek, hogy a gyakorlati élet többet kérdez, mint amire felelni lehet, több és nehezebb feladatot ad fel, mint amit meg lehet oldani. A személyiség, a testi-lelki fejlődés általános befolyását sem ellenőrizni, sem kikapcsolni nem lehet.

Nem feladatunk most e tudományos kérdésben állást foglalni. Csak rá akartunk mutatni az alkalmazott pszichológia e kísérleteire, melyek jelzik az élethivatás problémájának nehézségeit és jelentőségét. Különbözik nemcsak az öregek, a tudomány reprezentánsai, hanem maga a serdülő ifjúság is foglalkozik a kérdéssel. Az a német ifjúsági mozgalom, mely „vándor madár“ (Wandervogel) néven ismeretes s amely sok túlzó és éretlen gondolat mellett sok egészséges és nemzetépítő eszmét is termelt, sőt valósított is meg, legkomolyabban és részletesebben éppen az élethivatást fejtegeti s ez egyik legfontosabb problémája. Sőt, ha nem csalódom, a ti konferenciátok gondolata is ilyen s ehhez hasonló elgondolásokból eredett s ez is oka annak, hogy ma itt sorsotokról tanácskoztok s jövődő életetek formáját keressétek.

Mindenféle nevelői gondolkodást a nyugtalanságnak, az elégedetlenségnek az érzése indít meg. Három eset lehetséges itt. A nevelő meg van elégedve magával, korával, a társadalommal, melyben él s a növendéket a maga képére akarja formálni, legfeljebb tökéletesebb kiadásban, de lényegében azonos vonásokkal. Vagy nincs megelégedve sem magával, sem a társadalmi közösséggel s egy jobb és tökéletesebb nemzedéket akar nevelni fejlettebb közösség részére. Vagy végül: egyedül a növendékre tekint a maga testi-lelki adottságában s a csirákat törekszik kibontakozásra segíteni.

E gondolkodásnak is, a pszichotechnikai vizsgálatoknak is a legmélyén az a gondolat rejlik, hogy mindenkinek a lelkében van egy ős eredeti elhívottság csirája, amely az ő sorsát, az ő jövődjét a lehetőségek bizonyos határai között determinálják. Vallásos gondolkozású és érzelmű emberek itt az isteni gondviselés munkájára gondolnak. Pszichológusok azt a tételt értik rajta, melyet a

¹⁾ Dr. Gál Kelemen, Pszichotechnika. Keleti Ujság 1928. 293, 294, 296, 1929. 1. 6. 8. sz.

természettudományok megállapításai is igazolnak, hogy mindenki bizonyos diszpozíciókkal és csirákkal jő e világra, melyek hivatását meghatározzák.

Vizsgáljuk meg: mi a hivatás?

Az emberek legnagyobb része a hivatás és életpálya, vagy hivatal fogalmát egynek veszi, azonosítja. Volt idő, mikor primitív társadalmi állapotok között a kettő azonos volt. Minél differenciáltabb és bonyolultabb a társadalmi élet szervezete, annál jobban eltávolodik egyik a másiktól. Hivatás a szónak a tárgyra vonatkoztatott értelmében az az állandó és tartós munka, melyet az egyén a társas közösségben valamely állásban végez; az alanyra vonatkoztatott értelmében hivatás az olyan munka és cselekvés, amire egy belső hang „elhív”. Ez a belső hang a Sokrates daimonionja, amely hív olyan értékes cselekedetre, melyre különös megbízatásom van. Hív valami s én nem tudok ellenállani, nem tudok nem engedelmessé válni. Ennek a belső hangnak engedelmessé válok Luther, mikor kijelenti: „itt állok, másképp nem tehetek”. Ennek a szavát hallja Dávid Ferenc, mikor vesztét érezve is kimondja: „Azt írtam, amit éreztem s amit érzek, bízó lélekkel igazán hirdettem”.

Az életpálya kenyérkereset, a hivatás önfeláldozás; amaz eszköz, ez az erkölcsi személyiség kiteljesedése. Amaz első sorban és főként az egyén érdekét szolgálja; ez szolgálat a köznek, gyakran az egyén boldogulása, sőt élete árán is.

Az elhivatás azonban nagy és ritka sors; csak nagy szellemeknek adatik, átlagos embereknek nem. Az életbelépő fiatal ember sorsa nem ez, hanem az, hogy választania kell olyan hivatást, mely a képességek zavartalan és teljes kibontakozását sehol sem engedi meg. A mai erdélyi magyar ifjúság részére ez a választás — sajnos — nagyon szűk határok között van adva. És az életben azt látjuk, hogy nagyon kevés kivételt nem számítva, nincs, nem volt és sohasem lesz teljes összhang az egyén és hivatás között. Azt szoktuk mondani: az egyén betölti hivatását. Megfordítva is teljes joggal mondhatnók: a hivatás betölti az egyént. Beszédes kép ez: az egyén egy edény, a hivatás egy tárgy, mely sohasem talál bele pontosan az edénybe. A hivatás egy oldala mindig kívül marad az edényen s az egyén egy része mindig üres és betöltetlen. A hivatás kívül maradó része azok a követelmények, melyeket mindég idegennek érzünk, soha az egyén tartalmává nem lesznek s egy életen keresztül úgy hatnak, mint teher, mint állandó kedvetlenség forrása.

A modern élet technicizmusa súlyos problémává tette a hivatás, a munka és személy között ezt a disharmoniát. A gépies, mechanikus részletmunkának ez a sivársága és lélekgyilkoló üressége ott áll különösen éles megvilágításban éléünk, ahol a fej már nem gondolkodik, csak a kéz vagy a láb jár, ahol olyan részletmunkát kell végezni, melynek értelmes összefüggését és célját a munkás nem látja, nem érti. Amerika nagyra van vele s büszkélkedik a munka e tökéletes gépiesítésével, de nem veszi észre, hogy közben a teremtő lélek életét gyilkolja. Itt kezdődik a mai ember életének tragikus kettészakadása: egyik oldalon a lelketlen, örömtelen, hivatali munka és kötelesség; a másikon személyi élete, melyet nem élhet úgy meg, hogy forma, összhang és megelégedés legyen benne.

Ezért nagy fontosságú és ezért nehéz a hivatás választása, helyesebben: felfedezése. Nehéz, mert két érdeket kell szem előtt tartani, mindkettőt lehetőleg kielégíteni és egyeztetni. Egyik az egyén érdeke, aki képességeinek, hajlamainak legmegfelelőbb és alkalmasabb hivatást keresi. Másik a közérdeke, mely azt kívánja, hogy minden hely az erre legalkalmasabbal töltsék be. A két érdek, mintha fedné egymást, de korántsem esik össze.

Már érintettem, hogy milyen tökéletlenül lehet az új n. alkalmazhatóságot megállapítani. A pszichotechnika — mai tökéletlen eszközeivel — nem tudja az emberi lélek titkos mélyeit átkutatni s valószínűen sohasem is fogja tudni. Az egyén örökölt és fejlesztett diszpozíciói sohasem fedik teljesen azokat a követelményeket, melyek egy hivatáshoz fűződnek. Az ifjúban van talán egy csomó alkalmas tulajdonság, de hiányzik kettő-három, vagy talán több is s ezek között talán egy néhány olyan, melyet megfeszített buzgalommal sem tud megszerezni. Aztán: az ifjú ember még nem kész, nem szilárd, benne még minden fejlődőben van. Szorgalom és erőfeszítés tehetségeit kifejlesztheti. Viszont: kedvezőtlen hatások, betegség stb. reménykeltő kezdeteket megsemmisíthetnek. De meg az egyénnek kétségtelenül megvan az a jogos igénye, hogy maga próbálja ki, mire vihethi akarateréje, mennyire képes tehetsége hiányait komoly munkával legyőzni. E szempontból a cél nem az, hogy mindenkit, mint alkalmazható tárgyat a legalkalmasabb helyre állítunk, hanem az, hogy úgy neveljünk, hogy tehetségét mindenki megismerje s önként álljon arra a helyre, amelyen a legtöbbet és legjobbat teheti. Tehát a pszichotechnika által kitzűzött cél, hogy mindenkinek helyét a közösségben meghatározza, összeférhetetlen

az egyén ama szabadságával, hogy szorgalommal és akaraterevel utat törjön magának, habár a közösség érdeke felette áll az egyénének. Ellentétben áll a család felfelé való törekvésével is. Hebbel Frigyes, egy kőműves fia, örömtelen proletár ifjúság után emelkedett a szellemi élet legmagasabb csúcsára. Mussolini kemény kőművessegédi élet után egyszerű tanító fiából lett Olaszország duce-ja. A német köztársaság első elnöke timármester volt.

Mindezen ellentétek és nehézségek mellett is fenn kell tartani követelményül és célul kell kitűzni, melynek a magyar közélet vezetőit irányítania kell, azt az elvet: *mindenki számára a legalkalmasabb helyet és minden helyre a legalkalmasabb embert.*

Azt mondhatnátok arra, kedves fiatal hallgatóim, hogy mindez helyes, de nagyon elméleti értékű fejtegetés, mely nem illik a mai erdélyi magyar ifjúság helyzetére, melyből tehát az ifjúság nem okulhat, melynek nem vonhatja le magára a következményeit. Ha mindig nehéz volt az ifjú életbelépése, ma különösen az. Az erdélyi magyar ifjúság előtt az élethivatások tág mezején egész tájak zárultak be. A mai erdélyi magyar ifjúság háta mögött nem áll egy erkölcsi és anyagi javakban bővelkedő társadalom. Ha az elmúlt szomorú 10 esztendő történetére visszanezünk, csak az igazság szavára hallgatunk, mikor megállapítjuk, hogy az életbe kilépő ifjúság nélkülözte ezt a bátorító és vezető támogatást. De igazságtalanság volna azt állítani, hogy ez a be nem avatkozás közönyből, nemtörődömségből vagy fásultságból eredt. Az igazság az, hogy maga az a magyar társadalom is a nagy csapástól elkábulva, szinte öntudatlanul és tanácstalanul állott. A helyzet ma is csak annyiban javult, hogy ráébredett ezirányú kötelességei halaszthatatlan voltára: a segítség és támogatás útjait és lehetőségeit ma már talán látja, de — nyújtani csak részben tudja. De keresni, már keresi — hisz a ti mai kongresszusotok is egyik beszédes bizonyítéka annak — s mind többen és többen vannak, akik tisztábban kezdenek látni. Sok mindennek meg kell változnia még s mindennek előtt az élethivatásokról vallott egész régi felfogásunknak, hogy az elfogultságok sűrű hálóját letépjük lelkünkéről, hogy tisztán láthassuk az előttünk álló kötelességeket.

S ha szomorúbb is a ti helyzetetek, mint volt annak idején a miénk, azt mondom nektek Nietzschével: „ki ne dobjátok a lelketekben élő hőst“.

Az a társadalmi és lelki közösség, melybe beleszülettetek, rátok néz, töletek várja jövő életformája kialakítását. Az a vezetés

és irányítás, amelyre ti most minket kértetek fel, nemsokára a ti gondotok, a ti feladatotok lesz. Nem tanítani, nem nevelni akarlak titeket; hiszen tudom, hogy minél közelebb álltok „kész“ formátokhoz, minél jobban kialakult énetek, annál hatástalanabb minden nevelni akarás. Csupán gondolatokat akarok ébreszteni lelketekben, olyanokat, amelyek megvannak, de szunyadnak vagy kilépni bátortalanok.

Egy élethivatás betöltése csak társadalmi közösségben lehetséges. Mondanom sem kell, hiszen magyar és tegyük hozzá: unitárius ifjakhoz szólok, hogy az a közösség az erdélyi magyar társadalom. Nem a régi magyar gentry értelmében, mely magát s az intellektuális osztályt elválasztotta a néptől, hanem a háború tanulságai alapján mind jobban kialakuló abban az értelmezésben, mely az egy nyelvet beszélő, egy történelmi multon és tradíció álló, egy kálváriát járó s egy cél felé küzdő egész nép tömegét a legnagyobbtól a legkisebbig egy szerves közösségbe foglalja. Ebben a közösségben az élethivatás betöltése felé az út kemény és fegyelmezett iskola után munkán és szenvedésen, sikereken és sikertelenségeken, szorgalmon és kitartáson vezet keresztül.

Az, hogy a közösség tagja vagy, nem kíván lemondást és önmegtagadást, csupán azt követeli, hogy szervesen belenőjj, beletagolódj. Ez nem azt teszi, hogy te, az egyén, csupán eszköz leszel a közösség életében, hanem csak azt, hogy belsőleg, szervesen fejlődöd csak a közösségben lehet. Rousseau Emiljét kiközösíti a társadalomból, de ez a Robisoni élet csak elképzelés, nem valóság. Platon az állam részére neveli ugyan a gyermeket, de az ő elgondolásában az állam nem abstractum, hanem egy nagy egyén s az egyén egy kicsi állam. A nevelő hatások a közösségből indulnak, nem az őserdők vadonából s a közösség úgy hat az egyesre, hogy az egyén saját értéke bontakozik ki tőle. Így lesz az egyén cél is, eszköz is egyszerre. Saját érdeke is, de meg a közösségé is, kívánja a szerves betagolódást. Ez a betagolódás a köz szempontjából azt jelenti, hogy minden egyénnek alá kell vetnie magát a közösség törvényeinek s valami módon szolgálatot tennie a köznek. De a köz az egyest nemcsak eszközül kívánja, hanem olyanul, aki önként alkalmazkodik s ajánlja fel szolgálatait. Így nemesedik a meghódolás belátáson alapuló önkéntes engedelmisséggé, vagy amint Förster mondja: „lelkes engedelmisségé“ (beseelter Gehorsam).

A közösség használható tagokat kíván. De ez a fogalom nemcsak gazdasági és technikai, hanem nemzeti használhatóságot is

jelent: hűséget és azt a képességet és készséget, hogy a közösség ügyeiben részt vegyen. E belső hozzátartozandóság érzésétől függ a közösség ereje, amely annál nagyobb, mennél elevebben élnek az egyén lelkében a köz javai és értékei. Erre a közösségi tagságra kell a nevelésnek előkészíteni. Az egyén szempontjából a cél az erkölcsre, az autonomiára nevelés. De az autonomia csak üres keret, míg meg nem telik a kulturális közösségi élet tartalmával. Ezzel telik ki az egyén, az én magva személyiséggé. A nevelés célja tehát a kulturális közösség életében való részvétel vágyával és képességével telített autonom személyiség. Más szókkal: *az ifjut ama történelmi kulturalközösség autonom tagjává kell nevelni, melyhez tartozni fog.*

Ez a meghatározás egyenlő súllyal hangoztatja az erkölcsi személyiség és a közösség jogait. A személyiség gondolata nem ismeretlen a háború előtti pedagógiai irodalomban sem. Nálunk a kolozsvári egyetem utolsó magyar pedagógusa, Schneller, hirdette mély meggyőződéssel. De a közösség alapot vető s célul is szolgáló gondolata — habár nem egészen új — mégis a nagy háború eredménye. A háború rettenetes élményei s az azután következő forradalmak zavaros hullámaiból a közösség úgy emelkedik ki, mint megvalósítandó önértékű eszmény, mely kulturértékeket és javakat termel s célja a nevelésnek.

Elemezzük meghatározásunkat. Cohn fejtegetései biztos vezérfonalat nyújtanak. Mit jelent ez: *autonom tag*? Az autonom ember nem parancsra, hanem saját lelke indításából cselekszik. A közösség az egyén, a tagok felett áll, túléli őket s mégis csak úgy él, ha tagjai elismerik: a tagok növekedő belátása által fejlődik s azok közösségi szellemével áll vagy bukik. Autonomia és közösségi tagság, egyszer az egyik, máskor a másik az uralkodó. A tag jogai akkor jelentkeznek, mikor a közösség formája változik; a közösség joga pedig abban, hogy egy alak mindig kifermálódik. De az autonomia fogalma kizár minden lezárttságot és megmerevedést. A nevelés célja is ilyen dinamikus jellegű: az ifjú ember tagolódik be a közösségbe, de maradjon önálló. Ez a dialektikus feszültség tartja örökös mozgásban a nevelést.

Az egyén ez önállóságát már csak azért sem veszítheti el, mert minden ember középpontja saját élményeinek, tehát egy kis világ középpontja, napja egy oly rendszernek, mely körül forog saját élményeinek rendszere. Ezért sem lehet pusztá eszköz. Az az ifjú ember, aki már az én tudatára ébredt, nem törődik bele vakon

idegen akarat igájába. Az megvizsgálja a közösség céljait, elfogadja, magáévá teszi s így már nem idegennek szolgál, mikor az egészért működik. Az egyénre nézve tehát az autonomia azt teszi, hogy cselekvése irányát a belátás és saját elhatározása szabja meg. Az út tehát az autonomiához kezdődik az *anomiá*nál, amely az ösztönök uralma törvények nélkül, ezt legyőzi a *heteronomia*, a törvényeknek való engedelmesség, emezt meg a belátásból való önuralom, azaz *autonomia*. Önuralom ezek szerint azt jelenti, hogy az erkölcsi tudaton alapuló akarat, az ennek ez a centrális ereje kormányozza az egész ént, az tartja féken a szenvedélyek és ösztönök száguldó erejét. Hibás tehát az a tanítás, hogy az ösztönöket és szenvedélyeket ki kell gyomlálni; hiszen ezek a mozgató erői és rugói cselekvéseknek, melyek nélkül még a fiziológiai élet sem képzelhető el. Helyes azonban az, hogy meg kell nemesíteni azokat, erkölcsi célok szolgálatára az erkölcsi tudat kormányzása alá kell állítani.

A fennebbiekből következik, hogy az engedelmes akarat nem erkölcsi akarat s a nevelésnek nem lehet célja. S hibázott a régi iskola, mikor az engedelmes akarat kikényszerítésével megelégedett. Ez csak egy első lépcső, csak alkalmas lelki atmoszféra, melyben megteremhet belátása annak, hogy mit kell tenni és elhatározása annak, hogy az akarat a belátás irányában induljon el.

A közösség értékeket megvalósító, javakat termelő hagyományokkal bíró kulturális szervezet. Közösség nélkül az egyén üres fantom, pusztá absztrakció. Erkölcsre való nevelés közösség nélkül — nonsens. Az egyén erkölcsi tartalmat és belátást csak közösségben szerezhet. Ebből a szempontból a közösség pusztá eszköznek látszik. Pedig nem az, több annál. Mert nemcsak a közösség á'tal nevelünk, hanem a *közösség számára* is nevelünk.

Mit jelent ez ?

Minden közösség számít tagjai szolgálatára, alkalmas voltára, áldozataira. Egyén és közösség egymást feltételezik. Az egyén üres, deformált és tökéletlen a közösség nélkül. A közösség pedig, melynek az egyesek csak parancsra és saját akaratuk nélkül kedvetlenül szolgálnak, csak külső mechanizmus, nem élő szervezet. A közösség csak akkor él az egyesben, ha ez hozzátartozónak érzi magát, ha általa telítve van. Ez a hozzátartozás érzése az életet és egészséges fejlődést hordozó erő: az egész a tagokban él, azok által hat. Az állati organizmus is szervezet, de a társadalmi közösségétől két lényeges jegy különbözteti meg. Emitt az egyes nem tudattalan

tagja a közösségnek. Ez az egyik. S a másik: a tag szembe is szállhat az egészszel.

Fejtegetéseim fonalán egy fontos kérdéshez érkeztünk.

Az ifjú ember előtt a közösségnek két képe áll: egyik a valóságos, másik az, amelyik csak a lelkében él, amilyennek szeretné látni a közösséget. Az ifjú kornak különben is jellemző vonása, hogy eszményeket, ideálokat alkot magának s gyakran kiábrándulva veszi észre, hogy a valóság milyen távol áll az ő elképzeléseitől. S most már felmerül a kérdés: melyiket szeresse, a valóságost, vagy az eszményit? Széchenyi lángoló lelke elégett szerelmében azíránt a közösség iránt, melyben élt s beleőrült abba az önkínzó gondolatba, hogy nem tudta megnevelni a társadalmat annak a közösségnek a számára, amely lelkében élt. Ady ugart látott mindenütt a magyar mezőkön, de e mezők szeretete nem volt mindegyiket lebiró hatalom lelkében. Innen, hogy ma is dúl a harc az Ady-kérdés körül. Szeresse-e tehát az ifjú azt a közösséget, melyben él, minden fogyatkozásával? Vagy csak a lelkében élő eszményit? Szeresse-e népe történetében mindazt, ami volt, jót, rosszat, értékeket és javakat és tökéletlenségeket egyaránt? A feleletet az a meggondolás adja, hogy a szeretet nem a részekhez, hanem az egészhez kapcsolódik. A szeretet ott is fog értékeket és javakat felfedezni és találni, ahol a szeretetlenség csak értéktelent talál. Aki népét szereti, kétszeres fájdalommal látja meg annak hibáit és tökéletlenségeit s annál melegebb szeretettel fog hozzásimulni és ragaszkodni. Fichte, a németek nagy tanítómestere, izolálni akarta az ifjúságot a romlott felnőttnemzedéktől; de meglátta ebben a nemzedékben is azokat a csirákat, melyek egy jobb jövő kifejlődését biztosították. Ady mindenütt csak romot, csak pusztát, csak ugart látott s mikor minden összeomlással fenyegetett, akkor lett hűtlen ahhoz a közösséghez, melynek csak Mohácsot kívánt.

A nevelés külső tényezői a környezet, belső tényezői a diszpozíciók. A kettő között a középúton áll a *hagyomány*, melyben mint szellemi-erkölcsi légkörben él az ifjú ember az egymásra következő nemzedékek sorában. A hagyomány sok tényezőből tevődik össze s képezi azt a történelmi és kulturális atmoszférát, mely a természeti környezetet nemcsak színezi, hanem szolgálatába is állítja. A háború előtt a pedagógiában általánosan elfogadott vélemény volt, hogy az ifjút a nevelésnek be kell vezetnie a tradícióba. A háború és a forradalmak után felmerült a kérdés: vajjon lehet-e cél a hagyományba való belenevelés? Az a mentalitás, amely ki-

rugva lába alól a multat s megtagadva azzal minden közösséget, a forradalmakat táplálta, levetkőzte a nemzeti gondolatot. Még a háború előtt Nietzsche ragyogó dialektikával és megvesztegető ékes-szólással kelt ki a történelem ellen. Azt hirdette, hogy a történelem ballasztja megakadályoz minden merész előretörést, minden szabadabb szárnyalást, elhomályosítja az elfogulatlan tisztánlátást, visszafelé fordítja a tekintetet, mikor előre kellene néznie, leszorítja, mikor felfelé kellene irányulnia. A forradalmak közoktatási népbiztosai kidobják az iskolai tanulmányok rendjéből a történelmi erőfeszítések heroikus küzdelmeit. A háború utáni pedagógiai pacifizmus kifelé az általános emberszeretetet krisztusi igéit hirdeti álszenteskedő farizeizmussal, befelé a leggyűlölködőbb sovinizmussal nyomja el a más nyelven beszélők kulturális életét.

Én mindezek mellett is azt hirdetem, hogy az ifjú ember merítse bele lelkét a multak vizébe, keresztelkedjék meg az ősök megszentelt hagyományaival, mielőtt az élet meghódítására indulna. A történelmi mult az az elugró pont, ahol lábát megvetheti, hogy a magasba lendüljön. Tekintsen bele előbb a nemzet történelmi kulturájai és értékei tárába, mert milyen jövő lehet az, amely nem a multon épül? Nincs új kezdés sem a természeti, sem a szellemi világban s a történelem folyama is egy láthatatlan okviszony medrén rohan alá.

Az erkölcsi autonomia fennebbiekben adott felfogása kijelöli azt a helyet, melyet a tekintély, engedelmesség és fegyelem a nevelésben elfoglal. Azért emelem ki ezt a három mozzanatot, mert az utolsó három évtized pedagógiája ezek ellen indult harcba s azért támadja a régi iskolát, mert az ez elveken épül fel. A lelki fejlődésnek azon a fokán, ahol még az ösztönök és szenvedélyek uralkodnak, a nevelő tekintélye a tanuló még kialakulatlan s szóhoz jutni nem tudó jobb énjének képviselője. Egy fejlettebb fokon a személy tekintélyét a törvény, a szabályok, a normák iránt való meghódolás és engedelmesség váltja fel. Itt a cselekvést még a tárgy normálja. Ez az ifjú fejlődésében a jog és törvény fanatizmusának a kora. Az erkölcsi autonomia ott bontakozik ki teljesen, mikor végül az én kialakulása után az uralmat a belátás veszi át s az akaratot a maga szolgálatába hajtja. Autonomia tehát nem korlátlan szabadságot jelent, nem a tekintély teljes elvetését, hanem összhangot az erkölcsi elvek és a belátás között. De az autonom ember meghódolása és engedelmessége nem az embernek szól, nem is a törvényeknek és szabályoknak, ami még mindig csak heteronomia, hanem saját erkölcsi belátásának.

Szükséges ezt a mai ifjúság előtt hangsúlyozni, az előtt az ifjúság előtt, mely a saját életformája keresése közben oly sok jelét adja a fegyelmezetlenségnek s oly kevéssé ismer el tekintélyt. Hiszen igaz, a tekintély elve nem cél, csak eszköz, mely azonban a lelki fejlődés egy fázisában elkerülhetetlen s minél jobban közeledik a fejlődés az én kialakulásához, annál jobban háttérbe szorul a tekintély elve, míg teljesen eltűnik. A baj csak az, ha idő előtt, még az erkölcsi személyiség kialakulása előtt, nem ismerik el. Innen aztán a sok összeütközés apák és fiuk, meglett nemzedék és ifjabb generáció között. Szerencsés állapot az, ha a nevelés és az iskola finom érzékkel megérzi, mikor kell lazítani a gyepőt abban a tudatban, hogy minden nevelésnek végső célja az, hogy magát feleslegessé tegye. *A kényszerített tekintély és meghódolás nem erkölcsi érték: belátáson alapuló önkéntes engedelmesség az autonom személy kiteljesedése és a köz fejlődésének mozgató és éltető ereje.*

Ez a feleletünk a forradalmi pedagógia tulzásaira. Ez Rousseau eljárására, ki a gyermeket fék nélkül ösztönei és szenvedélyei vezetésére bizza, mintha bizony az ösztönök uralma szabadság volna. És ez Ellen Key, Gurlitt és Wyneken féktelen izgatásaira, kik a régi iskola elleni elfogultságukban minden rosszat ráfognak s a rosszul értelmezett szabadság nevében hadat izennek minden fegyelmzésnek. Mert valljuk, hogy önnevelés nincs és el sem képzelhető önfegyelmzés nélkül, mely az ösztönök és szenvedélyek viharos száguldását féken tartja, mint szilaj csikót a zabla, amely állandó készenlétet, az erkölcsi belátásnak engedelmeskedő akaraterő uralmát jelenti.

Az erdélyi magyarság nemzeti társadalma akkor lesz megnevelve, ha a társadalom minden tagja szervesen munkáló részként felelős tényezőnek érzi magát, önként, a belső elhivatottság érzésével szenteli magát arra a munkára, mely nemzeti kulturértékek által kulturjákat termel, hűséggel, fegyelmzett lélekkel és kemény munkával járul hozzá ahhoz, hogy ezen a földön a magyar lélek szava soha el ne halkuljon. Csak így lesz hű ősei szelleméhez s méltó ahhoz a feladathoz, melyet kora szab eléje.

Még csak egy pár szót arról, hogy mi lehet az elhivatása az erdélyi magyar közösségnek. Mint minden közösség, úgy ez is, kulturértékeket és kulturjákat termelő szervezet. Minden nemzet sajátos faji jellege az ő nemzeti kulturájában nyilatkozik. Amely nemzet sajátos kulturértékeinek és javainak tudatára ébredt, más szóval: *nemzeti öntudatra* eszmélt, annak nemzeti léteért nem kell

aggódnia. Ennek a közösségnek hivatása nemzeti kulturértékeink és javaink megőrzése és fejlesztése.

Melyek ezek a kulturértékek és javak? Mindenek előtt a két fogalom nem azonos: kulturérték a szellemi és erkölcsi felkészültség, kulturjó maga a produkált szellemi termék. Erkölcsi érték pl. a belátás és akarat összhangja. Erkölcsi jó maga a cselekvés, amely ezen az összhangon épül fel. Erkölcsi érték pl. a tudományos termékenység, erkölcsi jó egy tudományos felfedezés vagy találmány. Az erkölcsi érték és jó olyan viszonyban van, mint a cselekvés ténye és annak eredménye. Erkölcsi javak, melyeket egy nemzet a maga élete folyamán megvalósít: a nyelv, az irodalom, a művészet, az alkotmány rendszere, a vallásos hit és fogalmak rendszere. És erkölcsi érték az a készség, munka és tevékenység, mely a javakat létrehozza. Mindez értékek és javak kifejező eszköze a nyelv. De a nyelv nemcsak eszköz, nemcsak az érintkezés közvetítője, hanem a népi individualitás őrzője is, mely összeköti a nemzedékek sorában egymás után következő ivadékokat: az anyanyelv az a közeg, melyen át az emberi lélek minden kultúra-termelő tevékenysége nyilvánul. A nemzeti történelem pedig a fejlődésnek azt a folyamatát mutatja, melyen a lélek a maga kultúra-termelő és ápoló működésében átmegegy. Aki az anyanyelv kultuszában akadályozva van, aki el van zárva a nemzeti irodalom nyújtotta örök forrás áldott italától, aki nem ismeri a nemzeti szellem és nemzeti gondolat genetikai fejlődésmenetét, az örök életére félszeg, egyoldalú marad. Ami a virágnak a színe és illata, az a humanumon a faji jelleg. A jézusi emberideál, amely nem ismer fajokat, csak absztrakció, a valóságban sehohsem létezik. Nincs a világon sehoh csak ember, hanem van angol, német, francia, magyar ember. Ez a jelző olyan adottságot jelent, amely a lényegét teszi. Vedd el a jelzőt s csak élet és tartalom nélküli fogalom név marad a helyén. Ezért az anyanyelv és nemzeti történelem nem tantárgyak, nem az ismeret tárgya, hanem integrans része az ifjú életnek, mely akkor fejlődik egészségesen, ha szervesen és elszakíthatatlanul belenő, összeforr és beleolvad a nemzeti szellem fejlődésmenetébe. Ki lehet dobni ezeket az iskolából, de a szivekből soha. E hivatás hősi megélése vár reátok. „Ki ne dobjátok a lelketekben élő hőst“.

Dr. Gál Kelemen.

Brassai hite és vallása.

Akik Brassaival foglalkoznak, egyértelműleg azt hirdetik, hogy őt nem az iskola tette tudóssá, ő nem viselte egy iskola bélyegét sem, mert saját erejéből, saját erős elhatározásából tanult meg mindent, amit tudni akart.

Amit tudásáról állítanak, ugyanaz talál vallására is, értvén ezen istenhitét. Az ő hite abból az isteni szikrából, vagy — mondhatjuk — isteni csirából lett azzá, mi volt, amely minden emberi teremtménynek születésénél fogva adva van. Hogy ennek ellenére a vallás oly sokféle árnyalatban jelentkezik az embervilágban, annak nem a csirában rejlik a titka, hanem abban, hogy a vallást tanítják, ahelyett, hogy csirájának növést elősegítsék. Közelebbről olvastam egy hittankönyv írójának következő figyelmeztetését: „Én írtam meséket, jellemképeket a gyermekek számára, adtam utasítást a tanítónak, de nem kívánom még azt sem, hogy felolvassa könyvemből a leckének szánt darabokat, ha a helyett szembe ül a gyermekekkel, beszélget velök, foglalkoztatja lelköket, érintgeti szívöket s így fölemeli őket a vallásos áhitat körébe.“

Az ágyán térdeplő, összefogott kezű, kis imádkozó azt a csirát táplálja anyja lehellelével, az anyai szívnek a szemén át ráható melegével, amelyből ő, a kis hívő, ha szavai volnának, azt mondaná, amit csak a filozófus hívő tudott kifejezni: „mi Istenben vagyunk, élünk és mozgunk“.

Mielőtt az ember erre az öntudatos kifejezésre eljuthat, nagyon hosszú utat kell megtennie; sőt ha az a kétes szerencséje akad, hogy a vallást tanulás útján, a káték szavaiból ismeri meg, ritkán, vagy talán soha sem érzi meg Isten közelségét.

Brassainak megadatott az a szerencse, hogy vallását önmagából növelhette élő hitté. Ezt elősegítette a családi nevelés és az a vallás, amelynek gyülekezetében apja pap, anyja hallgató volt.

A családi nevelés mérhetetlenül nagy szerepet játszik a fejlődés hosszú útján. Az anya ölében kezdődik. Mikor gyermeke kis testét kebléből táplálja, ugyanakkor lelkéből lelkét ébresztgeti. Itt a két

lélek között olyan folyamat van, amelyent a nap a növény világában véghez visz. A rügy levéllé, a bimbó virággá változik s mindenik más szint, más alakot, más illatot ölt magára. Mindenikből oly önálló egyéniség fejlődik ki, amelyet tőle elvenni nem lehet. A kertész mesterséges beavatkozása nagy változást okoz, nemesítőleg, tökéletesítőleg foly be az újjá születésre. A szemlélő gyönyörűségét leli benne, s bámulja az új szépségeket, de nem feledi, hogy minden kísérletnél vissza kell térnie az ős alanyhoz, mert csak ebből kapja az oltvány az élethez és a növéshez szükséges táplálékot.

A nőni kezdő gyermek Brassaira az anyai áhítat úgy hatott, mint a bimbóra a reggeli harmat. Egyik sem tudta mi történik vele, de mind az egyik, mind a másik tovább haladott a maga útján. A bimbóból virág, a fiuból vallásos kedély lett. A gyermek Brassai lelkének húrjait a harang zúgása, zengése, minden napon a láthatatlanul jelenlevő lélek közelségébe emelte. Az ős templom csöndje, az atyai pap ismert kedves hangja, elvezette az imádkozás nagy titkának az ajtajáig. A gyermekifjúra várt a további föladat, hogy föltárja azt az ajtót, amely a mennyországba, abba a szent birodalomba vezette, amely itt van a földön, amit a legnagyobb imdkozó így fejezett ki: Istenországa tibennetek van, mert ti Isten gyermekei vagytok. Isten fiai és leányai.

A vallásossá levésnek tehát föltétele a hitcsirának olyan hitkörbe helyezése, ahol megkapja azt, ami fejlődéséhez szükséges. Brassainak nemcsak az volt megadva, hogy a hívő lelkek szuggeszcióját élvezhette, hanem az is, hogy a lélek spontán törekvései útjában akadályra nem talált. Ellenben megtalált mindent, ami az öntudatra-ébredéssel párhuzamosan haladva, az istentudat valóságát a hit mindent befogadó lelki világában fölépítette. Saját elbeszéléséből tudjuk, hogy a torockószentgyörgyi udvar palotájából kihallászó zene a gyermeket magához csábította s midőn ettől a szerencsétől megfosztották, maga készítette néma zongorán játszva, kis lelke tovább zengette a hangokat s azután az erdő szélén s a virágos réten a madarak dalával, a virágok illatával pótolta azt a mennyei harmoniát, amelyet mi vallásos élménynek nevezünk. A nagy Plato, aki magának egészen új világot, az ideák világát teremtette meg, azt mondotta, hogy a zene a tiszta erkölcsi érzést biztosítja az embernek, mert fölemeli a földi salak közeléből a szférák világába. Vajjon Beethoven nem vakságának köszönhet-e, hogy azután termelte a legcsodálatosabb symphoniákat, amikor testi szeme már nem látta a földi szennyet és salakot.

Brieley ugyanezt fejezi ki: az ember fokozatosan közeledik ahhoz a nagy igazsághoz, amely az örök lélekben összpontosul. Ezt a nagy alkotó az ember segítségével magában az emberben valósítja meg.

Mindamelletts is, hogy Brassaiban a tudatos ismeretszerzés és lelki élvezés nagyon korán kezdődött, nehéz volna meghatározni, mennyi idős korában lett öntudatos istenhívő. Merem állítani, hogy mihelyt a Miatyánk szavait el tudta mondani anyja után, már megkezdődött az Istenben hívés és ez átalakult istentudattá, mint megérzése annak, hogy Isten vele van, őt védi, szereti, segíti, hogy ő is szerethesse szülőiben a jóságot; a virágban, a dalban az életben a szépséget.

Ez a gyermeki istenhit nagyon kiskörű, kezdetleges, de olyan mély s olyan bizonyos, hogy ami ezután következik, annak alapjául szolgál. Az, amit számtalan példa mutat, hogy az ember, ha mint istentagadó, kételkedő éli életét, s fennhangon dicsekszik hitetlenségével, rendszeren azt igazolja, hogy keresi, amit elveszített, Brassai azt mondja: aki egyenes lelkéből mondja: nem hiszek, megcsalja magát. A lélekben mélyen van a hit, mely nem szárad el.

Brassai hitfejlődése a családi környezetben történt 13 éves koráig. Akkor az alsó iskola megelégedett az Urimája és a tizparancsolat tanításával. Brassai ezeket hamar és könnyen megtanulta szülőitől. A többi rá volt bízva s ő szíve szerint mélyítette vallásos buzgóságát. Atyja imádságos könyvét magához vette, a papi kert méhesében elrejtőzött s ott óráig imádkozott. Ime az Isten színe előtt álló ősember, egy gyermek alakjában megjelenve. Neki a nyomtatás művészete adta a kezébe azt, amit a másik annyi ezer éven át fából, kőből maga szerkesztett az Istenhez vezetés eszközéül.

A hit szavaiba foglalt kinyilatkoztatás nemcsak Silóban, a Sinain, Názáretben, Mekkában, hanem a torockószentgyörgyi papi kertben is megjelent az emberi ajkon. És ez a nagy isteni ajándék vele maradt az élet végéig és az örökkévalóság végtelenségéig. Vannak olyan pillanatok a lélek életében, amelyek egyszerre meg-
szabják útját örök időre.

Rendkívüli értékű előttem a nagy unitáris próféta pap: Parker Tivadar istenhívővé tevésének a kiinduló pontja. Parker a nagy filozófus pap, kis gyerek korában a mezőn járt, s midőn a tócsában uszkáló kis békára fölemelte pálcáját, azt hallotta: *Ne*. Kereste a hang forrását, anyjájának vélte s midőn az anyja megmagyarázta,

hogy az a hang az Isten szava volt lelkében, a pappá és prófétává levés már megkezdődött a kis fiúban.

A lélekismeret az egyedüli érték, ami mienk, amit tőlünk elvenni nem lehet, ami velünk nő, velünk erősödik. Ennek az ad örök értéket. Az bizonyítja, hogy az abszolút lélekhez tartozik. „Ez az egész emberiségnek szab rendet“. Ez a lélekismeret — mondja Brassai — mely igenis sürgeti, hogy meggyőződésünket követve ahhoz a párthoz csatlakozzunk, amely lelki nyugalmat és boldogságot ígér.¹⁾

Hogy Brassai milyen őszinte mélységgel volt vallásos, azt legjobban meg lehet tanulni a Vasárnapi Ujságban közölt imáiból. A ki olvassa és újra elolvassa, egyszer kezdi hallani az eol hárfa elbájoló, zamatos hangjait. Hiába keresnők az iskolát, melyre rá vallánának kifejezései. Ezek az imák nem a szavakkal, hanem azzal a valamivel hatnak, ami túl van a szón, s a szó formáján.

Föltűnik a tájékozott olvasó előtt, hogy az ifjú Brassait kora unitárius teológiájából nem hódította meg semmi, ami akkor még java részben inkább volt áriánizmus, vagy jobb esetben szociniano-árminiánizmus, vagy Szentábrahám szerinti Kripto-unitarizmus. De Brassai az iskolában keveset vagy semmit sem tanult meg ebből. Ha meg is tanulta nem tette magáévá, mert sohasem volt embere sem a szó-sem a mondat-formáknak, annál kevésbbé a hitformáknak.

Ha most azt kérdezi valaki, hogy mi volt a Brassai unitarizmusa, azt mondom: az Isten létezésében, ténykedésében, velünk, közöttünk élésében és szeretetében való hit. Nemcsak, hanem olyan hitbizonyosság, amely teljesebb és valódibb magánál a testi létzésnél, mert ez az élet egysége, az élet bizonyossága.

Az istenhit egy része annak a rettenetes nagy valóságnak, amely magába foglalja nemcsak az embervilágot, a földet, az eget s annak ezernyi ezer csillagát, hanem azt, aki mindennél több, nagyobb, csodálatosabb, mert az maga Isten, aki nemcsak azért több és nagyobb, mert tőle és általa van az egész, hanem azért, mert ő benne van, ő él, ő hat, ő éltet, ő javít, ő elevenít, ő tökéletesít mindent.

Brassai ezt így fejezi ki: meg vagyok győződve, hogy öntudatom, az én, vagy a lélek, minden más emberi lélek öntudatával egyezik. Ebből következik, hogy az emberi lélek egy végetlen lélek-mennyi-

¹⁾ Brassai: Nézetek a vallás eszméjéről. Kiadja a Dávid Ferenc Egylet. Kolozsvár. 17 l.

ségnek, véghetetlen kicsiny, mindazonáltal azonos részecskéje és ez a lélekmennyiség az Isten.

Az unitárius felfogás és hit lényegéhez tartozik, hogy amilyen mérhetetlenül kiterjedő s tehát teljesen szabad Isten cselekvése, akarata és gondolata, olyan az emberben levő isteni léleké is. Hogy az embert ilyennek tartjuk, és ilyennek tanítjuk, azt Jézusnak köszönjük, akit mi is gyakran mondunk Isten egyszülött, tulajdon fiának, mert benne az isteni uralkodott az emberi felett, éppen mint a hogy Isten uralkodik a világnak nevezett mindenség felett. Ez a meggondolás minket unitáriusokat följogosít arra, hogy az isteniűségben részeseknek érezzük magunkat. Ez nyilatkozott meg Brassaiiban, midőn ő, mint gyermek, mint ifjú, mint öreg ember, bizalommal fordult Istenéhez imáiban, s még inkább hitében.

Hihetőleg túlzásnak fogják minősíteni, ha némi párhuzamot vonok Brassai és Jézus között. De ez legfennebb azt fogja mutatni, hogy Brassai nemcsak ismerte Jézust és az evangéliumot, hanem azt követni és megvalósítani is céljának tekintette. Egy modern zsidó író Dr. Montefiosc szavait idézem: *Jézus tanítása* című művéből. „Nem a betűt, hanem a lelket kell szem előtt tartani, és így kell vizsgálni Jézusnak a hitről alkotott nézetét. Olyan nagy kiterjedésű, és olyan egyszerű és élénk. Nem mesterkélte, nincs ellentétben a cselekedettel. Talán helyesebb volna inkább bizalomnak, mint hitnek nevezni. Isten állandó jóságában való határtalan bizalomnak. Ez nem ütközik össze a természet törvényeivel, de egymagában is teljes és nincsen szüksége külső jelekre. Minthogy ez a bizalom teljesen az ő sajátja, őt sohasem vezeti félre, nem hozza ellentétbe önmagával, s innen van, hogy hasonlót kíván másoktól is. Ő nem kíván jelt Istentől s azért kifogásolja azokat akik kívánnak. Ő Isten küldöttje volt, isteni megbízásban járt el, ezért kívánta meg, hogy mások is higyenek Istenben“. Csak jól át kell tekinteni Brassai életét, hitét és cselekedeteit s észre vesszük, hogy Jézusnak iménti jellemzése rátalál. De hiszen ez el is várható nemcsak Brassaitól, hanem minden igaz és hű kereszténytől.

Brassaival legtöbbször, s más unitáriussal is igen gyakran megtörtént, hogy ismerői, tisztelői, barátai vagy nem tudták, vagy igen későre hallották meg, hogy unitárius vallású. Ennek egyik magyarázata, különösen katolikus körökben az volt, hogy mi a külső jeleket nem használjuk. Keresztet nem hordozunk, keresztet nem vetünk sem a templomban, sem máshol. De az is magyarázatul szolgál, hogy sem hitünkkel, sem vallásunkkal nem dicsekedünk. Mi

nem akarunk másokat megváltani azzal, hogy hitünk seregébe csábítjuk, mert azt tapasztaljuk, hogy aki a maga hitét önlelkéből táplálja, az rendre ráeszmél Jézus mondásának igazságára: a betű megöl, a lélek megelevenít, de arra is, hogy az unitárius vallás egyezik Jézus vallásával.

Brassai a vallást élte és élvezte, de néhány érdekes hitbölcseleti elmélkedésben ki is fejtette, főleg a Dávid Ferenc Egyletben tartott felolvasásaiban. Ezekben megmutatta a tudományos világ előtt is, hogy ő unitárius és büszke is vallására, mert az meg van tisztulva minden olyan külsőségtől, tanelmélettől és dogmától, ami a hitnek akadálya, mert a lelket elzárja az Istennel való közvetlen érintkezéstől.

Brassai unitarizmusát egyéni hitén kívül legvilágosabban mutatja Jézusról táplált fölfogása.

A kereszténység történelmében minden más kérdés eltörpül Jézus Krisztusról, személyéről, lényéről, Istenhez, a világhoz és az emberhez való viszonyáról formált elméletekkel és hitnézetekkel szemben.

Az unitárius fölfogásnak Jézusról hirdetett tanítása adja meg legsajátosabb jellegét. Ennek a kulcsa és magyarázata az, hogy mi unitáriusok a három első evangélium Jézusát tekintjük a történelmi, az igazi Názáreti Jézusnak. A keresztény egyházi elméletek legtöbbje abból a görög filozófiai tételből táplálkozik, amely a János evangéliuma legelején van: „Kezdetben vala az ige, az ige Istennél vala és az ige Isten vala“.

Távol van tőlem az a szándék, hogy én e titokteljes mondat szövevényébe vinném hallgatóimat. Csak annyit teszek hozzá, hogy ugyanebben az evangéliumban folytatólag el van mondva, hogy János bizonyosságot tett róla (Jézusról) s amikor kérdezték Jézust, hogy ő kicsoda volna, „megvallá, hogy nem én vagyok a Krisztus“. Ebből következett és másképpen nem is volt, hogy ő nem tartotta magát sem Messiásnak, sem Urnak, sem Igének, hanem ama Názáretinek, aki azért jött, hogy a törvényt betöltse szeretettel. Ha valaki új névvel akarja fölruházni Jézust, legyen az ő neve Szeretet. Így lesz legméltóbb fia Istennek.

Unitárius elődeinket azért érte legtöbb gáncs és szidalom, mert ők a János és különösen a többi evangélium tanítása után kimerték mondani, hogy Jézus akkor kezdett lenni, amikor született s minthogy földi emberektől született, ember volt. Az unitáriusoktól emiatt legtöbb keresztény egyház megtagadta a keresztény nevezetet

s még ma is akadnak oly elfogultak, akik elhítetik magukkal, hogy ők igaz keresztények, ellenben az unitáriusok nem.

Emiatt folyt és foly a harc a IV-ik száz óta, midőn két püspök, Arius és Athanasius vívta az első nagy csatát. Akkor az volt a kérdés: olyan-e, vagyis egy lényeg-e Jézus Istennel, a fiú az Atyával. Egy görög szó körül forgott az örvény: Homousios vagy Homoiusios. Ez az *i* betű harca, amint Madách az Ember tragédiájában elmondja.

Emiatt nemcsak sok szó, hanem sok vér is folyt már és sok élet sorvadt el. A Dávid Ferencé is, mert azt hirdette: „Jézus nem imádandó, mert imádat csak az Atyát illeti és nem a Fiút is“.

Brassainkat egy francia könyv: „Jézus élete“ Didon Atyától, sodorta bele ebbe a harcba. A francia író a XIX-ik százban általánosan elterjedt, tehát nemcsak unitárius, hanem egyetemes felfogást vesz bírálat alá, amely szerinte így szól Jézusról: „Az igazi Jézus a történelem Jézusa, úgy született, mint minden ember, úgy élt, mint azok, nem tett több hibát, mint azok: tisztább erkölcsi-séget tanított, kevésbbé tökélytelen vallást alapított, mint mások megbukott, mint általában minden reformátor bukik a környezete konok e'lenállása miatt, áldozata lett a zsidók makacs ellenszegülésének, meghalt, mint meghalunk mindnyájunk, sem fel nem támadott, sem nem él Istenben“. Így ír a francia Páter és sem a XIX-i, sem a XX-ik száz gondolkozója nem tud szemet hunyni a fölött, hogy amit ez a tömörített körülírás kifejez, sok igazságot tartalmaz. Itt az van megmondva, hogy a reformátorok sorsa mindig ugyanaz volt. Meglátták, fölismerték az igazságot, de, mert különbözött a mások felfogásától, megvettetés, szidalom, gúny, kereszt, börtön vagy máglya lett a jutalom. S vajjon kisebb-e Jézus, ha őt az emberiség megváltói között látjuk és úgy tiszteljük, mint legnagyobbat, leghősiesebbet, mégis Istennek legalázatosabb gyermekét, aki az Atya kezébe ajánlotta lelkét?

A francia író Jézus istenvoltát akarja bizonyítani. Brassai azzal becsüli meg, hogy összefoglalja Jézus Istenségére írt bibliai bizonyítékait, azután rendre, nagy türelemmel kimutatja, hogy a próféciákból Jézus Istensége megbizonyítása végett érveket gyártani csak oly fogásokkal lehet, amit álokoskodásnak szoktak nevezni.¹⁾

Jézus istenvoltának erős bizonyítékául csodatetteire szoktak támaszkodni. Brassai egy újabb korú francia író, Russeaut idézi

¹⁾ l. m. 164 l.

nézete tolmácsául. Hosszú fejtegetésében beigazolja, hogy még a legjobban bizonyított tények sem bizonyítanak semmit, mert hogy valami csuda legyen, a lehetőség határain túl kell terjednie, arról pedig, hogy csuda-e vagy nem, egy bölcs sem bizonyosodhatik meg.

Tehát így végzi Brassai: sem prófécia, sem csuda Jézusnak istenvoltát nem bizonyítja s efelől csak azt győzheti meg, aki már előre elfogultan hiszi; mi pedig nem lévén elfogultak, a két állítás közül kötelesek vagyunk azt vallani, hogy Jézus nem Isten.

„Mi azt gondoljuk, — írja Brassai, — hogy egy Istenküldötte, egy erkölcsileg tökéletes, egy tökéletes erkölcsöt, Istenországát hirdető és tanítmányáért üldözést, kínzást, halált szenvedett ember buzgóbb hálát, mélyebb tiszteletet érdemel, igényel, élvez egész az imádás határáig, mintegy devalvált, az egész emberfaj bűnével terhelt Isten.“

Bármilyen távol álljon Brassai és az unitáriusok tanítása Jézusról, a mások tanításától, annyi bizonyos, hogy az unitáriusok ragaszkodása Jézushoz, életéhez, tanításához, lelkéhez, tehát eszméihez, szívéhez, tehát jó cselekedeteihez, sokkal tisztább, önzetlenebb, mint sokaké lehet, mert ők benne az igaz embertársat, a jó testvért, a követhető és megvalósítható eszményt látják, követik és tisztelik.

Ennek a tiszteletnek, egyebek mellett, az a nagy előnye, hogy sem Jézus, sem az ő csodatetteitől várt megváltás reménysége, az unitáriusokat, hitők szerint nem szakítja el az égi Atyától, Jézusnak és mindnyájunknak egyedül tökéletes Istenétől. Ha ebben a hitben, érzésben és felfogásban megközelíthetjük Brassait, jó úton járunk.

Brassai őszintén és főnntartás nélkül hitt Isten teremtő, gondviselő és jóságos, mindent átfogó lelke szünetlen jelenlétében és működésében. Isten, mint akarat, előtte elzárta minden lehetőségét annak, hogy akár a vak véletlen, akár valamely merev és örökre szóló előre elrendelés, szerepet vihessen az ember, vagy a fizikai világ intézésében. Isten nem kötheti meg önmagát, sem az ember bűne miatt, sem saját hatalmának koronként megmutatása miatt.

Ez a hiten alapuló meggyőződés hívta Brassait harcba a materializmus ellen; ez adta kezébe a tollat, midőn a pápát, a püspökök és kardinálisok a csalatkozhatlanság hatalmával ruházták föl. Isteni erő ölel és önt át minden létezőt s abból, mint szeretetből része van mindennek, mint akaratból él és érvényesít az ember, az isteni akarat törvényei szerint, mindent, ami rábízott. De tévedni és tévelyegni fog az ember mindaddig, valameddig a por-

ból vett elemekkel kell küzdenie. De a tévedések és a hibák ép olyan eszközök az ember haladása biztosítására, amilyen a test ereje helyreállítására a megállás, a pihenés, az alvás. Ha az ember megszűnne gyarló és vétkező lenni, már nem volna ember, már be volna fejezve földi pályája. Már nem ismerné s tehát nem is élvezné a gyermeki ártatlan örömöket, a szülői fárasztó és aggasztó gondokat.

Ebben az egyetemes törvényességben helyezte el Isten az emberiség egységét, egyenlőségét, testvériségét. Ez teszi oly mérhetlenül becsessé Jézus szerepét. Az unitárius vallás örökös tanítása: Jézus Isten akaratát legjobban megismerte, ahhoz mindhalálig hű volt. Ezt a tanítást senki sem követte öntudatosabban Brassainál. Ő a testvériség és az istenfiúság között nem ismert el semmi különbséget. Ő körüljárt és ahol segíteni kellett, segített, ahol tanítani, tanított a legcsekélyebb személyválogatás nélkül. Mindezek mellett és ezek fölött példát adott az emberiség tökéletesítése nagy munkájában.

Volt alkalma hallani, tapasztalni is, hogy az unitáriusokat nem tartják keresztényeknek. Csak egy párszor vette a fáradságot, hogy ez ellen védekezék s ekkor is arra inti unitárius testvéreit: „Ne csüggedjete, mert az unitárius tanítás és az élet, összhangban van egymással“.

Itt jelentkezik az unitárius fölfogásnak a társadalmi élethez való viszonya. Brassai abból indult ki: „Igyekezz jót tenni.“ Ettől az elvtől sohasem tért el. Ez nála nem is elv, hanem maga az élet volt. Ő azért élt, mert jót akart tenni, azért tett jót, mert ebben lelte boldogságát. Azért volt boldog, mert érezte, hogy Isten akaratát teljesíti.

Élete tisztán átlátszó élet. A küzdelmek lankadatlan sorozata, de sohasem magáért, mindig másokért.

Hite volt az a védőpaizs, amely akkor is a biztonság érzetével erősítette meg, amikor mindentől elhagyottnak gondolta magát.

Aki fejtegetéseimet figyelemmel kísérte, észrevehette, hogy a gyermek és a 98 éves Brassai hitvilágában csak fokozati különbség volt. A gyermek Brassai imádkozott, mert szeretett Istennel lenni. A férfi Brassai imádkozott, mert apostolnak érezte magát és körüljárván, megtanított másokat, hogyan kell imádkozni és hinni. Az öreg Brassai a bölcs próféta előrelátásával irtotta a tévelygéseket, a balhitet és mutatta azt az utat, amelyen el lehet jutni a haladó emberiséghez legméltóbb istenhíthez.

Dr. Boros György.

Egy amerikai unitárius pap hitvallása.

(Miért vagyok unitárius?)

„Szüleim unitáriusok voltak s első vallásos nevelésemet is unitárius Sunday School-okban kaptam.

Az ifjúkor kiábrándulásai sokunknak keservesek: én különösen nehezen viseltem azokat. Egészen buskomorrá váltam és boldogtalannak éreztem magam. Csalódott lelkem megnyugvást keresett s termékeny talajként fogadta a „Christian Science“¹⁾ tanításait. Tizenhat éves koromban egy ilyen egyházközség tagjává lettem; még pedig odaadó tagjává. Bibliájukat, a „Science and Health“-ot naponta olvastam; a szerdai bizonyágtételeket soha el nem mulasztottam s néha irtam a „Christian Science Sentinel“-be is. Én ez egyházban gyógyulást kerestem. Testit és lelkít. Egészségi állapotom javult is valamit, de legnagyobb érték, mit tőle kaptam, valami mélységes komolyság és újszerű boldogság, mely mint erős vár bástyázott el az életkisértésektől s állandó, soha nem ismert vágyra ébresztett: szomjaztam az Istent. Ezért arra az öt évre, mit körükben töltöttem, hálával gondolok.

Iskoláimat végezve egy évig kereskedelmi pályán, majd mint egy fiú iskola tanára működtem, de nem szüntem meg igazi, sőt gyakorlati Christian Scientist lenni és a Scientist bibliát naponta tanulmányozni.

E tanulmányaim oda vezettek, hogy hitemet boncolgatni kezdettem. Eddig hitemet védtem másokkal szemben, most megtámadtam én magam. A forduló pont egy októberi napon következett be, mikor az erdőn egy fatörzsön ülve keresztkérdések alá fogtam magamat: Itt vagyok 23 évvel. A Christian Scientist egyházhoz

¹⁾ Christian Scientist egyike Amerika számtalan vallási különlegességeinek. Szekta, melynek tagjai az összes testi és lelki betegségeket mentális úton gyógyíthatóknak vélik. Számukra minden ok és okozat szellemi, s anyag nem létezik. Bűn, betegség, halál csak addig uralkodnak az emberen, míg fel nem fedezte Jézus tanításainak és gyógyításainak isteni erejét. Alapította Rev. Baker Mária 1866-ban. L. L.

tartozom. De vajjon hiszem-e minden tanítását? Vajjon hiszem-e, hogy a vallás minden betegséget gyógyítani képes s hogy anyag és bűn nem léteznek? Mindenik kérdésre csak határozott nemmel felelhettem.

Megvetem a túlzott hazaszeretetet, azt a szertelen honimádatot, mely saját fajtát-földjét sokra, másokét semmire sem becsüli. Sok surlódásnak, feszült viszonynak az oka. S a túlzott felekezetszeretet éppen olyan veszedelmes. Nem szeretném, ha szavaimból valaki azt olvasná, mintha én saját egyházamat magasan más egyházak fölött állónak tartanám. Nem. De azt kijelentem, hogy az unitarizmus engem kielégít, noha tisztába vagyok fogyatékoságaival és kísértéseivel éppen úgy, mint kritikusai.

I. Unitárius vagyok, mert ez az egyház minden tagjának tökéletes egyéni szabadságot biztosít.

A Christian Science egyház külső tekintélyen alapul. Hivei hiszik, hogy Mrs. Eddy Istentől magától kapott kijelentést. Sohasem hallottam, hogy egy is közülök kétségbevonta volna a „Health and Science“ egyetlen állítását is. A római katolikus szintén a tekintély egyháza. Nyilván ez az oka a két egyház közötti feszült viszonyoknak.

Írántuk megértő rokonszenvet érzek. Saját tapasztalatomból ismerem azt a boldog lelki nyugalmat, melyet érez az az ember, aki el tudja némítani belsejét s egyéniségét alá tudja rendelni valami külső tekintélynek: szent könyvnek vagy szent embernek. A tépelődés vége gyakran csalódás; magam másra bizása nyugtot ad.

Elhagyva a Christian Scientist egyházat, elhatároztam, hogy tőle nyert értékeimet megtartom, de sohasem engedek semmiféle teológiát lelkemen uralkodni, még ha isteni tekintély szentesítette is azt. Nyitva tartom eszemet és szívemet minden vallási eszme számára, a világ bármely részén, kereszténység, judaizmus, budhizmus vagy más világvallás méhében született, avagy saját tapasztalommal szereztem. Sorsomnak saját elhatározásaim szerint való intézését kívántam.

Az „Evangelical“¹⁾ egyházaknál nem találtam meg, amit kerestem. Akadt itt-ott „Evangelical“ gyülekezet, mely hiveinek tökéletes szabadságot ad, de olyan Egyházat, mely ezt általánosan tette volna, nem találtam. Így szinte kényszerítve voltam unitáriussá lenni.

¹⁾ Evangelical egyházak azok, melyeknek alaptanításai közt szerepelnek: az eredendő bűn, helyettes elégtétel, hit által való üdvözülés, ellentétben az Unitárius, Universalista stb. egyházakkal. L. L.

„Ha valaha elhagynám hitemet, — mondta egy róm. kath. barátom a minap —, amire jelenben nincs semmi okom, nem tudnék mást, mint az unitárius hitet fölvenni. Enyém a tekintély egyháza, ha elhagyom, tökéletes szabadságot akarok; az „Evangelical“ egyházak — szerintem — csak útközi állomások“.

„Ugy-e milyen szabad gondolkozású ez a Smith?“ kérdezte egy ember a másikat. „Yes — volt a felelet — de néha, mintha mindentől szabad volna“. A szabadságnak megvannak a maga veszélyei. Mint kezdő unitáriusnak hitem jórészt tagadásból állott. Unitárius voltam, mert ezt sem hittem, azt sem hittem. Ma is, közöttünk is, sok ilyen unitárius van. Ők a negatív unitáriusok s ők a haladás kerékkötői.

De egész sereg unitáriust sorolhatnék elő, kiknek élete a bizonyíték arra, hogy szabadság a vallásban, nem jelenti a vallástól való elszabadulást. Hitünk története, melynek útját olyan életek jelölik fénnel, mint Channing, Parker, Emerson, Edward Everett Hale, Longfellow, Charles W. Eliot és mások, fényes bizonyítéka annak, hogy a vallásszabadság és mélységes hit együtt járnak.

II. Unitárius vagyok, mert ez az egyház szabadgondolkozású embereknek lehetőséget nyújt a szövetkezésre.

Mikor a Christian Science egyházat elhagytam, úgy éreztem magamat, mint egy egész napot a szobában töltött gyermek, ha kiszabadul a nyílt mezőre. Szabad voltam. Semmi beszerződés, egyház hiányát nem éreztem. Fölöttem a végtelen ég, előttem nyílt út, mely ismeretlen világok ködébe vesz. Elindultam. Mentem. Nemsokára azonban egyedül kezdtem érezni magamat. Társulási ösztönöm erőt vett rajtam; magamválasztotta lelki egyedüllétem fárasztott. Boldoggá tett az új út, mely új látások felé vitt, de társakra vágytam. Barátokra, kikkel élményeimet megosszam. Ekkor jutott eszembe, hogy van Unitárius Egyház is, melynek keretei közt egyénileg éppen olyan szabad lehetek, mint azokon kívül, de melyben megtalálom a keresett társakat, szabadgondolkozású emberek táborát.

Eleinte azt hittem, hogy az unitáriusoknak, a teljes szabadság dacára, van valami alaphitvallásuk. Tényként kell azonban leszögezmem, hogy közöttünk még a legalapvetőbb vallási kérdésekre nézve is nagy változatosságot és eltérést találhatni. Abban a gyülekezetben, melyben én mint pap szolgálok, találhatók racionális-ták, misztikusok, humánisták, teozofisták, New Thought hívei, spiritiszták, zsidók, naturálisták, szupernaturálisták. Hitvallásban

váló változatosság az unitárius szabadság egyik következménye. Gyülekezeteinket nemcsak kölcsönös türelem, de tagjaiknak kölcsönös megértése és rokonszenve tartja össze. Egyházközségeink valóban köz-egyházközségek (community churches).

Az unitáriusok általában — mert vannak nekünk is bigott-jaink — nemcsak egymás iránt, de más hitűek iránt is türelmesek és megértőek. Baráti jobbot fogtak és együtt dolgoznak nem egy helyen zsidókkal, evangelical protestánsokkal, katolikusokkal és szabadelvű hindukkal. Külmisszióink nem nagy, de eredeti célja van: nem más felekezetek híveit elhalászni, hanem más világvallások szabad szellemeivel lelki kapcsolatot keresni.

III. Unitárius vagyok, mert ez az egyház biztosítja a józan észnek az őt megillető helyet.

Minden Christian Scientist okoskodhatik, de csak a megszábotott korlátokon belül. Egyháza alapvető tételeit nem teheti vita tárgyává. Ez áll más, tekintélyen alapuló egyház hiveire is. Egy fundamentálista sem vonhatja például kétségbe a biblia csalatkozhatatlanságát, Jézus istenvoltát, második eljövételét. Még az úgynevezett modernisták is csak bizonyos tartózkodással merik használni vizsgálódó eszüket. Minden evangelical egyházban két párt van: liberális és ortodox, de a liberálisok attól félnek, hogy hitelveik túlmély boncolgatása áthidalhatatlanná mélyíti közöttük a szakadást.

Tizenkét-tizenhárom évvel ezelőtt egy jeles modernista szónok így szólt hozzám: „Miért nem jön át hozzánk? A mi egyházunk sokkal nagyobb s így kedvezőbb kilátásokat nyújt, mint az unitárius. Józan eszt pedig éppen olyan szabadon használhatja nálunk is.“ Ugyanazon este ugyanő előadást tartott a Genesisről. Az előadást követő kérdések között egy idős nő — nyilván ortodox — megkérdezte tőle: „Hiszi-e, hogy Ádám és Éva egyáltalán éltek?“ Az előadó 3—4 perces fejtegetéssel válaszolt, melynek végeztével a hölgy boldogan állapította meg róla, hogy ortodox; a liberálisok viszont büszkén nézhettek rá, mint liberálisra.

Maradtam az unitárius egyházban, ahol nyíltan beszélhetek s közben nem kell félnem, hogy valakinek a teológiai tyúkszemére hágnak.

Az unitáriusok — minden fogyatékoságuk mellett — általában mindig bátran használták józan eszüket a vallásos eszmék értékének eldöntésénél. A józan ész Isten ajándékának tekintették, amit azért adott, hogy az ember használja, nem pedig azért, hogy

elrejtse. Sokszor szolgáltatnak bizonyosságot arra, hogy ha egy teológiai rendszer ellentétbe kerül a tudomány új igazságaival, az előbbit kell alkalmazni az új tudáshoz. Nincs más eretnokség, csak az elavult, józan ésszel, lelkiismerettel, tapasztalattal ellenkező hitelvekhez való makacs ragaszkodás, még ha olyan megszenteltnek látszanak is azok.

Mintegy 50 éve az unitáriusok elfogadták a magasabb kritika kutatásainak eredményeit. Nem sokkal Darwin: „A fajok eredete” című könyvének megjelenése után sok angol és amerikai pap prédikálta az evolúció elvének vallásos alkalmazását. Az unitáriusok évtizedeken keresztül bátran hirdették, hogy noha a bibliában sok örökigaz és inspiráló rész van, de sok van benne, ami ma el nem fogadható mint igaz, ami értéktelen, sőt romboló; hogy a szentháromság tana Jézus személyisége megértését nem hogy elősegítené, de lehetetlenné teszi; hogy az ég és pokol helye inkább a mitológiában, mint a föld fölött, illetve alatt van; hogy a tudomány az embernek nem bukását, de az állati sorból való küzdelmes és dicsőséges felemelkedését bizonyítja és tanítja.

Az unitáriusoknak e bátorsága azonban veszélyt rejt magában. Unitáriussá válásom első idejében, elragadtatva attól az örömtől, hogy van egy olyan vallás, mely eszem használatát megengedi, szinte abba a hitbe estem, hogy az észszerű gondolkodás, ha nem is maga a vallás, de legalább is a vallás lényege. A túlhajtott intellektualizmus az oka a vallásos élet ama lanyhaságának, nem egy helyen visszaesésének, melyet egynémely egyházközségünkben tapasztalnunk kell. A gondolkodás a vallásban sohasem töltheti be az Isten után való vágyakozás helyét. Ez az Istenszomjazás — és nem a tiszta gondolkodás — a vallás lényege. E nélkül minden vallás hervadt virág, mely végül is elpusztul.

A veszedelem azonban elkerülhető. A ma és a történelem unitáriusai sok példát mutatnak arra, hogy amiért valaki unitárius, nem következik, hogy az intellektualizmus rabja is. Hívünk között ezer meg ezer áhitatos lélek van. A négy legnagyobb unitárius gondolkodó kétségtelenül: William Elery Channing, Theodore Parker, Ralph Waldo Emerson és James Martineau. Mind misztikus lelkek, keblükben égő Isten-szomjjal, melyet napi elmélkedésben, Istennel való társalgásban igyekeznek kielégíteni. Minden unitárius élő bizonyága kell legyen annak, hogy az ember lehet mélységesen vallásos akkor is, ha észszerűen gondolkodik.

IV. Unitárius vagyok, mert ez egyház hívei a jellem fejlesztését tartják a vallás legfőbb feladatának.

Még érzem azt a hatást, melyet reám James Freeman Clarke e kifejezése tett: jellem által való üdvözülés (salvation by character). Láttam azt az éles ellentétet, mely fennáll e felfogás és az ortodox egyház ama tanítása között, mely az üdvösséget a bibliához, az apostoli hitvalláshoz, Niceához, egy egyházhoz való tartozáshoz, bizonyos ceremóniák elvégzéséhez köti. Tökéletesen megértem azt az író, aki így jellemzi az unitárius vallást: „Legkönnyebb megérteni, legnehezebb gyakorolni.“

Az az úttörő munka, melyet az unitáriusok végeztek a vallásos nevelés terén — s melynek én, mint papnövendék voltam tanuja, — megerősítette bennem azt a hitet, hogy az unitáriusok igen nagy súlyt helyeznek a jellem kifejlesztésére. Évekkel ezelőtt az unitáriusok is abban a bűnben voltak, amiből az ortodoxok még ma sem szabadultak ki. Kátéba formált hitelveket igyekeztek a gyermekek lelkébe begyömöszölni. Ma már ennek a szomorú állapotnak vége. Unitáriusok voltak a legelsőek annak felismerésében, hogy a vallásos nevelés nem a káté, hanem a gyermek körül épül fel.

Másik bizonyossága annak, hogy a jellemfejlesztés az unitáriusok szemében életkérdés, az az élénk tevékenység, mellyel a mi nagyjaink a társadalmi reformok keresztül vitelében résztvettek.

Már mint „business-man“ láttam azt a fájdalmas ellentmondást, mely a keresztény elvek s a való élet között fennáll. Nem anakrónizmus-e az egy keresztény városban, hogy míg a „nehány“-nak annyi vagyona van, hogy belefulladás, a „sok“-nak szegénységben kell szenvedni? A béke és háború, bűn, tudatlanság és hasonló problémák állandóan foglalkoztattak s gyakran kérdeztem magamtól, vajjon a vallásnak ne lenne semmi szerepe ezek megoldásában?

Tanulmányaim az unitárius történelem és a gyakorlati szociológia körében meghozták számomra, a belőlük merített öröm és mélységes biztatás mellett a feleletet is. Úgy találtam, hogyha voltak is a mult unitáriusai, még papjai közt is, gyáva lelkek, de nagyjaink mindig bátor harcosai voltak a szociális evolúciónak s annak érdekében életük legnagyobb áldozatait is készen hozták meg. Látták, hogy a jellemfejlesztés problémája elválaszthatatlanul össze van fonódva a társadalmi fejlődés megoldásával.

Az unitárius Dorothea Dix sokat tett az örültek helyzetének javítására; Sámuel G. Howe évek életerejét szentelte a vakság

elviselhetőbbé tételére; Charles Summer, Julia Ward Howe, Edward Everett Hale, William Howard Taft nagy béke vezérek; a népnevelés olyan nagy unitáriusok neveit írja arany betűkkel, mint Peter Cooper, Ezra Cornell, Horace Man, Charles W. Eliot, Arthur E. Morgan; Channing olyan merészen beszélt a rabszolgaság ellen, hogy hívei közül többen megtagadták őt; Parker olyan hévvel védett népszerűtlen reformokat, hogy kora leggyűlöltebb, de egyszersmint legszeretettebb bostoni papja lett.

V. Unitárius vagyok, mert az unitárizmus mozgalom és nem szekta.

Mint újszülött unitárius erősen institucionálista voltam. Főcélunknak azt tartottam, hogy egyházunkat addig terjesszük, míg a szó betűszerinti értelmében belepi a földet. Beláttam azonban, hogy egy ilyen célkitűzés homlokegyenest ellenkezik egyházunk szellemével.

Néhány évvel ezelőtt unitárius konferencia volt Ann Harbor-on. Az elnöki emelvényről az a felhívás hangzott el, hogy a gyűlés végeztével testületileg vonulnak az egyetemi étterembe. De mikor a „vonulás“ ideje eljött, senkinek sem jutott eszébe a rendelkezés szerint menni. Talán két ember sem ment sorban egymás mellett. Ez epizód előttem a mi unitárius egyházunk szimboluma. Szabad szövetség vagyunk és nem intézmény; mozgalom vagyunk és nem szekta.

Unitárizmus ma már világmozgalmat jelent. Eredetileg az ántitritariánizmussal volt egyértelmű. Azok voltak unitáriusok, kik nem hitték a Trinitást. De az utolsó száz év e kifejezés értelmét végtelenül kiszélesítette; nem jelent ma tagadást, sem elhívést, de jelent szabadelvű állásfoglalást a vallásban és annak minden megnyilatkozásával szemben.

Az ilyen unitárizmus messze túl terjed egyházunk határain. Gyorsan hódít az Evangelical egyházakban. Ez értelemben sok a modernista unitárius. Ott van a katolikus egyházban; ott van Indiában, Chinában és Japánban.

Valamikorra az unitárizmus a szabad vallású népek világszövetségévé nőhet; szövetséggé, melynek alapjai: egyéni szabadság; józan ész; egyéni és társadalmi igazságosság és mélységes szomjuság Isten után.

Az unitárizmus létjoga jelenre igazolva van. Van még missziónk. Még pionirok vagyunk. Ez egyház, e szövetség nélkül egyedül érezném magam. Hiszem, emberek százaival való beszéd közben tapasztalom, hogy sokan, de sokan vágnak egy ilyen társaság után, mint a miénk. A mi feladatunk őket megtalálni, ma-

gunkhoz ölelni, templomainkba fogadni. E feladatnak csak úgy felelhetünk meg, ha mindannyian, mint egy nagy szövetség, állunk a munkába. Aratni való bőven van, csak a munkás kevés“.

Lupton Dilworth, clevelandi unitárius lelkész, tollából jelent meg e cikk a Christian Registerben.

A K. M. olvasói előtt talán még idegen az ő neve, de jövőben — ha őt az Isten élteni — hallani fogunk róla. Most van egy szépen ívelő pálya kezdetén.

Ha röviden akarnám jellemezni, azt mondanám: arany ember. Igazi eszményi pap, ki hitét, szeretetét tudását nemcsak aranyzavával, de életével is osztogatja hiveinek. Az az ember, kivel való első találkozásomat sohasem felejttem el s kinek bucsúölelése meglegett — ha rá gondolok — ma is érzem. Az a szónok, akit, ha egyszer hallott az ember, alig várja, hogy ismét hallhassa. A „szegények papja“ kit hivei bálványoznak. Fáradhatatlan munkás, ki kedvenc problémáiról, mint Háború megszüntetése, Világbéke, Népekszövetsége, Pacifizmus, Beteg Európa, Társadalom bajai stb. évenként több mint száz előadást tart legkülömbözőbb hallgatóság előtt. Temploma mindig zsufolva van s évente átlag százan csatlakoznak gyülekezetéhez.

Végtelen hálával és testvéri szeretettel gondolok rá. Az ő segítségével feleltem meg magamnak e kérdésre: Miért is vagyok unitárius? Ő mutatta meg nekem: nem az a keresztyén szószék hivatása, hogy azon állandóan általános keresztyén elveket hirdessünk vagy hiveink erkölcsét dorgáljuk, vagy hogy bibliát magyarázzunk, hanem az, hogy vegyük a Mát, annak eszményeit s felemelve azokat keresztyéni magasságba, segítsük hiveinket az azokkal szembeni helyes állásfoglalásra. Neveljük gyakorlati keresztyéneket, keresztyén jellemeket s ne imádkozó gonosztevőket. S ő tanított meg arra, hogy minden prédikálásunk hiábavaló, ha nincs alátámasztva életünkkel.

Az itt kifejtetteket Ő egyházközsége új tagjainak szokta előadni. Mondhatnám ez nála a konfirmáció.

Unitarizmusa a mai amerikai unitarizmus. Vannak azonban Amerikában is „ortodox“ unitáriusok, akiket ő „negativok“-nak nevez, másik végleten pedig ott vannak a humanisták. A kettő között az árnyalatok végtelensége. A Lupton által képviselt unitarizmus a törzse az amerikai unitarizmusnak.

Én ennél szebb unitárius hitvallást nem ismerek.

Lőrinczi László.

Filozófia és vallás.

A szellemi művelődés történetének egyes korszakait igen híven jellemzi az is, hogy milyen volt a viszony a filozófia és a vallás között. Ez a két szellemi nagy hatalom az évezredek folyamán csaknem mindenkor szembekerült egymással s egyik a másikat többé-kevésbé igyekezett elnyomni. Ez az ellentét egyfelől jó volt, mert talán legerősebb rugójává lett a szellemi haladásnak, másfelől azonban fatális szerencsétlenség, amelynek lehangoló hatásai a művelődésnek csaknem egész folyamata alatt érezhetők voltak és ma is érezhetők.

Amíg az ellentét elvi magaslaton állott, addig elviselhető volt, midőn azonban a filozófia és a vallás viszonya politikummá lett s a társadalom legszélesebb rétegeire kiható világnézeti harccá fajult, akkor végzetessé vált, mert válaszfalakat emelt az emberek közé, ahelyett, hogy egyesítette volna őket. A kölcsönhatás egészséges eredményei helyett, amelyeknek az emberi lelkek felemelését és közelebb hozását kellett volna elősegíteniök, az történt, hogy amikor a filozófia behatolt a vallás testébe, dogmák keletkeztek a vallásban, amikor pedig a vallás hatolt be a filozófia testébe, dogmák keletkeztek a filozófiában. Nagyon ritka a kivétel ebből a korszakok szerint egészen sajátosan megismétlődő jelenségből. Minden, ami egyszer dogma, megkötöttséget jelent a szellemi világ fejlődésében. Olyanforma, mint a horgony, amely megköti a hajót és tovább nem ereszti. A hajó horgonyát azonban fel lehet szedni, vagy ha nem mozdul, a vasláncot, amely tartja, el lehet fűrészelni. Az emberi gondolkodás dogmái azonban a vallás és a filozófia terén egyaránt sokkal szívósabbak, szinte mozdíthatatlanok. Elismerjük, hogy a dogmák alkotása szükségszerű jelenség a szellem életében. A szellemi világ hullámai olykor szertelenek és ellenállhatatlanul viharosak; kell, hogy legyenek olyan nyugvópontok, olyan megállásra kényszerítő kijegecesedési centrumok, amelyek körül leülepedik, megnyugszik a lelki forrongások vihara. Örökéletű dogmákat azonban nem ismerünk. Minden dogma a fejlődés fonalán

időnkint szükségszerűen képződő csomópont, nyugvóhely. De épen azért, mert ilyen, mindig csak részleges igazságot mutat és sohasem az igazság teljességét. Már pedig az igazság teljességére való törekvés meggátolása, a szellemi élet természetének és eredeti jelentésének megcsonkítása.

A filozófiának mindjárt a kezdete a vallásos hittel szemben táplált kételkedésből indul ki a görögöknél. A filozófia megizmosodása a görög néphit elgyöngülésével karöltve jár. A középkorban a kettő közötti viszony az egyház befolyása következtében a vallás javára billen. A középkori vallás túlnyomó részben a dogmákban való hitet jelenti s a filozófia a dogmák alátámasztására szolgál. Csak itt-ott üti fel fejét egy-egy misztikus áramlat, amely többet és bensőségesebbet követel, mint amit a dogmák nyújthatnak. Luthernél a hit ismét központi jelentőséget nyer. Lassankint azonban a humanizmus befolyása következtében a protestántizmusban is kezd a filozófiai elem túlsúlyra jutni, dacára a piétizmus ellentálló törekvéseinek. A XVIII. század végén a felvilágosodás és a racionálizmus annyira megerősödik, hogy a vallást kezdi teljesen háttérbe szorítani. A zavar és a kavarodás teljes lesz, amikor fellép *Kant*, hogy rendet csináljon s a fogalmakat, amennyire lehet, tisztázza s a vallás és a filozófia határvillongásait megszüntesse. Kant közreműködésének köszönhető, hogy a XIX. század elején megindul a vallásnak, mint önálló lelki tüneménynek a kutatása. Most már világossá lesz, hogy a filozófiának és a vallásnak egymás mellett megvan a maga külön helye az ember lelki világában. Elsősorban Schleiermacheré az érdem, hogy a vallás önálló jellegét nemcsak sikerült kidomborítania, hanem az ő mélységesen vallásos egyéniségének súlyával és intuitív erejével az őt megfelelő megvilágításba állítania. Ám a humanizmus eszmevilága továbbhatásának s különösen az individualizmus nagy fellendülésének következtében állandóan megmarad a törekvés arra, hogy a vallást, tüneményének lehető leegyszerűsítésével, ismét elfilozófálják, vagy egyszerűen megtagadják létjogosultságát (Feuerbach, Nietzsche). A század közepe táján s harmadik negyedében erőre kapó matérializmus, mely már Comte Ágoston fellépése óta állandó erős tendenciával tör útát magának, szintén arra törekszik, hogy a vallást jogaiban megcsorbítsa vagy megszüntesse (Haeckel). Amennyiben pedig mégis szükség volna a vallás beiktatása után mutatkozó hiányt pótolni, megpróbálja sajátos természettudományos világnézetét vallássá emelni (Ostwald). Mindezzel szemben a század

második felében a vallás történetének tömegében, de minőségében is mindinkább gyarapodó adattára s mellette a valláslélektannak különösen Amerikában, de az európai kontinensen is rohamosan fellendülő munkávévése annyira igazolták a vallásnak, mint önálló történeti ténynek és sajátos lelki megnyilvánulásnak létezését és fennállását, hogy napjainkban már mindinkább apadóban vannak azok a kísérletek, amelyek a vallást valamelyes filozófiai konstrukcióval akarnák helyettesíteni, vagy pedig a filozófiát úgy tüntetni fel, mint amely a vallásnak ellensége.

Ha a vallás az érzés és az egyéni lelki élet keretén belül maradhatott volna, akkor mint teljesen különálló, sohasem kerülhetett volna ellentétbe sem a filozófiával, sem a tudományokkal, de általában más társadalmi tényezőkkel sem, amilyen pl. a politika. A vallás azonban nem mint sajátos — sui generis — lelki mozzanat jutott érintkezésbe az említett tényezőkkel, hanem mint az egyházak hite, dogmája, szóval mint a társadalmi berendezkedésnek egyik intézményes formája. A dogma azonban — mondja Sabatier¹⁾ — már nem mutatja a vallást a maga tiszta állapotában. Itt a vallásos érzés már különböző filozófiai és történelmi termékekkel vegyülve jelentkezik, amelyek mindig annak a történelmi és kulturális korszaknak a szülöttei, amelyben keletkeztek azzal a céltalattal, hogy a hitet a maguk módja szerint magyarázzák meg.

A másik oka annak, hogy az ellentét kifejlődött, abban kerekesendő, hogy a hitet mindig nyomon követték, illetve a hittel együtt születnek a rítusok és a szimbólumok. A rítusok túlélják a hitet, úgy, hogy sokat közülük teljesen hitetlen emberek is megtartanak. A munkás, — mondja Le Bon²⁾ — aki nem igen hisz már, mégsem tekinti magát komolyan házasnak, ha nem jelenik meg a templomban is és bizonyos zavart érzéssel megy a polgári temetések után. Az ősi rítusok összekötik halottaival. A pap latin beszéde, a hétezer év óta ismételt liturgikus mozdulatok és imák összekötik a mai elhunytat a múlt valamennyi halottjával.

A vallások kialakulásánál tehát vannak olyan együttjáró tényezők — a dogmák és a rítusok, amelyek a vallásos hiedelmek fejlődési folyamatát nagyban hátráltatják. Dogmák a tudományban, a filozófiában is vannak, ámde ezek szükségképen megdőlnek olyan igazságok felmerülése esetén, amelyek kizárják és lehetetlenné teszik

¹⁾ A. Sabatier: Die Religion und die moderne Kultur. Freiburg 1898. 15. stb. lapok.

²⁾ V. ö. Le Bon: Az igazságok élete. Budapest. 5. §.

további fennmaradásukat. Nem így a vallási dogmák. Ezek úgy vannak beállítva, mint örök időkre szólók s fenntartásuknál az isteni és emberi tekintélyre egyaránt hivatkoznak, elfelejtven azt, hogy az ember minden időben csak a maga lelki fejlettsége és adottsága szerint képes az isteni igazságot felfogni s így a dogmákat is az ember csinálja a maga tudása és szellemi fejlettsége szerint.

A rítusok és szimbolumok szerepe a vallásnak a tudománytól, a filozófiától való feltűnő elmaradásában úgy magyarázható, hogy a vallások a rítusok és szimbolumok által kollektív jelleget öltenek, vagyis mély gyökeret eresztenek a népek lelkében s a néplélek ismert konzervatívizmusa, a hagyományokhoz való sokszor mozdíthatatlan ragaszkodása következtében annyira állandósulnak, hogy minden fejlődésnek mereven útját állják. (Le Bon i. m. 4. l.)

A vallás fölött tehát, mint látható, bizonyos vele többé-kevésbé összetartozó tényezők olyan uralmat gyakorolnak, amely rendkívül megnehezíti, szinte lehetetlenné teszi a vallásnak a filozófiával, a tudománnyal s általában a kultúrával lépést tartó fejlődését. A filozófia normális körülmények között nem tűr meg magán olyan korlátokat, amilyeneket a vallás, természeténél fogva, könnyebben elvisel. Innen az összeütközés, amely a kettő között a történelem folyamán oly gyakran fölmerült akkor, amikor a vallás mellett más kultúrális tényezők is felléptek a társadalomban. Ahol a vallás ma is kizárólag egyeduralkodó és centrális társadalmi tényező, mint keleten több helyt, ott nincsen ellentét a vallás és a tudomány, illetve a kultúra között. A kereszténység kebelében azonban megvan; itt sem lenne meg azonban, ha a vallás fejlődését késleltető mozzanatok elveszítenék erejüket s helyüket a kereszténységnek, mint hitnek és vallásnak valóban egyetemes érvényű és örökérvényű nagy igazságai foglalnék el; azok a nagy igazságok, amelyekén keresztül Isten közvetlenül szólott az emberiséghez Jézus útján. Mindaddig azonban, amig párciális értékű és érdekű „tanok“ foglalják el a főhelyet, meg fog maradni a kiáltó ellentét a vallás és a nem vallás között, beleértve ez utóbbi kifejezésbe a tudásnak és a kultúrának mindazokat az eszközeit, amelyek az emberiség előbbrevitelének szolgálatában állanak.

I.

Ezek után meg kell világítanunk azokat a jellegzetes vonásokat, amelyek a vallást és a filozófiát közelebről meghatározzák.

Kutatásunk területét nem fogjuk részletről-részletre bejárni, hanem a főbb pontok kiemelésével megvilágítani.

A filozófia célja a tapasztalat megértése és elrendezése. Ennek a tapasztalásnak — mint tudjuk — két forrása van: az *érzékiesség* és az *értelem*. A kettő szorosan egymáshoz tartozik s egymást kölcsönösen kiegészíti. A vallásos tapasztalat nem támaszkodhatik sohasem az érzékiségre, hanem legfennebb az értelemre. Az a vallásos tapasztalás, amely az érzékiségre is kíván támaszkodni, nem nevezhető komolynak és megbízhatónak. Marad tehát az értelem. Ámde az értelem, mint tapasztalati forrás, elsősorban az érzékiségre, mondjuk, a szemléletre kíván támaszkodni a megismerésnek egy pár egészen speciális területét kivéve, ahol a szemlélet inkább zavarólag, mint megvilágosítólag hat. Ilyen területek: a tiszta logika, a matematika és a geometria. Mikor azonban az értelmet jelöljük meg a vallásos tapasztalás egyik forrása gyanánt, kizártuk azt a lehetőséget, hogy a szemléletre támaszkodjék.

Ha az értelmet tekintjük a vallásos tapasztalat kizárólagos forrásának, akkor megkapjuk az értelem vallását. Az értelem vallása hisz abban, ami az értelem erejével és segítségével megmagyarázható. Senki sem tagadja, hogy az értelemnek nincsen és nem lehet szerepe a vallásban; azonban már első pillanatra belátható, hogy soha sem fogja a teljes vallást adni, hanem annak csak egy megtört visszasügárgzását. A vallásos tapasztalatnak, amint ezt a vallás lényege, célja önként étetődőleg bizonyítja, kell lennie egy másik forrásának s ez nem más, mint az *érzés*. *Schleiermacheré* az érdem, hogy a vallásos tapasztalatnak ezt a forrását öntudatra emelte s úgyszólván a köztudatba bevitte. A vallásnak ép oly lényeges része az érzelem, mint az értelem, sőt, azt mondhatjuk, hogy az alap, a lényeg az érzelem. Amilyen alapvető szerepe van a filozófiai tapasztalásban az érzékiségnek, a szemléletnek, ép oly alapvető szerep jut a vallásban az érzésnek. Ez a gondolat különböző formában, de csaknem mindenütt kifejezésre jut mindazoknál, akik a vallás tüneményét vizsgálat tárgyává tették. Így pl., hogy csak egyet említsünk: W. James szerint az, ami a vallást vallássá teszi, az „isteni“ jelenlétének *megérzése*, az *érzékfeletti valóságának meg-* tapasztalása.

Ebből már most sokféle következményt vonhatunk le a vallás lényegére nézve. Ilyen pl. az, hogy a vallás közvetlenebb, mint a filozófiai megismerés, mert az érzés közvetlenebb, mint az értekek és a szemlélet útján való tapogatódzás. Következik továbbá ebből

- az is, hogy a megismerés szempontjából sokkal bizonytalanabb és kevésbé bizonyítható az, amit a vallásos tapasztalás útján nyerhetünk, mint amihez az érzéki szemlélet útján jutunk hozzá. Ez a két következmény ellentétesnek látszik az első pillanatban, de még sem az, ha jól meggondoljuk.

De menjünk tovább. Jamesnek előbb adott állításában nemcsak az van benne, hogy a vallás érzés, hanem hogy az isteninek, az érzékfelettinek a megérezése. Itt tehát már bennfoglaltatik a val-

lásos tapasztalás tárgya: Isten, aki érzékfeletti. Ezzel megvilágosodik még inkább, hogy miért nem lehet az értelem a vallásos tapasztalásnak kizárólagos forrása. Azért, mert ennek tárgyát csak az érzélem garantálhatja az értelemnek. A megismerés tárgyának túlnyomó nagy részét az érzéki szemlélet szolgáltatja. A hiányzókat az értelem a magából ezekhez hozzáadja. Az azonban, amivel az értelem ilyen módon a szemléleti tapasztalást kiegészíti, nem valóság, hanem az értelem alkotása (pl. az oktörvény). Az értelem nem alkothat meg magából egy valóban létező tárgyat. Istennek valóban létezőnek kell lennie, másként elgondolhatatlan. Ámde éppen ezért az értelem nem alkothat Istent, legfennebb fogalmat Istenről. Magát az Istent csak a vallásos érzés adja teljes valóságában. Itt van a lényeges különbség a vallásos és a filozófiai tapasztalás között s ebben az alapvető különbségben tulajdonképpen minden benne is foglaltatik.

Hogy már most Isten, aki érzékfeletti, tér és időn felül álló, megközelíthető legyen számunkra, meg kellett találnia az emberi vallásos érzésnek azt a fogantyút, amely ezt a nagy ismeretlent velünk megismerteti. Ez a fogantyú az, amit kijelentésnek neveznek. Isten magát kijelenti s ezen kijelentés alapján a mi vallásos érzésünk valósággá s egyúttal emberi értelmünk számára is ez úton megérthető lesz. Martineau szavai szerint mi az isteni kijelentést is mindig csak a mi emberi eszközeinkkel tudjuk fölfogni. A kijelentés mindig egyéni s minden ember lelkében meg kell, hogy szülessék, mert csak ez által az egyéni, lelki és szellemi munka által lesz igazán valósággá. Azok, akik a maguk fejlettebb vallásos érzülete révén az isteni kijelentésnek magasabb, tisztább és tökéletesebb formájához jutottak el, mint más embertársaik, sohasem a nekik személyesen szóló kijelentést akarták ráerőszakolni embertársaikra, hanem igyekeztek másokban is kifejleszteni és megerősíteni azokat a vallásos diszpozíciókat, amelyek az embert általában képessé tehetik az isteni kijelentés megérezésére és fölfogására. Önként következik

ebből, hogy a kijelentés nemcsak örök, hanem egyénenkint újja kell születnie, hogy az illető számára valóban forrásává lehessen az Istenhez kapcsolódó vallásos érzésnek.

Brunner Emil 1927-ben megjelent *Vallásbölcseletében* a következőket mondja: a filozófia a vallással megegyezik abban, hogy mindkettő a lét és az élet teljességére irányul. De különbözik abban, hogy a vallás nem módszeresen végrehajtott gondolkodás útján, hanem a kijelentés alapján adja meg a feleletet a végső kérdésekre (6. l.). A vallás a kijelentésen alapul. Eddig teljesen egyetértünk vele, de már azt, hogy isteni kijelentés egyszer volt és hogy nincs történelmi folytonosság a kinyilatkoztatásban — történelmileg és lélektanilag teljesen érthetetlennek találjuk. Csodálatos szerzőnek ez az ortodox kijelentése már azért is, mert fennen hirdeti, hogy nincs kétféle igazság t. i. egy az ész és egy más a kijelentés számára. Előbbi felfogása épen ellene szól, mert hiszen, ha csak egy kijelentés volt, a bibliáé, akkor ez az egyik igazság, amit pedig az emberi ész gondol, az a másik igazság.

A kijelentés és az ész között — szerinte — háromféle viszony lehetséges: *a)* hogy a hit az észben benne foglaltatik, *b)* hogy az ész a hitben foglaltatik, *c)* hogy a kettő különböző. Az első lehetőség az ideáлизmus alapgondolata, amely az észben az isteni kijelentést is megtalálni vélte. Ez elesik. Az utolsó elesik azért, mert nincs kétféle igazság. E szerint maradna a közbelső állítás, mint egyetlen helyes, hogy t. i. az ész a hitben foglaltatik. Annyira naivnak és idejét multnak tartjuk ez a felfogást, hogy tovább nem is foglalkozunk vele. Brunner, aki egy előbbi művében (*Erlebnis, Erkenntnis, Glaube* 1921.) korunk egyik legkiforrottabb vallásos elméjének bizonyul, ez újabb művében egészen egyoldalú.

A vallásos tapasztalásnak eddig vázolt részleteit azonban még teljesebbé kell tennünk. Eleddig a vallásos tapasztalatnak két forrására mutattunk reá: az egyik az érzelem, a másik az értelem. Az érzelem a tudat magába zártságára útal, vagyis más szóval, minden megézés, még ha az vallásos és Istenre vonatkozó megézés is, a lehető legbensőbb ügye az egyénnek, ezért általában immánensnek nevezik. Az immánencia számára Isten a lélek mélyén lakozik „in der Unendlichkeit des Gefühls“, ahogy Schleiermacher mondja. Itt nem a dogmák határozzák meg a vallást, s általában a vallás semmiféle idegen elemmel nem keveredik. Legfennebb azt mondhatnók róla, hogy túlságosan esztetikai természetű.

A vallásos tapasztalás másik forrása az értelem, már az egyénen,

● az egyéniség belső életén túlra útal, arra, amit a filozófiában tránszcendensnek, az érzéki megismerés határain túl állónak neveznek. A tránszcendencia álláspontján a vallás keresi Istent az egyénen kívül, tárgyi mivoltában és adottságában. Itt egy, a gondolattól független reálitásról van szó. Isten s a vallás tüneményeinek tárgyasításása, amely a tránszcendens álláspontnál a főcél, az értelmi megfejtések, a teológiai dogmák egész sorozatát hozza létre.

A két álláspontot, amely tulajdonképen ellentétes, egy harmadik hidalja át, amely a vallást nem tekintí sem tisztán belső ügynek, sem pedig olyannak, amely kimerül a tapasztalatonkivülségben. A tudatnak van egy harmadik feszültségi állapota, vagy mondjuk, tevékenysége, amely az *akarathban*, a valami felé való törekvésben nyilvánul meg.¹⁾ Épen ezt kívánjuk kiemelni és ezzel akarjuk kiegészítíni a vallásos tapasztalásnak az eddigiekben nyert szerkezeti képét. Maga az érzélem és az értelem együttvéve sem adja a vallás teljességét. Ott van még az örökös küzdés, a törekvés a jobb, a tökéletesebb, az isteni felé. Mig az érzelmi és az értelmi elem a vallásos tapasztalás tartalmi részének mondható, addig a megújhódásért, a vallás megszületéséért való lelki küzdelem az a forma, amelyben a tartalmi mozzanatok kifejlenek. Ez a forma a vallásnak megadja erkölcsi karakterét s így azt mondhatjuk, hogy a legegyszerűbb vallásos megnyilatkozás is többékevésbé reá van útalva az ethikumra. Ez könnyen megérthető a vallás természetéből. A vallás soha sem lehet theoria, mint a filozófia; a vallás mindig életfolytatás. A filozófia alapján is lehetséges életfolytatás, ez azonban elsősorban mindig a kontemplatív gondolkodás eredménye, amely kétségtelenül sokszor fölemelkedhetik a vallás magaslataira, mint a plátonizmusban s másutt is, de soha sem lesz tisztán vallássá. Sőt lehetséges az is, hogy a filozófiai világnézet megszabja az élet egész erkölcsi irányzatát, tehát életfolytatás lesz, mint amilyen volt pl. a stoicizmusban is. Ám ennek az életfolytatásnak a rugói mégis csak theorétikus jellegűek voltak s maga az életfolytatás sem állott és áll egyébből az ilyen természetű egyéneknél, mint az életnek elteoretizálásából, elvonttá tevéseéből. A vallás épen az az elem, amely feloldja, megpuhítja a lelki életnek azokat az elemeit, amelyek megkötnek, lenyűgöznek s elméletív akarják tenni magát az életet, amely épen ellentéte minden theoriának.

¹⁾ V. ö. mindezekre nézve E. Przywara: Religionsphilosophie, Berlin 1927. 4. skk. lapok.

Mi a filozófia célja? A tapasztalati világ megértése; és mi a vallás célja? A szentség megközelítése, a szentté levés, lelki újjászületés, az újból való teremtődés. A vallás célja nem az etikum, a vallás nem erkölcsöt akar teremteni. De az a mód, ahogy a vallás a maga sajátos célját az egyén lelkében meg akarja valósítani, szükségképpen etikai formában történik. Semmiképpen sem kívánjuk a vallást az erkölcsiséggel összezavarni, de reá akartunk mutatni arra a legmélyebb lélektani gyökerre, amely a kettőt egymástól soha sem választhatja el teljesen. Ezért van az, hogy Jézus, aki testestől-lelkestől vallásos egyéniség volt, etikai úton és erkölcsi módszerekkel akarta fölépíteni az Isten országát, soha sem tévesztve szem elől a központi vallásos gondolatot. A vallás és az etikum egymásra utaltságának tulajdonítható, hogy az emberiség igazán nagy vallásos egyéniségei nemcsak látnokok, kinyilatkoztatások kinyilvánítói, hanem nagy tanítók is voltak, akikben a próféta, látnoki erő egyesült az etikai alapon álló tanítási és rávezetési művészettel. A vallásos elmélyedés az élet etikai fölfogásában lesz testté. S ennek így is kell lennie mindenütt, ha nem akar valaki félszeg egyoldalúságokba esni.

Ime tehát a vallásos tapasztalásnak az *érzelmi és értelmi* alapján kívül van egy harmadik forrása, amely az élet etikai fölfogásába nyújtja gyökerét, amely tehát apellál az emberi léleknek arra a tevékenységére, amit *akaratnak* nevezünk. Érdekes megjegyeznünk azt, hogy a vallás erkölcsi oldalának kidomborítása az újabb irodalomban elsősorban filozófusoknak köszönhető. Fichte vallása még túlzottabb mértékben hangsúlyozza minden vallásos törekvés etikai karakterét. A Windelband Rickert-féle u. n. baden iskola viszont arra törekszik, hogy az emberi akarat minden törekvésében és etikai értékelésében meglássa és fölfedezze a vallásos elemet, amelynek következtében minden törekvés végő céljául a szentségest, az istenit kell felismernünk. Az értéknek elsősorban erkölcsi jellegű fogalma mind nagyobb jelentőséget nyer újabban a vallás területén is, ahol egész vallási színezetűvé lesz s végső eredményben Istenben találja meg megvalósulásának teljességét. Mindez csak arra mutat, hogy az etikum igen jó összekötő szálnak mutatkozik nemcsak a vallásos tapasztalat érzelmi (immánens) és intellektuális (tránszcendens) alkotó részei között, hanem a filozófia és a vallás között általában is. Mindez pedig ismét csak azt igazolja, hogy ha kitépjük az etikai szálakat az emberi lélekből, nemcsak a vallás és a tudás lesz egyaránt

megcsonkítva, hanem széthull az emberi lélek rendjének díszes épülete.

Ezzel a kiegészítéssel, úgy véljük, hogy sikerült rámutatnunk azokra az alkotó részekre, amelyek a vallásos tapasztalatot teljessé teszik. Megállapításaink élénken igazolják a vallásbölcselet amaz újabb irányzatát, amely a vallásban egy több alkotó részből álló lelki megnyilatkozást lát. A vallást nem lehet leegyszerűsíteni, az ember lelki életének egyik-másik területére lokalizálni. A vallás követeli az egész embert, az egész lelki életet s így a vallás tüne-ményének vizsgálója be kell, hogy járja még azokat a területeket is, amelyek látszólag semmiféle összefüggésben nem állanak a vallással.

II.

Az alapvető tények vázlatos megvilágítása után legyen szabad még a teljesség kedvéért rámutatnunk a filozófia és a vallás viszonyát illetőleg egy pár olyan mozzanatra, amely a szóbanforgó kérdést még jobban megvilágítja.

Vajjon lehet-e a vallásból filozófia? Nagyon nehéz erre a kérdésre helyesen megfelelni. A történelem azt bizonyítja, hogy a vallás, pl. maga a keresztény vallás is, miután a kezdet nehézségein átesett, igyekezett fogalmilag is tisztázni maga előtt hitének tárgyait. Így keletkezett a keresztény vallás mellett keresztény filozófia már a középkorban, érte ezen a szkolasztikus, vagyis a római katolikus egyház iskoláiban tanított hivatalos egyházi filozófiát. A protestántizmus is megtalálta a maga filozófiai alátámasztását Kantban és Fichte-ben. A szkolasztikus filozófiát jellemzi a fogalmak jelentésének pontos tisztázása mind a tárgyi, mind az alanyi oldalon. A rendszerezés, a logikai rend iránt való páratlanul csodálatos, finom érzék. A protestáns filozófia az ethika talaján épül föl. Ami a kereszténység lényegét illeti — ez kétségtelenül a protestántizmus vallásbölcseletében sokkal mélyebben és jellegzetesebben domborodik ki. A szkolasztika dogmai elemei azonban a protestantizmusra is hatással voltak s így a protestáns dogmatika a szkolasztika némely hagyományainak sajátosan protestáns ethikai elemekkel való felelegyítése.

Az a körülmény, hogy a kereszténység két főága mellett kialakult a filozófálásnak két sajátos típusa, semmiesetre sem tanus-kodik amellett, hogy a vallás elfilozófálható. A keresztény vallás

sohasem lesz, nem is lehet más, mint vallás és sohasem lehet filozófia. Ahol a filozófia túlságosan erős mértékben hatott a Jézus vallására, ott már sok helyütt kizökkenti a kerékvágásból, amint már Pál apostolnál is nagyon érezhető. A keresztény vallás tulajdonképpen ott található a maga tisztaságában, ahol még nem keveredik filozófiai elemekkel. Senki sem állíthatja, hogy a filozófiai elmélyedés nem szolgálhat a vallásnak javára, de egészen bizonyos, hogy a vallás sokkal inkább érzelmi intuíciók eredménye, mint a reflexióé.

A másik kérdés, amelyet fölvetünk, ez: vajjon lehet-e a filozófiából vallás? Erre a kérdésre azt kell felelnünk, hogy sokkal inkább lehet, mint az előbbi. Sőt az előbbi egyáltalában nem lehetséges, míg ez utóbbira igen sok példát találunk. Igaz, hogy a filozófiából vallássá avanzsrozott világnézetek inkább fénylenek, de nem melegítenek, akárcsak a hold. A filozófiai színezetű és megalapozottságú vallásokat általában az jellemzi, hogy a vallásnak életet és lelket adó nagy reménységeit (mint pl. az örökéletet, feltámadást), a hitnek alapul szolgáló legfőbb valóságot: Istent, filozófiai természetű koncepciókkal akarják pótolni. Az egyik természettudományi (Ostwald), a másik szellemtudományi (Natorp, Eucken) alapon akar vallást, vagy jobban mondva vallásos világnézetet nyújtani. Egy részük a tünemények helyes megértésére, mások az életberendezkedés és életfolytatás teljes átalakítására fordítják a főgondot. A múlt hónapban Hollandiában tartott teozófiai kongresszus egy szellemi újjáteremtődés szükségességét hirdeti s arra hívja fel az emberiséget, hogy a legnagyobb önfegyelmézést gyakorolva saját magán, igyekezzék eltávolítani és kiküszöbölni lelki életéből azokat a torlaszokat, amelyek meggátolják a lelki élet örökkévaló részének az elmúló fölé való kerekedését¹⁾.

A filozófia tehát igenis fölemelkedhetik a vallás magaslataira akkor, ha a részlegesen felül képes megpillantani olyan egyetemes szempontokat, amelyek az egész életet átható principiummá válnak az illető szemében. Az ilyen filozófián fölépülő vallásos világnézeteknek általában az a gyöngéjük, hogy minden meggyőződésüket feltétlenül „tudományos“ alapra akarják fektetni, ami sokszor csak erőltetett s a tudományosság bélyegét nem feltétlenül magánhordó konstrukciók segítségével történik. Lélektanilag egészen megérthető, hogy az emberek egy része a maga hitét a legszélesebb tudomá-

¹⁾ V. ö. Krisnamurti: Now c. beszédét.

nyos megalapozással igyekszik alátámasztani; a megalapozás hiányai fölött azonban kritika nélkül senkinek elsiklania nem szabad. Hiába, a hit, a lélek vallásos meggyőződésesei egészen sajátos jellegűek s mint ilyenek teendők kutatás tárgyává. Az újabb valláslélektani és vallásbölcseleti kutatásnak ez az egyik igen fontos, pozitív eredménye. A hit és vallás sok helyt nem tűri meg a tudományos megalapozást, de nincs is szüksége reá, ha igazán vallás akar maradni. Ez távolról sem azt jelenti, hogy valaki hihet mindent, amit neki tetszik s hogy valaki vallássá emelhet olyan babonákat, amelyek ellentmondanak a tapasztalatnak és tudásnak — hanem azt, hogy a vallás és a hit terén szükségképen találunk olyan igazságokat, amelyek nem a tudásra és a megismerésre támaszkodnak, de amelyek — mint Kant igen helyesen mondta — az emberi lélek berendezkedésének természetéből a logika kényszerítő erejével folyó kívánságok és szükségletek.

Szükséges még rámutatnunk egy tünetre, amelyet a vallásbölcseletnek nevezett tudomány reputációja érdekében kell kissé közelebbről szemügyre vennünk. „A filozófia kézikönyve“ (Handbuch der Philosophie) címet viselő egyik újabb sorozatos vállalatban, az 1927. év folyamán két vallásbölcseleti mű jelent meg. Az egyiknek szerzője egy jónevű kath. író *Przywara*. A mű címe: „Vallásbölcselet a kath. teológia szerint“. A másiknak szerzője egy épen olyan jónevű protestáns író, a már említett *Brunner Emil*. Művének címe „Vallásbölcselet az evangélikus teológia szerint“. Az első egy általános filozófiai részből és egy speciális, a katolikus vallásbölcseletet tartalmazó részből áll; a másiknak kiinduló pontja a bibliai kijelentés, mely szerinte az egyedüli egyszersmindenkorra szóló isteni kijelentés. Erre építi fel egész rendszerét. Távol áll szándékunktól, hogy e két mű részletes bírálatához fogjunk, csak néhány általános észrevételre szorítkozunk.

Ha a „vallásbölcselet“ elnevezésnek van valami értelme, akkor nem lehet és nem szabad semmiféle felekezeti részére kisajátítani, illetve felekezeti alapon kezelni. Felekezeti vallásbölcselet nincsen; *contradictio in adjecto*. Van felekezeti teológia, de nincs felekezeti vallásbölcselet. Mikor a vallásbölcselet fogalma megszületett, ami nem is volt olyan régen, akkor ez már szükségképen azt jelentette, hogy a vallás tünetényeinek a kutatása akár a metafizika, akár a lélektan vagy az ismeretelmélet terén eljutott arra a magaslatra, arra az egyetemes nézőpontra, amely a vallást a maga egyetemleges sajátosságában vizsgálja a felekezeti és teológiai szempont

tökéletes mellőzésével. A vallásbölcselet kereshet és találhat a különböző teológiákban bölcseleti elemeket, ilyenek azonban épen azok lesznek elsősorban, amelyek felekezeti mivoltuk dacára is magukon viselik azokat a vonásokat, amelyek a filozófia egyetemes és objektív álláspontjának megfelelnek. A vallásbölcselet elnevezés s ennek az egész tudománynak célja, tartalma, problémái a vallástudománynak a teológia fölé való kerekedését jelzik. Lehetséges kétségtelenül egy teológiai rendszer felekezeti praeokkupációk nélkül is. Az ilyen teológia már eo ipso vallásbölcselet, ha nem is nevezi magát ezen a néven. A vallásbölcselet megkülönböztető elnevezésére azonban épen azért volt szükség, mert a „teológia“ szó szinte a priori magában hordozza a felekezetiesség jellegét. Nekünk unitáriusoknak az a meggyőződésünk, hogy a mi teológiánk, amely Jézus alapján áll, de amellet nem zárkózik el a vallásos jelenségek megértésének bárminő újabb tudományos eredményétől, valóban ideálisan megközelíti a vallásról való fölfogás amaz egyetemes nézőpontját, amelyet a vallás bölcseleti szemlélete kíván meghonosítani. Mindennek dacára azonban legalább is a fogalmakkal való visszaélésnek tekintenők azt, ha valaki vallásbölcseletet írna az unitárius teológia alapján. De épen annyira meddőnek tartjuk azokat a kísérleteket is, amelyek az unitarizmust különböző, a filozófiai kutatás területén fölmerült álláspontokkal akarják azonosítani, vagy legalább is egybevetni. Az unitarizmus nem monizmus vagy valami efféle. Természettudományi vagy akár szellemtudományi okoskodásokkal az unitarizmust sem megvilágítani, sem alátámasztani nem kell és nem lehet, de nem is szükséges. Az unitarizmus nem filozófia, nem is abból indult ki, tehát nem is ott kell keresni. Az unitarizmus a Jézus evangéliuma alapján álló s a reformáció munkája után annak ősi, eredeti forrásához visszanyúló, történelmileg kifejlődött és kialakult szemlélete és felfogása a kereszténység nagy igazságainak. Az, hogy fölfogásának egyetemessége megegyezik és összeegyeztethető a tudomány és a filozófia megállapításaival, az csak növeli értékét mint *vallásnak*, mint teológiai álláspontnak, mint a keresztény életigazság fölfogásának, de nem árthat és nem befolyásolhatja evangéliumi és *vallásos* jellegének tisztaságát. Az unitarizmus sohasem volt elmélet, ellenkezőleg, az evangéliumot igyekezett megtisztítani a teológiai elméletektől s így örökkévaló missziói hivatása van a keresztény felekezetek között, amelyek mindenike elsősorban teológiai rendszer s azután vallás. Találón mondja James, hogy az egyházak és a teológia általában másod-

kézből vett tradíciókból élnek (live at second hand tradition). Az unitarizmusnak ez alól kivételt kell képeznie, máskülönben elveszíti eredeti elhivatását. Az unitarizmus semmiféle külön filozófiát nem igényel a maga számára, mert hozzá csak az a filozófia állhat közel, amely méltó a nevére s amely nem köti le magát semmiféle pragmatikus érdekek, hanem az igazság kutatásának elfogulatlan szolgálatában áll. Sem a racionálizmus, sem a humánizmus, sem a monizmus, sem semmiféle „izmus“ nem tartozik hozzá az unitarizmushoz, csakis épen ez egy: az unitarizmus. Ennek lényege pedig: *követni Jézust az evangéliumban lefektetett tanításai alapján Istennek, a mi mennyei Atyánknak megismerése, vagy pontosabban kifejezve, megérzése felé a vallásos lélek teljes odaadásával az érzésnek, akaratnak és az intelligenciának teljes feszültségével.* Ha ezt tesszük, akkor az unitárius vallás lerázva magáról az idők folyamán barátai, avagy ellenségei által reáaggatott „izmus“-okat, élni fog örökké, mint a Jézus szellemében való életfolytatás megtisztult formája.

Dr. Varga Béla.

Egyházunk és a nőkérdés.

Mult évben egy nagyon szép és érdekes könyv jelent meg Németországban: „A nőmozgalom. Története, problémái és céljai“. Szerzője Agnes von Zahn-Harnack, a nagy teológus leánya.

A politikai nőmozgalmat ismertető fejezetében van egy rész, amely minket unitáriusokat egészen közelről érint. 1906-ban halt meg New-Yorkban 86 éves korában Susan B. Anthony, ki egész életét a nők jogainak kivívására szentelte. Temetése olyan volt, mint egy fejedelelemnőé, mert szülővárosának szenátusa kellőképpen méltányolni tudva e kiváló asszony tevékenységét, érdemeihez méltó végtisztességben részesítette. A szerzőnő azért emeli ezt ki különösképen, mert abban az időben Európában még egyáltalán nem részesültek a feminista nők ilyen megértésben és megbecsülésben, valamint az sem fordulhatott volna elő, hogy itt egy pap a feministák előharcosát olyan hangon bucsúztassa el a sirnál, mint azt a new-yorki unitárius pap tette!

Miután a lutheránus német asszony érdemesnek tartja e beszédet leköszölni, minket is érdekelhet tartalma:

„Miért tartozunk Istennek köszönettel? Elsősorban azért, hogy őt olyanak teremtette, amilyen volt: érzékeny lelkűnek, ki annyira szerette otthonát, hogy valósággal feláldozta magát azért, hogy mások otthonát is szebbé tegye, amint hogy mindenütt derü költözött embertársai otthonába, ahol az ő munkássága világított. Köszönjük Neked Istenünk, hogy nagy feladatok teljesítésére volt elhíva, mert tevékenysége nyomán új csillag tűnt fel egünkön. Egy ismeretlen és elfeledett igazságosságról tett tanubizonyságot, midőn felkereste midazokat, kik még nem hallathatták hangjukat, hogy ők is felemelhessék szavukat a közjó érdekében.

Köszönjük szívének jóságát, emelkelkedett szellemének mély valóságosságát, rendületlen hitét és lelkének nemes bátorságát. Köszönjük, hogy határtalan önzetlenséggel áldozta életét a Te szotgálatodra, követve az írás szavait: aki az ő életét meg akarja nyerni, el kell, hogy azt veszítse. Köszönjük, hogy mindnyájunk élete tisztább lett

az ő életének tisztasága által és igazságosabb az általa hirdetett igazságosság megismerésével. Köszönjük, hogy bár sok fáradozással, de mégis fáradhatatlanul buzgólkodott azon, hogy egy új nőiség szépsége fényel tündököljön egünkön. Köszönjük azt az álmot, melyet ő álmodott arról, hogy férfi és nő teljesen egyenjoguan, valódi egyetértéssel járják az élet útjait, szenvedést és sikert megosztva, egymást segítve, hogy a világ szebb és jobb legyen!

Ezt a halotti beszédet tartotta majdnem negyed századdal ezelőtt egy amerikai unitárius pap a nőmozgalom egyik legmerészebb úttörője fölött.

*

Mult nyarunk egy augusztusi vasárnapján először prédikált nő a mi öreg kolozsvári templomunkban. Rev. Rosalie Lee, angol papnő látogatott el hozzánk. Ő jelenleg az angol unitárius nők ligájának titkárnője, de ezelőtt Leicesterben pap volt. Elmondta, hogy Angliában 8 papnő működik, kettő közülök férjes asszony, papok feleségei. Egyik pap pár most ment ki Uj-Zélandba. Angliában a nők a férfiakkal teljesen egyenranguan vesznek részt az egyház szolgálatában, nemcsak a hivatásos papnők, hanem a világiak is. Angol hittestvéreinknek eddig 2 nagy szervezetük volt, melyek ez év áprilisában egyesültek és megtartották történelmi jelentőségű első főtanácsukat és az egyesült unitárius egyház első elnökévé Mrs. Sydney Martineau személyében — egy nőt választottak meg.

*

Ezelőtt 5 évvel, midőn a „Keresztény Magvető“ lapjain először jelentek meg nőmozgalomról és a mi saját női törekvéseinkről írott cikkek, annyi meg nem értéssel találkoztak, hogy akkor — bár tudtuk, hogy céljaink elérése csak idő kérdése — nem reméltük, hogy óhajaink bár részbeni megvalósulásának az ideje így hamar eljön.

Mult tavasszal egyházunk Képviselő Tanácsa a leányotthon vezetésére egy 12 tagu előljáróságot nevezett ki, melynek tagjait felerészben nőkből választotta. Fel kell jegyeznünk ezen legesleges első alkalmat, midőn hivatalt nyertünk egyházunk egy intézményének vezetésében.

*

Jelenleg napilapjaink minden számában olvashatjuk, hogy a közlegő községi választásokra való előkészületül összeállítják a

választók névjegyzékét. Ezen összeírásnak különös érdekessége, hogy — bár sajnos nagy korlátozással, de először leszünk mi nők is bejegyezve.

Reméljük, hogy a jogosult unitárius asszonyok, vallásuk haladó szelleméhez hiven, egytől-egyig idejében jelentkeztek és neveik benne vannak a most készülő „Otthon“-listákban. Ez az elnevezés szóljon a szivünkhöz, hiszen a közelgő községi választásoknál az fog eldőlni, hogy kiknek a kezébe legyen letéve az otthonainkat magukban foglaló városok és falvak vezetése. Amidőn otthonaink védelméről van szó, akkor nekünk nőknek hűségesen kell férfiaink oldalán állani.

Susan B. Anthony a nők érdekében kifejtett munkásságának jelszavául azt választotta: „Csak a szavazati jog által lesz rajtunk segítve!“ Erdély unitárius asszonyai és leányai, midőn eljön a nap, hogy először járulhattok az urnákhoz, ne mulasszátok el szavazati jogotokkal élni, mert kiváló amerikai nőtársatok példája szerint, aki otthonát igazán szereti, annak közre kell működnie abban, hogy mentől több embertársának otthona szebbé, jobbá, melegebbé legyen. Most erről lesz szó!

K. Engel Ella.

IRODALOM.

A Magyar Unitárius Egyház Teológiai Akadémiájának Értesítője az 1928/29. iskolai évről. Szerkesztette: Csifó Salamon dékán. Kolozsvár 1929. „Corvin“-nyomda, 33-ik évf. 38 l.

Az értesítőt Dr. Kiss Eleknek az évmegnyitás alkalmából „A lelkeszi eszmény“ címen tartott előadása nyitja meg. Az elmúlt iskolai év történetével kapcsolatosan több nagyjelentőségű eseményről számol be. A tanári karban az a változás történt, hogy a Dr. Boros György püspökké történt választásával megüresedett rendszeres teol. tanári tanszékre az E. Főtanács Dr. Borbély István rendkívüli teol. tanárt választotta meg rendes tanárnak. Dr. Ionescu Pétert, ki eddig a ref. és unitárius teológiáknál volt rendes tanárként alkalmazva, ez évtől kezdve a kultuszminiszter kizárólag az unitárius teol. akadémiához helyezte át a román nyelv, irodalomtörténet és alkotmánytan rendes tanárává. Teol. ifjúságunkra nagy áldás és jótétemény az, hogy angol hitrokonaink jóvoltából a múlt évben kettő, az amerikaiak jóvoltából három papjelölt folytathatta tanulmányait külföldön s sajátíthatta el az angol nyelvet, sőt Németországgal is megkezdődött az összeköttetés. A kolozsvári egyetemen is öt növendék hallgatta az előadásokat, részint a tanári, részint a jogi szakon. Az E. Főtanács intézkedésére életbe lépett a folyó tanévben a többször sürgetett gyakorlati hitoktatás, aminek jó eredménye nem fog elmaradni. A teol. tanfolyam az eddigi négy évről ötre emelkedett, ami szinte korszakos változást jelent az intézet történetében. Adja Isten, hogy a külső keretek bővülésével megfelelő lélek, élet és szellem is költözzék ez intézetünkbe, hogy az nemcsak a teol. tudományok dúsan termő melegágya, hanem a mély és őszinte vallásos érzésnek is buzgó forrása legyen, hogy mint a hegyen épített város, messze világoljon!

Azokban amennyire örvendetes az intézet külső fejlődése, annyira lehangoló az értesítő ama jelentése, hogy az igazgatóság által kítűzött pályatételekre egyetlen pályamunka sem érkezett. Mi ennek okául a pályadíjak csekély voltát még feltenni sem tudjuk, nem akarjuk. Hisz a tudományokban való elmerülés, az önképzés

nem a pályadíjakért történik. Aztán az erkölcsi jutalom sem megvetendő éppen a teológián. A baj valahol egyebütt van, amelyen okvetlen segíteni kell. Beiratkozott 29 tanuló, akik közül évvégéig Kriza János, egyike a legszebb reményű tanulóknak, meghalt. A papjelöltek száma 21, akik részint mint külföldi akadémiták, részint mint segédlelkészek és lelkészhelyettesek ideiglenesen elvannak helyezkedve ugyan, de azért várják és keresik végleges elhelyezkedésüket. A hallgatók 28 és a jelöltek 21 száma mégis gondolkodóba kell, hogy ejtsen. Hisz ez a két szám együttesen lelkészkarunknak csaknem a felét teszi ki. Igaz, hogy közülük néhányan mint tanárok is elhelyezkedhetnek; de vajjon nincsen-e túltermelés e téren? Nem vétünk-e a jövő és az ifjúság érdeke ellen, ha 5 éven keresztül lefoglaljuk embereinket s azután elhelyezni nem tudjuk?

A tanári kar működésével kapcsolatosan szeretttük volna megfelelő kimutatást látni a tanárok tudományos és irodalmi működéséről. Mert ez az általános kifejezés: „Írt a Keresztény Magvetőbe, az Unitárius Egyházba, az Unitárius Szószékbe, több tudományos folyóiratba és lapokba“ nem sokat mond. De mit írt? Legalább a címek megemlítése föltétlenül kívánatos; mert ez sokkal inkább érdekli az olvasót, mint a különben is jól ismert személyi adatoknak évről-évre való egyhangú felsorolása. Az egyház jogosan megkívánhatja, hogy tudomást szerezzen arról, hogy teol. akadémiájának tanárai milyen irányban művelik szaktárgyaikat, hol és miben értékesítik tudományos készségüket és képességeiket.

Az ifj. önképzőkör működése élénk volt. Azonban pályamunkák itt sem érkeztek a kellő arányban. Tizennégy pályatétel közül csupán hatra érkezett pályamunka, amelyek közül kettő volt érdemes a jutalmazásra és kettő részesült szorgalomdíjban. A növendékek internátusi költségeit az egyház fedezte. Ezenkívül konviktusi kedvezményekben, legációkból és adományokból 319.803 leu támogatásban részesültek. Különben az értesítő kellő gonddal és körültekintéssel van egybeállítva. Adja Isten, hogy jövőre minél lelkesebb törekvésekről, minél szebb sikerekről és nagyobb eredményekről számolhassunk be.

Ürmösi József: „A gyakorlati teológia főbb irányelvei.“
(Tanulmány.) Székelyudvarhely, Globus-nyomda. 1929. 134 lap.

Kiss Sándornak angolból fordított hasonló tárgyú könyve után örömmel ismertetjük Ürmösi József lelkész és teol. magántanárnak

német források alapján készült s fenti cím alatt megjelent tanulmányát. Az angol és a német két külön vallási típust képvisel. Az első a folyton differenciálódó, újabb meg újabb felekezéteket s a felekezet kebelében apró egyesületeket alkotó, az utóbbi az állandó rendszert és egységet kereső iránynak a képviselője. Ez a törekvés érvényesül mindkettőnek teológiai irodalmában is. Ezért szükséges a két irányzatnak megismerése és egybevetése. Az a körülmény, hogy e két munka csaknem egy év leforgása alatt látott napvilágot, azt mutatja, hogy többen érezzük egyházunkban az elmaradt gyakorlati teológiai irodalom fejlesztésének a szükségét.

Ürmösi József elismert, olyan neves gyakorlati teológusok művei nyomán dolgozott, mint *F. Niebergall* és *D. M. Schian*. Bár vannak, akik a gyakorlati teológiának eme jeles képviselőit túlszárnyalni akarják; de mi készséggel elismerjük, hogy Ürmösi, amikor hozzájuk fordult, akkor jó forrásból merített. A gyakorlati teológia főbb irányelveit Niebergall nyomán három fejezet alatt csoportosítja u. m.: I. Istentisztelet. II. Vallástanítás. III. Lelki gondozás és gyülekezeti munka. Ez osztályozás ellen nem volna kifogásunk; de úgy tetszik, hogy az istentisztelet és liturgia felfogása körül némi zavar van. Különböztetés miért kellett a prédikációt a liturgia alól kivéve, külön, önálló címen tárgyalni, mintha az nem tartoznék a liturgia általános szabályai alá? Készséggel elismerjük a prédikáció központi helyzetét az istentiszteletben, amelyhez a többi liturgikus cselekményeknek alkalmazkodniuk kell; de emberi műnek s nem a testté lett Isten „bizonyágtévése” tartjuk. Benne nem Isten szól hozzánk, hanem ember szól emberekhez. Ezért jobban szeretnők tárgyalását a liturgiával kapcsolatban látni.

Különböztetés a fenti címeken sokkal többet kapunk, mint amennyit ígér a szerző tanulmányában. Ígéri a gyakorlati teológia „főbb irányelveit.” E mellett és e helyett kapunk történelmet s apró részletekbe menő gyakorlati fejtegetéseket, mint a prédikáció fajtái, a vallástanítás tankönyvei, a lelki gondozás szükségessége és különleges esetei stb. Mindezeknek a közlésében a szerző nem mutat elég önállóságot. Itt-ott egy-egy kritikai megjegyzés, észrevétel nagyban emelte volna a munka értékét.

Mindezeketől eltekintve, lelki örömmel olvastuk a könyvet, amely az író szorgalmának és erős akaratának újabb bizonyága. A mi egyházi irodalmunkban veretlen úton járt s ezért még egy-egy félrelépését is szívesen megbocsátjuk. Olyan összefoglaló mun-

kát juttatott a kezünkbe, amely a gyakorlati teológia széles mezején legalább tájékoztatást nyújt. Egy pár, minket is közelebről érdeklő aktuális kérdést is vet fel. Ilyenek: a gyülekezetnek az istentiszteletben való aktív részvétele céljából a magán imádkozás; az urvacsoravételnél a liturgus részéről a hívekhez a bűnbánatra vonatkozó kérdések feltevése s erre a hívek felelete; a presbitereknek a gyülekezeti gondozásba való fokozottabb bevonása. Az első ellentmondásban van az istentisztelet közösségével, de a két utóbbiról lehet és kell tárgyalni. Általában gondoskodnunk kell arról, hogy istentiszteleteink rideg egyhangúságát a hívek részvételével élénkebbé tegyük s az ne csupán a pap és énekvezér hivatalos kötelessége, hanem az egész gyülekezet közös tevékenysége legyen. És gondoskodnunk kell arról, hogy azok az új lendületet nyert különböző egyesületek, szociális és missziói irányú társulatok az egyházzal kapcsolatosan végezzék áldásos munkásságukat, hogy így egyházi és vallásos jellegük biztosítva legyen s az idegen területeken való kalandozást elkerülhessük. Szóval életet, tartalmat és lelket kell öntenünk egész egyházi életünkbe; mert ha az csupán a törvények alkotásában, a közigazgatás zavartalan vezetésében, tudományos és jogi vitatkozásokban, vagy személyi torzsalkodásokban merül ki: akkor elveszítettük lábaink alatt a talajt s az ízetlenné vált só sorsát megérdemeljük.

Ilyenszerű gondolatokat ébreszt az Ürmösi József könyve, amelynek nem szabad pusztában kiáltó szónak maradnia. Nem csupán a lelkészekben kell új tettekre való lelki készséget ébresztenie, hanem az összes egyháztagokban az egymásért való felelősségérzetet is, hogy így a szeretet közös munkája által épüljön Istenországa. Ezért az izléssel kiállított és olcsón árusított (80 leu) könyvet olvasóink szíves figyelmébe ajánljuk.

Pacific Unitarian School for the Ministry Berkeley, California, Register 1928/29. 48 l.

Az előttünk fekvő, izléssel kiállított s képekkel is illusztrált értesítőből megtudjuk, hogy Kaliforniában a berkeley-i unitárius lelkészképző intézet 25 éves. Eredetileg Oaklandban létesült, honnan 1906-ban Berkeleybe helyezték át. Berkeley gyönyörű fekvésű, egészséges éghajlattal bíró város, amely kedvez a tanulmányoknak. Itt van a világ egyik legnagyobb egyeteme, melynek több mint 15.000 hallgatója van. Evvel az egyetemmel kapcsolatos az unitárius lelkészképző intézet, amelynek igazgatója jelenleg Rev. Earl Morse

Wilbur D. D., aki ez előtt néhány évvel minket is meglátogatott, aminek áldásos eredménye lett, hogy azóta évenként egy-egy magyar papjelöltet fogad intézete. Jelenleg Simén Dániel van ott. Különbösen az intézet nem nagy. Mindössze 10 a növendékek száma, kik közül egy erdélyi és kettő Csehszlovákiából való. Az 1928/29 tanévben a következő tárgyakat adták elő. Filozófia, Vallásfilozófia, Vallástörténet, szociológia. Tanár: Morgan. Ó-testamentum. Tanár: Back. Új-testamentum. Tanár: Wilbur. Egyháztörténelem. Tanár: Vanderlaan. Gyakorlati teológia. Tanár: Wilbur, aki ezeken kívül még az unitárius egyháztörténelmet is előadta. Vallásos nevelés, tanár: Evans. A növendékek ezeken kívül az egyetemen is hallgatták a rokon tárgyakat. Az értesítőhöz van mellékelve az igazgató és pénztárnok 1928/29 évi jelentése.

Ürmösi Károlyné: Pár szál virág. (Versek.) „Corvin“-nyomda Cluj-Kolozsvár, 1928. 62 l.

Ürmösi Károlyné, ki az Unitárius Irodalmi Társaság választmányának tagja s az 1920. évi költemény-pályázatán pályadíjat is nyert, most a fenti címen egy csinosan kiállított könyvben adta ki verseit. Valóban virágok ezek a versek. Nem az exotikus éghajlat alatt termő, ismeretlen és előttünk érthetetlen virágok. Nem is nehéz fáradtsággal készült művirágok. Hanem egy mélyen érző, őszinte női szívnek természetes hajtásai, melyek úgy teremnek, „mint rózsafán a rózsa.“ Ennek a szívnek vannak vágyai, álmái, reményei és csalódásai. Olyan érzékeny a legkisebb külső behatásra, mint a rádió antennája a levegő láthatatlan rezgéseire. Minden kis érintésre hangot ad. Így születnek azok a dalok, amelyek a magánynak, a családi életnek, a vallásos áhitatnak, az emlékezésnek, a csalódásoknak, a megvigasztalódásnak és a többi emberi érzelmeknek kedves visszhangjai. Itt ne keressünk szertelenségeket. Ne várjunk tomboló viharokat és szertecsapongó hullámlásokat. A vihar letörné a szeliden nyíló virágokat. Itt egy nő, egy asszony, egy férje lényébe olvadt feleség dalol, ki „szíve húrját Hozzá hangolja“ s mindig szordinós hangokat ad. De így igazak, őszinték s ezért szépek ezek a dalok, amelyek szívből jönnek s szívhez szólnak.

Dr. Tavaszy Sándor: „A dialektikai theologia problémája és problémái“. A dialektikai theologia ismertetése. Cluj-Kolozsvár, 1929. 58 l.

A modern teológia nagynevű művelőinek vágya és törekvése

az volt, hogy az isteni és emberi között bizonyos összhangot létesítsenek, hogy a kijelentést, a vallást és teológiát is emberi mértékkel mérjék s emberi szempontok alá helyezték. Problémáik megoldása céljából igénybe vették a történelmet, filozófiát, pszichológiát és tudományt. Ennek eredménye lett az, hogy a teológia engedve ortodox merevségéből, kapcsolatokat keresett és talált az emberi értelemmel és a tudományos gondolkozással. A teológiában föllépett kritikai szellem új világitásba helyezte a kijelentést, a vallást, a hitet, Istent, Jézust, Szentlelket, embert, ker. egyházat stb. és sok tekintetben igazságot szolgáltatott az unitarizmusnak.

Ezt az irányzatot s ennek különböző fokozatait a kereszténységre nézve veszélyesnek itéli s bennük a keresztény hitnek megtagadását látja az ú. n. „dialektikai teológia“ s azért azokkal teljesen szembe helyezkedve, más utat keresett a teológiai problémák megfejtésére. Nem új ez az út, sőt nagyon is ismerős. Pál apostol, Augusztinus és Kálvin a főállomásai. Erre az útra kívánja visszaterelni a kereszténységet a német teológusok egy csoportja a *Barth Károly* vezetése mellett. Barth ez irányzat szűkegességét így jellemzi: „Nekünk, mint teológusoknak beszélnünk kell Istenről. Azonban emberek vagyunk s mint ilyenek Istenről beszélni nem tudunk“. Ebben a súlyos helyzetben az Isten ígéjéhez fordulunk, ami nem egyéb, mint az emberré lett Istennek önmagáról szóló beszéde. Ez az Isten ígéje, mely objektív valóság és mentes minden emberi élménytől s egyéni tapasztalástól, adja vissza a sok emberi hozzáadástól megzavart ker. teológiát önmagának. Az így megtisztult teológiának tárgya többé nem a „vallásos ember“, hanem Isten kijelentése és ígéje. Ezért a modern teológia antropocentrikus és Krisztocentrikus teológiájával szemben teocentrikus teológia. Nevezhető még „reformatori“ vagy helyesebben „transcendentalis“ teológiának. Ennek a teológiának feladatát, módszerét, elágazásait, eredményeit, az egyházhoz, az igehirdetéshez és a kálvinizmushoz való viszonyát fejt ki Dr. Tavaszy mélységgel és lelkiismeretes aprólékosággal. Bár voltak és vannak ref. írók, akik ez „új“ teológia ellen foglaltak állást, de Tavaszi, mind a kálvinizmus, mind a ref. egyház szempontjából erős bizonyosságot tesz mellette. Mi is úgy látjuk, hogy neki van igaza; mert a barthizmus csakugyan minden ízében kálvini alapon épült, mely mindentől megfosztja az embert. Pedig, ha Jézus mértékével mérne, Istennek is megadná, ami az Istené és az embernek is,

ami az emberé. De a dialektikai teológia már előre tiltakozik minden összhang és megegyezés ellen.

Mindazoknak, akik a dialektikai teológia problémáját és problémáit megismerni akarják, készséggel ajánljuk ezt a könnyen áttekinthető tanulmányt; mert ennél megbízhatóbb kalauzt a kérdés lényegéhez magyarul nem találnak.

Dr. Tavaszy Sándor: „A kijelentés feltétele alatt.” (Teológiai értekezések.) Cluj-Kolozsvár 1929. „Terminus“-könyvnyomda. 88 lap.

Hat teológiai értekezést foglal magában ez a füzet, amely „Dolgozatok a református teológiai tudomány köréből“ c. sorozat 2. számaképpen jelent meg. A tanulmányok címe ez: 1. Az emberi élmény és az isteni kijelentés. 2. A vallás mint emberi alkotás. 3. Kijelentés és hit. 4. A keresztyén élet és a kulturális élet. 5. Hitvallásunk igazsága. 6. Az egyház református dogmatikai felfogása. Szerző dolgozatait az előszóban így jellemzi: „Különbféle tárgyuak ugyan, de egységes egészet képeznek abban a tekintetben, hogy valóban „theologiaik“ kívánnak lenni, amennyiben minden kérdést a kijelentés feltétele alá helyeznek. „A kijelentés feltétele alatt“ hinni, gondolkozni és tanítani: ez az az út, amelyen az antropológiává vált theologia ismét theologiává lesz. A teológiai gondolkozást domináló antropológiát legyőzni s a theológiát valóban „theologiává“ tenni: ez az a tendencia és ez az a program, amely értekezéseimet áthatja és élteni.“ Mi ehhez hozzátehetjük, hogy az értekezések csakugyan e programhoz igazodnak. Dr. Tavaszy finom analizisét és logikus eszmemenetét szívesen kísérvük, habár a legtöbbször sem kiindulási pontjával, sem a kihozott eredménnyel nem értünk egyet. Azért olvasása termékenyítőleg hat.

Dr. Imre Lajos: „Isten és az emberi lélek.” (Az egyéni pásztoráció alapproblémái) Cluj-Kolozsvár. 1929. 34 l.

A ref. teológiai tudomány köréből kiadott dolgozatok 3-ik füzeté. Kifogásolja a gyakorlati teológiában a poimenika amaz irnyait, amelyek az egyházat és a gyülekezetet s ezeken keresztül a lelkipásztort teszik a pásztorális munka alanyává. Szerinte az embert minden más földi viszonyától eltekintve, kizárólag csak az Istenrel való viszonyában kell felfogni. Már pedig e viszony megállapításában ember bírói szerepet nem vihet s azért a lelki gondozást ember nem is végezheti. Azt kizárólag csak az „Istennek szentlelke“

végzi. Ezért a „Szentélek“ a pásztori munka alanya. Mi szerepe van hát a lelkipásztornak a hivek lelki gondozásában? Ő a szentlélek törekeny és tudatlan eszköze, aki abban a reményben közeledik másokhoz, hogy az által közelebb jut a saját lelki harcainak és kérdéseinek a megoldásához is. Ezen sajátságos szempont alá helyezi az egyéni pásztoráció célját, tárgyát, módszerét és a gyülekezeti lelki gondozáshoz való viszonyát.

Teljesen méltányoljuk szerzőnek azt a törekvését, mellyel az egyéni lelki gondozás nagy jelentőségét kiemelni igyekszik. Valóban ezt követeli az egyesek, a gyülekezetek és az egyházak jól felfogott érdeke. De vajjon megközelíthetjük-e az embert, ha őt csupán az Istennel való viszonyában tekintjük? Hisz ez az a titkos „kamra“, amelybe földi szemek be nem tekinthetnek. Mennyi más út, mód és kapcsolat van, amelyek az emberi lelket meghatározzák. Ezek ismerete nélkül vajjon megérthetünk-e egy lelket? Nélkülözhetjük-e a modern pszichológia emberi módszereit? Ha a Szentlélek mindent elvégez, akkor mire való a lelki gondozás problémáján töprengeni s újabb meg újabb emberi módszereket, elméleteket megállapítani? Ugy tetszik, hogy itt a kereszténység ősi kérdése: hogy vajjon Isten száll-e le az emberhez vagy az emberi szellemnek kell Istenhez emelkednie, viaskodik egymással. Szerző az embertől minden tehetséget megvon és minden lehetőséget elzár, hogy Istennek leszállását és emberré levését igazolja, ami az ő álláspontján érthető is. De minket ez nem elégít ki. A mi felfogásunk szerint, ha Isten szól hozzánk, nekünk is felelünk kell reá; ha Isten közeledik felénk, nekünk is közelednünk kell feléje; ha Isten munkálja üdvösségünket, nekünk is munkálnunk kell azt. A mennyei Atya talentumokat bizott reánk. Azokat elásnunk nem szabad, hogy megfelelhessünk az örök emberi hivatásnak, melyet az élet nagy Mestere így fejez ki: „Legyetek azért ti tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes“. Máté V. 48.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az idei Egyházi Főtanács. Jelentőség tekintetében méltán sorakozik az 1868. évi tordai, az 1879. évi székelykereszturi és az 1910. évi kolozsvári zsinatok mellé. Mindenik egy-egy kiemelkedő ünnepélyes mozzanat egyházunk életében, mely gazdagabbá teszi történelmünket. A folyó évben Dávid Ferencnek, az egyházalapító első püspöknek a dévai várban szenvedett mártir halála 350-ik évfordulóját ünnepeljük. Ez a körülmény rá kell, hogy nyomja bélyegét az idei Főtanácsunk egész hangulatára, tárgyalásaira és határozataira. Mi nem kifelé akarunk ünnepelni. Az a vágyunk és kívánságunk, hogy lelkiileg és befelé ünnepeljünk. A Dávid Ferenc szellemét idézzük föl. Azt a szellemet, amely az igazság komoly és céltudatos keresésében nyilatkozott meg; amely az igazság felé való közeledésben kész volt minden egyéni értéket áldozatul dobni; amely a lélek szabadságát többre becsülte a hatalom és tekintély minden csillogásánál; amely az önzés szűk korlátait áttörve, egyetemes magaslatokra emelkedett, ahol láthatta és teljesíthette Isten akaratát. Méltatlanok lennénk, hozzá, ha a mi kicsinyes érdekeinket a köz javának alárendelni nem tudnók; ha hamis jelszavak és hangzatos frázisok színe alatt az igazságot megtagadnók; ha a szeretet, megértés és türelem helyett a viszály és egyenetlenség magvait hintegetnők. A Dávid Ferenc szellemére van nekünk szükségünk, hogy a létünket ostromló viharokat kiállhassuk s a reánk váró nemes harcot megharcolhassuk. Az a reménységünk, hogy ez a szellem nemcsak az idei Főtanácsunkat fogja uralni, hanem újjá teremti és megtermékenyíti egész egyházi életünket. Készüljünk hát a nagy ünnepre tiszta szándékokkal, becsületes komolysággal, nemes türelemmel, hogy az ezekből kialakuló ősi unitárius közszellem mindenek fölött diadalt ülhessen.

A Dávid Ferenc-emlékünnepre a dévai várban új emléktáblát állítanak fel, melyre az E. K. Tanács az eredeti szöveget véseti fel, míg a fülke külső falára román, angol és német nyelvű magyarázó felirat alkalmazását határozta el. Az ünnepség programja:

I. 1929 november 9-én (szombaton) d. u. 4 órakor a Dávid Ferenc-Egylet ünnepélyes közgyűlése: 1. Teológiai Dalkör éneke. 2. Elnöki megnyitó, kapcsolatban azzal a tárggyal, hogy Dávid Ferenc teológiájának minő hatása volt az unitárius hitfelfogásra. 3. Dr. Varga Béla egyházi főjegyző felolvasása: Dávid Ferenc és mi. 4. Az angol és amerikai unitárius testvérek kiküldöttjének előadása. 5. A kolozsvári Dávid Ferenc-vegyeskar énekszám.

II. November 10-én tartandó főtanácsi ülésen: 1. Elnöki megnyitó. Tartja Dr. Ferenczy Géza főgondnok. 2. Főtisztelendő Püspök úr betérjeszti a Dávid Ferenc emlékéit megörökítő határozati javaslatot arról, hogy Dávid Ferenc emlékünnepe minden évben minden egyházközségben megtartassék és egy mű adassék ki, mely Dávid Ferenc teológiájának a maga korához és a mai korhoz való viszonyát tudományos alapon tárgyalja. 3. Külföldi testvérek üdvözlete.

III. A templomban: Imát mond Főtisztelendő Püspök úr, egyházi beszédet tart Csifó Salamon teológiai dékán afia.

IV. Déván: 1. November 12-én este 9 órai kezdettel műsoros estély a városi színházban. 2. November 13-án a várban az emléktábla leleplezése: 1. Dalkörök éneke. 2. Imát mond és az emléket fölavatja Főtisztelendő Püspök úr. 3. Az emlékkő felállításának rövid ismertetése. 4. Beszéd az ifjúság részéről. 5. Szavalat. 6. Az emlékkő átadása a vármegyei hatóságnak. 7. Dalkörök éneke.

V. Az egyházközségekben: November 17-én, a Főtanácsot követő vasárnapon, minden egyházközség Dávid Ferenc-emlék-ünnepélyt tart d. e. a templomban istentisztelet keretében; d. u. pedig a Dávid Ferenc-Egyletben műsoros összejövetellel.

Miért vagyok unitárius? Ezen a címen különnyomatot készítettünk a „Keresztény Magvető“ jelen számában megjelent „Egy amerikai unitárius pap hitvallása“ című cikkből. Lupton Dilworth, a clevelandi jeles unitárius lelkész, a kérdést egészen eredeti szempontból ragadja meg. Fejtegetései tükrében nem valamely felekezet szűklátókörű dogmáit látjuk, hanem az unitarizmus, mint világnézet, áll előttünk. Olyan szellemben van benne leírva vallásunk lényege, hivatása és eszménye, hogy azt mindnyájan megunkévvá tehetjük s igen alkalmasnak találjuk az unitárius öntudat fejlesztése szempontjából. Azonban külső formájánál fogva ez inkább az intelligens hivek igényeihez van szabva, míg Vári Albert hasonló című és hasonló célt szolgáló hitvallása népies alakjánál fogva, a köznép számára való. Azoknak, akik az unitárius öntudat

fejlesztése és az unitárius misszió ügy érdekében némi áldozatokat tudnak s akarnak is hozni, szíves figyelmébe ajánljuk e füzetek minél tömegesebb terjesztését, melyek külön-külön 5 lejért folyóiratunk szerkesztőségében megrendelhetők.

A lelkész és tanító. A falu kultúrájának két világító lámpása van: a lelkész és tanító. Egyik a templomban, a másik az iskolában világít. Ne is tegyük fel a kérdést, hogy melyik munkája lényegesebb s melyik hivatása fontosabb a társadalom szempontjából. Egy-egy oszlop mindakettő a maga helyén. Erősen állva s a szent hivatás magasztos tudatától hevítve terjesztik a szellemi világosságot s építik a köz javának templomát. Tiszteletet érdemelnek ezek a sokszor névtelen hősök, akik egymással kezet fogva, közös erővel és akarattal áldozzák életük és lelkük legjavát a közös célért: népük boldogításáért. Amennyi áldást áraszt közös és céltudatos munkájuk az egyházra és társadalomra: épen annyi romlást hoz az, ha hivatásukról megfeledkezve, akár rideg önzésből, akár hatalomvágyból egymás ellen fordítják azokat a fegyvereket, amelyekkel a tudatlanság, a bűn ellen kellene harcolniok. A meghasonlott családból elköltözik a boldogság. Elveszni indult az a nép, amelynek lelki vezetői a kicsinyes s akárhányszor alsórendű okokból meghasonlottak. Jaj, az ilyen vezetőknek, mert sáfárságukról számot kell adniok. Mi kettős veszedelemben vagyunk. Fegyvereinket a külső veszedelem feltartóztatására, de a „vakoló kanalakat“ a belső falak építésére kell összpontosítanunk!

Az 1929 május 15. és 16-án tartott fő- és felügyelő-gondnoki értekezlet véleményei és javaslatai. Folyóiratunk folyó évi 1—2. számában röviden megemlékeztünk a folyó évben tartott fő- és felügyelő-gondnoki értekezletről. Miután ezen az értekezleten az egyház, egyházkörök és más hivatalos testületeink vezetői vettek részt, akiknek együttesen megalkotott véleménye és javaslatai nemcsak alkalmasok, de hivatva is vannak arra, hogy egyházunk közvéleményét irányítsák s javát előmozdítsák: az értekezlet jegyzőkönyvének áttanulmányozása alapján közöljük főbb vonásait. Az értekezlet nem tartja feladatának az egyes konkrét esetekben való biráskodást és határozatok hozatalát, hanem ezeknek az egyetemes egyházi életre kiható vonatkozásait mérlegeli s ezek alapján teszi meg javaslatait. Így adott esetekből kifolyólag az egyházi hatóságnak különös figyelmébe ajánlja, hogy jövőben bármely egyházi tisztviselő ellen alaposan vagy alaptalanul han-

gozzék el vád, a fegyelmi eljárás haladéktalanul megindítandó, mert ez a szabályszerű eljárás s ez az egyedüli alkalmas út arra, hogy a hibás büntetést, az ártatlan rehabilitálást találjon. Az értekezlet úgy találja, hogy fizetések tisztviselőknek a külön bizottságokban való működése s tehetségeiknek egyházi közérdekeink javára való értékesítése nem annyira jog és kitüntetés, mint inkább kötelesség s fizetések állásának megtartása esetén, az ily lemondás nem a tisztviselő szabad tetszésétől függ. Különösen hibáztatja, ha az illető lemondását nem az erre illetékes egyházi hatóság, hanem hirlap útján, a nagy nyilvánosság előtt okolja meg. A tárgyilagos és javító tendenciájú kritikát jónak és szükségesnek tartja, de hibáztatja bármelyik egyházi lapnak azt az eljárását, amely bomlasztó tartalmú közleményeket közread.

Az értekezlet az E. K. Tanácsban az egyházkörök képviselőtét úgy óhajtja szabályoztatni, hogy amennyiben az egyházkör bejelentett képviselője a megjelenésben akadályozva volna, úgy a másik f. ü. gondnok vagy esperes megjelenhessék, hogy az egyházkör képviselő nélkül ne maradjon; kívánatos, hogy a havi tanácsülések tárgysorozata a vidéki tagokkal az ülés előtt 8 nappal közöltessék (Hát a helybeliekkel? *Szerk.*); óhajtandó, hogy rendkívüli tanácsülések csak igen kivételes esetekben legyenek s érvényes határozatok csak az esetben hozassanak, ha valamelyik főgondnok is jelen van; kerestessék módja annak, hogy az ülésen megjelenő gondnok vagy esperes vasúti díját az egyházkör térítse meg.

Nagyjelentőségű tárgyi és személyi javaslatokat tett az értekezlet az egyes egyházkörök s ezekben az egyházközségek beléletére, társadalmi és hitéleti viszonyaira, segédlelkészletek, körlelkészletek szervezésére, hitvallásos iskolai alap teremtésére, a szegény és károsult egyházközségek kölcsönös támogatására, az egyesületek javainak rendezésére, a nyugdíjintézetbe fizetett egyházközségi járulékok nyugtázására és nyilvántartására, a fegyelmi és szervezeti törvények módosítására, az ifjúsági cserkész-ügyre vonatkozólag. Kívánatosnak tartja, hogy a teológiai akadémia tanárai az istentiszteletek tartásában, szaktárgyaik fejlesztésében, az ifjúsággal való érintkezésben nagyobb tevékenységet fejtsenek ki, mint eddig tettek. E célból őket a mások által is elvégezhető mellékfoglalkozások, bizottsági tagságok alól mentesítendőnek véleményezi. A lelkészeknek megrendelni javasolja, hogy az állami anyakönyveket éber figyelemmel kísérik s tapasztalataikról évnegyedenként

tegyenek jelentést. Az egyházi adózásra nézve javasolja, hogy az E. K. Tanács állapítsa meg a föltétlen szükségletet s azt a nagyság és anyagi erő figyelembevételével ossza fel az egyes egyház-körök között s ezek viszont az egyházközségek között s így gondoskodjanak a behajtásáról. Végül sajnálattal állapította meg az értekezlet, hogy a „Keresztény Magvető“-ből ez évben még egyetlen szám sem jelent meg, pedig azt általános unitárius közérdekből nélkülözhetetlennek tartja. Miután dr. Kiss Elek a szerkesztőbizottságból kilépett s dr. Borbély István a felelős szerkesztőségről lemondott, az Unitárius Irodalmi Társaság elnökségének ajánlja, hogy bizza meg Vári Albertet, hogy a legközelebb tartandó közgyűlésig szerkessze a folyóiratot s pontos megjelenéséről gondoskodják.

Amint e vázlatos ismertetésből látható, a fő- és felügyelőgondnoki értekezlet a folyó évben is részletes, egyházi életünk mélyére ható áldásos munkát végzett, ami által nagyon megkönnyítette a hivatalos hatóságok munkáját s egyházi életünk további menetére hasznos irányelveket állapított meg. Véleményei és javaslatai a mai súlyos körülmények között javára szolgálnak a közügynek, melynek előmenetelét mindnyájan óhajtjuk.

Emlékünnep a marburgi hitvita 400 éves évfordulójának emlékére. Szeptember 12—14. tartotta meg a hessen-kasseli evangélikus lutheránus egyház vezetősége és a marburgi egyetem teol. fakultása a nevezetes hitvita évfordulójának emlékünnepét, ahol mintegy huszonnégy protestáns felekezet küldöttei jelentek meg a világ minden részéből. A marburgi hitvita 1529 okt. 1—3-ig folyt le Luther és Zwingli között. A vita célja az volt, hogy igyekezzenek megegyezni hitfelfogásukban s így vegyék elejét a protestánsizmus kettéválásának. A megegyezés nem sikerült. Ami akkor nem sikerült, azt akarta most 400 év múlva az emlékünnep rendezősége kipótolni, amennyiben az egész kongresszus épen arra irányult, hogy mutassa meg azt, ami a protestánsizmusban közös s igyekezék kiküszöbölni azt, ami elválaszt. Ennek a protestáns egységtörekvésnek két iránya van. Az egyik a hitcikkekben is egységet akar, a másik irányzat viszont az egyöntetű, az egész protestáns világot felölelő keresztény missziói munka megszervezésében látja a jövő egység megteremtésének lehetőségét, amely különös gondot fordítna a protestáns kisebbségek helyzetére is. Ebben a gondolatkörben mozgott Ottó Rudolf előadása: „A protestánsizmus közös feladatai és végrehajtásuk

módozatai“ és Keller Adolf felszólalása. Ezenkívül még két előadás hangzott el. Az egyiket Walter Köhler heidelbergi tanár tartotta, melyben az 1529-ben lefolyt hitvitát ismertette történeti részletességgel. A másikat Hermelink marburgi tanár olvasta fel: „A protestántizmus egysége és különfélesége a hitvallásokban“.

Beiratkozások különböző tanintézeteinkbe. Az 1929/30. iskolai évre tanintézeteinkbe a következő beiratkozások történtek: A Teol. Akadémiára jelentkezett és felvettek 33 növendéket. A kolozsvári főgimnáziumba beiratkozott 181 tanuló, kik közül 137 unitárius vallású. Egyházi szempontból különösen kedvező az I. g. o. aránya, ahol a beiratkozott 41 tanuló közül 37 unitárius. A székelykeresztúri főgimnáziumban a beiratkozottak száma 146, kik között 98 unitárius van. A kolozsvári főgimnáziummal kapcsolatos 4 osztályos elemi iskolának 83 növendéke van, akik közül 44 unitárius. A kolozsvári leányotthonba felvettek 60 növendéket, akik között 43 unitárius van.

Bakkalaureátusi vizsga. Az érettségi helyébe léptetett bakkalaureátusi vizsga körül, amely annyi keserűséget és gondot okozott a szülőknek és tanulóknak egyaránt, a folyó évben némi örvendetes javulás tapasztalható. Nagy részben ennek lehet tulajdonítani, hogy a folyó évben vizsgázott tanulók közül aránylag sokkal többnek sikerült, mint az elmúlt években. Így a kolozsvári főgimnáziumunkat végzett tanulók közül a júniusban tartott vizsgára előállott 27 növendék, átment 15. A szeptember hóban tartott vizsgára előállott 24, átment 11. Bár még ezt sem tartjuk normális eredménynek, mégis bizonyos megnyugvással közöljük abban a reményben, hogy a javulás útján tovább haladunk.

Pályázati hirdetés. Az Általános Unitárius Lelkészkör elnöksége Dr. Abrudbányay Ede köri f. ü. gondnok és kamarai képviselő úr szives adományából 4000 Lei, azaz Négyezer Lei pályadíjat tűz ki a következő tételre: Népünk valláserkölcsei és gazdasági életének szilárdítása. Pályázhatnak unitárius lelkészek, lelkészi oklevéllel bíró segéd- és helyettes-lelkészek, unitárius tanárok, tanítók, énekvezér-tanítók és énekvezérek. A pályamunkák lehetőleg géppel, minden esetre azonban idegen kézzel, olvashatólag írva, az Általános Unitárius Lelkészkör elnökéhez adandók be 1930. május 1-ig. A nyertes pályamunka a Lelkészkör tulajdona marad, mely nyomtatásban való megjelentetéséről, esetleg sokszorosításáról gondoskodik. A pályadíj a Lelkészkör legközelebbi közgyűlésén vagy más nagyobb szabású összejövetelén nyilvánosan adatik ki a nyertesnek. Az Általános Unitárius Lelkészkör nevében: Brassó, 1929. szeptember 10. Kovács Lajos s. k., lelkészköri elnök. Sigmund József s. k., titkár.

Meghívó. Az Unitárius Irodalmi Társaság 1929. évi közgyűlését 1929. november hó 9-én d. u. 1/23 órakor tartja Kolozsvárt, az unitárius főgimnázium V-ik osztálya tantermében, melyre a tagokat és érdeklődőket tisztelettel meghívja az elnökség. *Tárgysorozat:* 1. Elnöki megnyitó. 2. Jelentés az unitárius egyházi irodalom egy évi terméséről. 3. Jelentés a „Keresztény Magvető“-ről. 4. Pénztárnoki jelentés és költségvetés. 5. Indítványok. 6. Tisztújítás.

Buzdugan V. Gheorghe, Románia régenstanácsának tagja, 1929 október 7-én meghalt. Egész életét az igazságszolgáltatás fórumain töltötte el, hol tudása és tehetsége a legmagasabb fokra emelte, midőn a semmitőszék első elnökévé lett. Innen az ország bizalma 1927 júliusában a régenstanácsba hívta el. Itt pártatlansága és tárgyilagossága által, békét és összhangot kereső egyéniségével nagy szolgálatokat tett az ország konszolidációja érdekében. A kisebbségek is a kegyelet és az elismerés koszorúját tették a nagy halott ravatalára, mely körül az egész ország gyászolt.

Elhunytak: *Ó-tordai Gyulay Árpádné, sz. Voith Anna,* életének 67-ik, boldog házasságának 47-ik évében, július 6-án, hosszszas szenvedés után Kolozsvárt elhunyt. Gyulay Árpád, volt egyházi főszámvevő, feleségét gyászolja az elhunytban. — *Ütő Sándor,* ny. középiskolai tanár, jul. 28-án, 58 éves korában, házassága 35-ik évében Kolozsvárt meghalt. Ütő Béla felsőfehérvári esperes és Ütő Lajos kolozsvári énekvezér-tanító, testvérét gyászolja benne. — *Dombi Jánosné, sz. Kovács Juliánna,* ny. unitárius lelkész neje, életének 73-ik, boldog házasságának 52-ik évében, augusztus 1-én hosszszas és kínos szenvedés után Homoródszentmártonban lelkét visszaadta teremőjének. Egy szép, népes család gyászolja a hűséges hitvest s önfeláldozó anyát és nagyanyát. — *Toldalagi id. Szathmáry István,* földbirtokos, a küllői kör Unitárius Egyházkör tb. felügyelő gondnoka, munkás életének 62-ik, boldog házasságának 32-ik évében, türelemmel viselt hosszú, kínos betegség után, szeptember 5-én Haranglábban elhunyt. Szathmáry Gyula, a küllői egyházkör f. ü. gondnoka, testvérét veszítette el az elhunytban. — *Id. Benedek Gyula,* a nagyajtai unitárius egyházközségnek évtizedeken át hűséges keblí tanácsosa, a gyülekezetnek példás életű, teplomszerető, buzgó tagja, miután vagyonának java részét hű feleségével egyetértve végrendeletileg az egyház oltárára tette: szept. 20-án 68 éves korában, boldog házasságának 40-ik évében rövid szenvedés után váratlanul meghalt. — *Szentpáli Gyula,* ny. városi tanácsos, a fogarasi unitárius egyházközség lelkes és munkás tagja, életének 57-ik évében, szept. 26-án Fogarason elhunyt. — *Csikmadarasi Benedek Ödön* birtokos, Csikmadarason elhalt. S. Nagy László az U. I. T. titkára apósát gyászolja az elhunytban. Az elhunytak emlékezetét kegyeletünk őrzi s a gyászolók fájdalmában részvétellel osztozunk.